

**T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
ESKİ ESERLER VE MÜZELEF
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**

II. KAZI SONUCLARI TOPLANTISI

ANKARA 11 - 15 ŞUBAT 1980

İÇİNDEKİLER

	<u>Sahife</u>	<u>Levha</u>
Jale İNAN		
Perge Kazısı ve Onarımı	5 - 9	I
Jale İNAN		
Seleukeia Kazısı ve Onarımı	11 - 14	IV
George BASS		
Serçe Limanı Sualtı Kazısı	15 - 17	VI
David FRENCH		
Tille Kazısı 1979	19 - 21	
Afif ERZEN		
Çavuştepe 1979 Kazıları	23 - 25	
Muhibbe DARGA		
Şemsiyetepe Kazıları	27 - 30	VIII
Ekrem AKURGAL		
Erythrai 1979 Kazıları	31 - 32	IX
Wolfgang MÜLLER — WIENER		
Neue Grabungen in Milet	33 - 36	X
Kenan T. ERİM		
Aphrodisias 1979	37 - 39	
Crawford H. GREENEWALT		
Archaeological Research of Sardis in 1979	41 - 42	XIII
Burhan TEZCAN		
Yenidoğan Höyüğü (Tuğrul Höyük) Kazısı	43 - 46	
Refik DURU		
Kuruçay Höyüğü Çalışmaları	47 - 51	XV
Cevdet BAYBURTLUOĞLU		
1979 Arykanda Kazıları	53 - 56	XVI
Henri METZGER		
La Campagne de 1979 au Letoon et à Xanthos	57 - 60	
Baki ÖĞÜN		
1979 Kaunos Kazıları	61 - 63	
Tomris BAKIR — A. ÇİLİNGİROĞLU		
Kaleköy Kazısı 1979 Sonuçları	65 - 67	
Wolfgang RADT		
1979 Bergama Kazısı ve Restorasyon Çalışmaları	69 - 72	XIX
Kubilay NAYIR		
1979 Alahıdır Kurtarma Kazısı	73 - 75	XXIII
Paolo VERZONE		
Les Travaux de Restoration de Mission Italienne de Hierapolis	77 - 80	
Mahmut AKOK		
Alacahöyük 1979 Çalışmaları	81 - 83	

	<u>Sahife</u>	<u>Levha</u>
Hermann VETTERS		
Ephesos : Die Ergebnisse der Grabungen	85 - 86	
Çetin ANLAĞAN — Güven BAKIR		
Klazomenai Kurtarma Kazıları	87 - 90	
Ufuk ESİN		
1979 Değirmen-tepe Kazıları	91 - 99	XXV
Ekrem AKURGAL		
Bayraklı 1979 Kazıları	101 - 102	
Selahattin ERDEMGİL		
Kestel Kurtarma Kazıları	103 - 107	XXVIII
Alba PALMIERI		
Aspects of Proto-urban Culture in Aslantepe	109 - 111	
Önder BİLGİ		
Köşkerbaba Kazıları 1979	113 - 119	XXX
Halet ÇAMBEL — Robert J. BRAIDWOOD		
Çayönü Kazısı ve Hilar Mağaraları	121 - 125	XXXII
Yusuf BOYSAL		
Stratonikeia Kazısı 1979 Sonuçları	127 - 131	
Sedat ALP		
1979 Konya - Karahöyük Kazıları	133 - 134	XXXIV
Rudolf NAUMANN		
Aizanoi 1979	135 - 138	
H. Tahsin UÇANKUŞ		
Kyme Kurtarma Kazısı 1979	139 - 149	XXXVI
U. Bahadır ALKİM		
1979 Dönemi İkiztepe Kazıları	151 - 154	XLIII
Machteld J. MELLINK		
Progress of the Work in Elmalı	155 - 156	XLIV
Afif ERZEN		
Enez 1979 Kazı Sonuçları	157 - 159	
Nuşin ASGARİ		
Marmara Adası 1979 Çalışmaları	161 - 162	
Klaus TUCHELT		
Die Arbeiten in Didyma 1979	163 - 166	XLV
S. DORUK		
Horis kale 1979	167 - 169	XLVIII
James RUSSEL		
Conservation in the Necropolis at Anemurium	171 - 174	XLIX
Jacques CAUVIN — O. AURENCHE		
Premiers Sondages a Cafer Höyük	175 - 180	LI

Not : Bildiri özetleri toplantıda sunuluş sırasına göre ve kazı başkanlarından geldiği şekliyle basılmıştır.

PERGE KAZISI 1979 ÇALIŞMALARI

Jale İNAN (*)

Türk Tarih Kurumu, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adlarına yürütülen 1979 yılı Perge Kazısı 10 Eylül'den 26 Ekim'e dek sürmüştür. Kazıda bulunan heykellerin onarımı ve fotoğraf çekme işleri, mozaik onarımı 24 Kasım'da son bulmuştur. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile Uluslararası Side Dostları Vakfı da kazıları maddi olanaklarla desteklemişlerdir. Bütün bu kuruluşlara teşekkürlerimiz sonsuzdur.

Başkanlığımızdaki kazı ekibi, Başkan Yardımcısı Asistan Dr. Halûk Abbasoğlu, Arkeolog - Mimar Ölkü İzmirligil, Asistan Ahmet Vedat Çelgin, Doç. Dr. Somay Onurkan, Topoğraf Adnan Şakar, Epigraf İsmail Kaygusuz, Mimar Gülsün Saraçlar, Arkeolog Desinatör Füsün Arman, Arkeolog Fotoğraf Uzmanı Semra Sarıbekiroğlu, Arkeolog Restoratör Salt Başaran, Arkeolog Restoratör Hüseyin Akıllı, Arkeolog Neşe Atik, Arkeoloji öğrencilerinden Arzu Kılıçoğlu, Oğuz Tekin ve Dilek Yargın'dan oluşmuştur. Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak bu çalışmalarımıza Bursa Müzesi Asistanlarından Oya Kozaman katılmıştır.

1979 yılı çalışmalarımızı, I. Kazılar, II. Alan Düzenlemesi, III. Topoğrafik Çalışmalar, IV. Epigrafik Çalışmalar, V. Mozaik Çalışmaları, VI. Onarım Çalışmaları, VII. Heykel Onarım başlıkları altında toplayabiliriz.

I. Kazılar

1. Ana Sütunlu Cadde (Ja) Kazısı :

Caddenin batı kanadında geçen yıl kalındığı yerden başlanarak kuzeye doğru devam edildi. Böylece 120-127 No.'lu postamentlerin arkasına rastlayan portik ve portiğe açılan 4 dükkânın duvarlarına ilişkin orthostadlarla kapı söveleri ve portik önünde yol şeridi meydana çıkarıldı. Granitten sütunlar, mermer sütun kaidelerinden 124 No.'lu sütunun dışında hepsi tam olarak bulunmuştur. Mermerden korinth düzeninde sütun başlıkları, kireçtaşından arkhitrav parçaları, giyimli bir kadın torosu ve bir Eros başı bulundu.

(*) Prof. Dr. Jale İNAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

2. Agora'nın kuzeyindeki Tacitus Caddesi (J2) ile Agora'nın doğusundaki Je Caddesinin bir bölümünün Kazısı :

Tacitus Caddesinde (J2) geçen yıl kalındığı yerden, 30 No.'lu postamentin berisinden başlanarak doğuya doğru 15 m. ilerlendi. J2 Caddesinin portiği, 30 No.'lu postamentten sonra geç döneme ilişkin bir mekânla (No. 16) kesintiye uğrar. Bu mekâna bitişik 17 No.'lu mekân da kazıldı.

Je caddesinde birtakım geç dönem duvarlarına rastlandı ve durumu şimdilik açıklığa kavuşmadı.

3. Güney Hamamı (I) Kazısı :

Batı portiğinin mermerden sütun kaideleri sütun gövdeleri ve korinth düzenli sütun başlıkları ile kireçtaşından saçaklığa ilişkin parçaları fazla harap durumda ele geçti. Kuzey bölümünde portiğe, cephesinde 9 sütun bulunan VI No.'lu mekânın bir bölümü açılmaktadır. Bu mekânın diğer bölümü ise kuzey portiğinin batı ucuna açılır. Sütunlar granitten, kaide, başlıklar ve saçaklıklar mermerdendir. III. No.'lu mekânın girişi önünde Plancia Magna'yi onurlandıran bir yazıtı kapsayan kireçtaşından bir blok in situ bulundu. VI. No.'lu mekânın kuzey portiğine açılan bölümünde 7. sütunun önünde bir kaide bulundu. Belki de hemen burada yalnız fragmanları elimize geçmiş olan kolossal, Herakles Farnese tipindeki heykel bu kaide üzerinde duruyordu.

12 m. genişliği ile kuzey portiği bir calon görünümündedir. Portiğin arka duvarının önünde üç büyük kaide vardır. Kuzeybatı köşesindeki kaidenin yakınında çıplak bir genç heykeli ile bir genç başı bulundu. Ancak başın heykelle ait olmadığını saptadık. Ortadaki kaidenin üzerinde duran İmparator Traianus'un heykeli 42 parça halinde ele geçti. Sağında Dacia eyaletinin personification'u diz çökmüş durumda gösterilmiştir. Bu figür Traianus'un Dacia'lılara karşı kazandığı zaferini simgeler. Yapıt kolossal boyutu (2.460 m.), kabartma bezemeli görkemli zırhı, nefis portre başı ile büyük bir değer taşır. Üçüncü kaidenin üzerinde duran zırhlı İmparator heykelinin başı bulunamadı. İmparator heykellerini kapsayan geniş portik bir tür İmparatorlar salonu görünümündedir.

Hamamın güney portiğine açılan IV No.'lu apsîsli mekânın içini 20.00 x 13.00 m. boyutlarında büyük bir havuz kaplar. Mekânın batı duvarı ilki yuvarlak ikisi dikdörtgen olmak üzere üç nişle, apsîs ise beş dikdörtgen nişle uzuvlandırılmıştır. Nişlerin ortalarında ve yanlarında 1.50 m. yüksekliğinde in situ payeler bulunmaktadır. Hareketli fasad mimarlığı, renkli mermer kaplamaları ve buluntulardan anlaşıldığı üzere

zengin bir şekilde heykellerle süslü mekân kuşkusuz gözkaşırtıcı bir güzelliğe sahipti. İçinde büyük yüzme havuzu (Natacia) bulunan bu mekân gençlerin palaestradaki beden eğitimi ile ilgilidir. Bulunan heykeller sırasıyla : Nefis işçilik gösteren Herakles başı, küçük Nemesis heykeli, giyimli kadın portre heykeli, çıplak ve elinde bereket boynuzu tutan Genius, Nemesis, Hygieia, Asklepios ve Rahibe heykelleridir.

III. No.'lu mekânda apsis'in doğu bölümünde açılan sondaj burada da bir havuzun bulunduğunu ortaya koydu. Apsisin içi aynı IV No.'lu mekânda olduğu gibi beş niş ve payelerle uzuvlandırılmıştır. Burada havuzun tabanında giyimli bir kadın heykeli bulundu. Bu mekânın hamamın Frigidariumu olduğu anlaşıyor.

II. No.'lu mekânda batı duvarının dibinde açılan sondajda, hypokaust (cehennemlik) sistemine rastlandı. Bu sistem ortak duvarın altından I No.'lu mekânın altına da uzanmaktadır. Buna göre II No.'lu mekânın hamamın ılık bölümü, Tepidarium'u, I No.'lu mekânın ise hamamın sıcak bölümü, Kaldarium'u olduğu anlaşılmaktadır.

Batı ve kuzey portiklerine 9 sütunlu cephesi ile açılan mekânın önünde kazıyı doğuya doğru sürdürdük. Burada bir şapel'e rastlandı. Girişin basamakları üzerinde üç Kharit'ler grubunun ortadakinin solunda duran figüre ilişkin torso bulundu.

II. Alan Düzenlenmesi :

1968 yılında kazılmış E2 çeşmesinde Fusun Arman'ın denetiminde düzenleme çalışmaları yürütüldü. Çeşmenin ilk kazısı sırasında bulunmuş olan bazı mimarlık parçalarına işlevi ve yapıdaki yeri hakkında ipucu verebilecek durumda olmadıklarından çeşme binasının yayınlanan rekonstrüksiyon resminde (Arif Müfid Mansel AA, 1975 res. 26) yer verilmemiştir. Fusun Arman, dakik ve sabırlı, aynı zamanda sistemli çalışması sonunda bu parçaların yerlerini saptayabildi.

III. Topografik Çalışmalar :

- Nekropol'ün ölçüleri tamamlandı ve 2000 ölçekli paftasının çizimi yapıldı.
- Ören yerinde tamamlayıcı çalışmalar yapıldı ve gerekli kotlar alındı.
- Plancia Magna'nın mezarının ölçüleri alındı.
- Yeni kazı yerleri kent planı üzerine işlendi.

IV. Epigrafik Çalışmalar :

1. Antik kentin sur içi ve sur dışı alanlarında araştırmalar yapılarak yeni yazıtlar saptandı.
2. Yeni kazılan alanlarda bulunan yazıtların kopyası, estampajı yapıldı ve fotoğrafları alındı.
3. Daha önce yayınlanmış yazıtlar alanda saptanarak karşılaştırılmalar yapıldı.

Bu çalışmalarda 54 yazıt işlem gördü. Önemlilerden bir tanesi Barbaros mahallesinden Ali Horto'nun evinin önündeki sunak üzerindeki yazıttır. Burada Apollon ilk kez Bendios sıfatını taşır. 2. önemli yazıt doğu surlarının iç tarafında, 4. kulenin önünde bulunan bir kapı lentosu üstünde bulunmaktadır. Perge'de Men kültünün varlığını kanıtlayan ilk yazıttır. 3. önemli yazıt Güney Hamamının kuzey portığının doğu bölümü kazısında bulunmuştur. Perge'de bulunan kent hazine yapısını tanımlaması açısından ilginçtir.

V. Mozaik Çalışmaları :

Bu yıl Semra Sarıbekiroğlu tarafından geniş çapta mozaik incelemeleri yapılmış ve denetiminde yine geniş çapta onarım çalışmaları sürdürülmüştür. 1. Güney hamamının güney portığında, 2. Güney Hamamının doğu portığında, 3. Agora'nın batı portığında ve Ja Caddesinin J8 - J9 sokakları arasında doğu portığında çalışıldı.

VI. Onarım Çalışması :

Perge ören yerinde, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Perge Ekibinin işbirliğiyle onarım çalışmaları bu yıl da sürdürülmüştür.

1. Perge'yi kuzey-güney, doğu-batı yönlerinde kesen iki ana cadde'nin kavşağında yer alan Demetrios ve Apollonios Takı'nın onarım ön çalışmaları tamamlanmış ve onarım projesi Mimâr Arkeolog Ülkü İzmirli'gil tarafından hazırlanmıştır.

Takın statik etüdleri Prof. Dr. Müfit Yorulmaz tarafından yapılmıştır. Bu hususta gerekli anıtın temelinde sondaç yapılmıştır. Sondaj sırasında Neş'e Atik arkeolojik buluntuları, özellikle keramik stratigrafisini saptadı.

Yapı malzemesi örneği alınarak, su emme, basınç ve çekme dirençlerinin deneyleri İ.T.Ü. Maden Fakültesi Mühendislik Jeoloji ve Kaya Mekaniği Kürsüsü tarafından yapılmıştır.

2. Agora'nın kuzey portığı ile yapısal ve işlevsel bütünlüğü olan Tacitus Caddesinin (J2) onarımı mevcut mimarlık elemanlarla yapılacak bir anastylos projesi Mimar-Arkeolog Ülkü İzmirligil tarafından hazırlanmıştır.

VII. Heykel Onarımı :

Bu yıl Perge Kazısı heykeltraşlık yapıt bakımından çok verimli oldu. Antalya Müzesine teşhirlik 15 yapıt teslim ettik. Teslim ettiğimiz teşhirlik 15 heykelden 11 tanesi onarım gerektiriyordu. Bunlar 2-73 parça halinde ele geçmiştir. Bunlara 66 parça halinde ele geçen yazıtı da ilâve edersek, bu yıl toplam 224 parça birleştirilmiş oldu.

Heykellerin onarımında İstanbul Müzesinden heykeltraş restoratör Nejat Özatay'ın bize büyük yardımı oldu. Önce kendisine Arkeolog Hüseyin Akıllı'yı restoratör olarak yetiştirdiği için teşekkürü bir borç bilirim. Nejat Özatay aynı zamanda Antalya Müzesinde çalışmaları sırasında Müze müstahdemlerinden Abdurrahman Özkan'ı da restoratör yardımcısı olarak yetiştirmiştir. Böylece bu yıl onarımı problemli parçalar Nejat Özatay'ın nezaretinde Hüseyin Akıllı ve yardımcısı Abdurrahman Özkan tarafından yapılmış, zaman zaman kendisi de bu çalışmalara müdahale etmiştir.

PAMPHYLIA SELEUKEIA'SI KAZISI 1979 ÇALIŞMALARI

Jale İNAN

Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yapılan Pamphylia Seleukeia'sı 1979 yılı kazısı 27 Ağustos'dan 14 Eylül'e dek sürmüştür. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile Uluslararası Sıde Dostları Vakfı parasal yardımları ile kazıları desteklemişlerdir. Tüm bu kuruluşlara teşekkürlerimiz sonsuzdur.

Başkanlığımızdaki kazı ekibi, Başkan Yardımcısı olarak Asistan Dr. Halûk Abbasoğlu, Mimar - Arkeolog Ülkü İzmirligil, Asistan Vedat Çelgin, Doç. Dr. Metin Ahunbay, Arkeolog - Desinatör Füsün Arman, Arkeolog - Fotoğraf Uzmanı Semra Sarıbekiroğlu, Mimar Gülsün Saraçlar, Arkeolog Restoratör Hüseyin Akıllı, Arkeolog Neş'e Atik, Arkeoloji öğrencilerinden Hamza Güllüce, Faruk Kılınç, Teknik Üniversite öğrencilerinden Yegân Kahya ve Mete Gürel'den oluşmuştur. Kültür Bakanlığı Temsilcisi olarak bu çalışmalarımıza Antalya Müzesi Asistanlarından Ali Önce katılmıştır.

Bu yıl çalışmalarımızı; I. Mezarlık Kilisesi Kazısı, II. Ören Yeri Tespit Çalışması, III. Agora Onarımı, IV. Mozaik Onarımı, V. Keramik Çalışması, başlıkları altında toplayabiliriz.

I. Mezarlık Kilisesi Kazısı :

1976'dan beri Doç. Dr. Metin Ahunbay'ın nezaretinde sürdürülen mezarlık kilisesi çalışmaları bu yıl kuzey odaları grubu üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bunlardan 1 No.lu mekân geçen yıl kazılmıştı. Bu yıl doğudan batıya doğru uzanan beş mekân saptandı. Bu mekânların hepsinin taş döşeme levhaları in situ bulunmuştu. 2. No.lu mekân, güney duvarı dibinde bir seviye değişikliği gösterir. Mekânın doğusunda yanyana iki mekân daha bulunmaktadır (No. 3 ve No. 4). 4 No.lu mekân içindeki merdivenden daha yüksek seviyedeki 5 No.lu mekâna ulaşılır. Merdiven alt kotuna geçiş esas kilise binasının kuzey yan nefine ulaşmakta

iken daha geç bir dönemde bu geçit örülerek merdiven kullanılmaz hale getirilmiştir. 5 b No.lu odanın döşeme taşları altında daha eski duvar izleri saptandı. Oda'nın altında bir Roma Hypoges'i bulunduğu anlaşıldı. Ancak üç kenarı tespit edilebilen mezar odası haçvardır ve haç kolları içinde iki katlı mezar bulunan nişlerden oluşmaktadır. Kilise yapımı sırasında Hypogenin üst yapısı tamamen kaldırılıp içi toprakla doldurulmuş ve 5 No.lu odanın taş levhaları döşenmiştir.

İkinci inceleme alanı esas kilise apsisi olmuştur. Apsisin eğrisi içinde yaklaşık 2 m. lik derinlikte iki tane mezarla karşılaşıldı.

Paraklessionun batı ucunda çalışıldı, burada merdiven basamaklarının büyük bir kısmı meydana çıkarıldı. Böylece Paraklession üstündeki ikinci kata ulaşma sorunu açıklığa kavuşmuştur.

Dış narthex kapısı önünde, kilisenin girişinde bulunan döşeme taşları in situ olarak meydana çıktı.

II. Ören Yeri Tespit Çalışması :

Pamphylia Seleukeia'sı ören yerinde 1973 yılında kazı ekibi elemanları Mustafa Büyükkolancı, Ayşe Lapacı, Vedat Çelgin, Güler Kural, Mehmet Armağan, Elif Tül Eğilmez'den oluşan ikişerli üç ekip kurulmuş, bu ekiplerin ören yerinde görülebilen ve azçok tanımlanabilen yapıları tespit etmesi, tanımlaması amaçlanmıştır. Aynı yıl her bir yapı için toplanan bu bilgiler, üzerlerine fotoğrafları yapıştırılmış ve vaziyet planındaki yerleri belirtilmiş olarak fişlere geçirilmiş ve arşivlenmiştir.

Seleukeia ile ilgili yayınlanması planlanan son raporda önemli bir yeri olacak bu çalışmanın kontrolü, 1976 kazı dönemi için öngörülmüş, ancak benim de katıldığım, Nurhan Özgenler, Neş'e Atik, Semra Sarıbekiroğlu, Füsün Arman'dan oluşan çeşitli ekiplerin kontrolü sonunda 1973 yılında tespitin çok ilkel şartlarda yapıldığı, vaziyet planının yetersiz kaldığı bu nedenle de gerektiği gibi detaya inilmediği ve sağlıklı olmadığı kanısına varılmıştır.

1979 yılında, Topograf Adnan Şakar'ın 1974-75 yıllarında prizmatik ölçüler olarak dakik bir şekilde 1/200 ölçekte çizdiği planın da yardımıyla Füsün Arman ile tüm yapıları yeniden tek tek gözden geçirdik. 1/200 ölçekli planlarda gösterilmemiş, ancak belirlenmesinde fayda gördüğümüz tüm detayları, notlar, eskizler ve fotoğraflarla tespit ettik. Böylece 1979 yılı çalışmalarımızı Pamphylia Seleukeia'sında kazısı yapılmış veya yapılmamış tüm yapıtlarını tanıtabilecek, bilim âlemine sunabilecek duruma gelmiş olarak sona erdirdik.

III. Agora Onarımı

Geçen yıl başlanan Agoranın doğu dükkânlarının onarımı bu yıl Mimar Gülsün Saraçlar nezaretinde sürdürüldü. 6 ve 7 No.lu dükkânların onarımı geniş çapta ele alındı.

Sağlamlaştırma duvarların yatay ve düşey kuvvetlere karşı birlikte çalışmasını sağlayacak teknik ve malzeme (çimento, kirêç harçlı) kullanılarak ele alınmış, duvarın orijinal örgüsüne benzer şekilde bütünleme yapılmıştır. Toprak harçlı ya da kuru olarak örülmüş duvar parçaları ise sökülmeden sağlamlaştırılmıştır. Onarım programına alınan dükkânlarda kapı eşiği, söve bütünlemeleri ile B kapısı 4 No.lu mekânın ortak duvarındaki sağlamlaştırma, teknik ve mali olanakların yetersizliği nedeniyle yapılamadı.

7 No.lu üst kat dükkânının ön cephe duvarında kapı eşiği altı ve hatıl delikleriyle, söveyle Nektareion duvarı arasında yıkılmış olan kısım tünlendi. Nektareiona bitişik güney duvarındaki büyük yıkıntı da dolduruldu.

6-7 No.lu dükkânların ortak duvarında doğal kaya üzerindeki toprak harçlı kısımlar sağlamlaştırıldı, hatıl delikleri onarıldı. Üst katta kuru duvar örgüsü harçla sağlamlaştırıldı, boşlukların tümü doldurularak tünlendi.

6 No.lu üst kat dükkânında kapı lentosu üstündeki kuru duvar 1 m. kadar sökülerek yeniden örüldü.

6-7 No.lu dükkânların arka duvarında, ortak duvara bir kaç taşla bağlantı yapılarak hatıl deliklerinden 1.5 m. yükselerek kademeli olarak bırakılan yeni duvar örüldü.

5 No.lu dükkânın doğu güney duvarlarında boşluklar dolduruldu.

4 No.lu dükkânın güney ve kuzey duvarlarındaki boşlukların doldurulmasıyla onarım çalışması bitirildi.

IV. Mozaik Onarımı :

1978 kazısında Agorada 10 No.lu mekânda bulunan mozaik, özellikle kapsadığı Yunan fikir dünyasının ünlü kişilerinin (tarih yazarı, filozof, şair, devlet adamı) yazıtlı portre büstleriyle büyük bir önem taşır. Ören yerinde kalması tehlikeli olduğundan, mozaiği derhal Antalya Müzesine nakletmeğe karar verdik. Uluslararası Side Dostlarının parâsal yardımıyla Arkeolog - Restoratör Sait Başaran aynı yıl Ekim ayında mozaiği, kaldırarak Antalya Müzesine getirdi.

Sait Başaran bu yıl 15 Ekim 24 Kasım tarihleri arasında 4×4 m. boyutlarındaki mozaïği onarmış ve müzede mozaik salonundaki havuz içine daha önce Seleukeia'da agorada eksedra içinde bulunmuş, yine kendisi tarafından onarılmış Orpheus Mozaïği yanına yerleştirmiştir. Böylece Antalya Müzesi, değil Seleukeia'nın tüm Pamphylia'nın en güzel ve ilginç iki mozaïğini kazanmış oldu.

Onarım, özellikle bir tehlike anında kurtarılabilmesi ve bir yerden bir başka yere kolaylıkla taşınabilmesi için beton yerine araldit ve mukavva petekten oluşan bir harç kullanılarak yapıldı. Boş alanlar ise kireç ve antik tuğla kırıntısından oluşturulan, Roma harçını anımsatan bir harçla dolduruldu. Bu tür onarımla 16 m². büyüklüğündeki mozaik bir kaç kişinin yardımıyla rahatlıkla taşınabilir durumda onarılmış oldu.

Ülkemizde bulunmayan onarım için gerekli aralditin bir miktarı Uluslararası Side Dostları Vakfı tarafından, diğer miktarı ve gerekli mukavva petek ise Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından armağan edildi. Her iki kuruluşa da bu çok önemli mozaïğin onarılmasında bulundukları katkidan dolayı teşekkürlerimiz sonsuzdur.

V. Keramik Çalışması :

Yayın için keramik çalışmaları Neş'e Atik tarafından sürdürüldü. Kazılarda çıkan ve alandan toplanmış keramik parçaları elden geçirilerek büyük bir kısmının fişleri hazırlanmış ve profilleri çizilmiştir.

SERÇE LIMANI 1979

George F. BASS (*)

The Institute of Nautical Archeology, with support from Texas A&M University, the National Geographic Society, the National Science Foundation, and the National Endowment for the Humanities, continued its work, begun in 1977, at Serçe Limanı. The 1979 campaign, under the overall direction of the author, had four separate goals:

1. The Eleventh-Century Shipwreck

The excavation of this site, on which Dr. Frederick H. van Doorninck reported last year, was completed. Remaining fragments of hull planking were added to the site plan and raised from the starboard side of the ship to be studied and treated in Bodrum. Very little additional glass and pottery was found before the staff was satisfied that the ship and its cargo had been excavated in their entirety.

Under the supervision of Dr. van Doorninck, in Bodrum, all hull fragments have now been cleaned and drawn at full scale on transparent drafting film; additionally they have been recorded with detailed photographs, including stereophotographs. The drawings have enabled Mr. J. Richard Steffy, in Texas, to construct a tenth-scale model of the hull remains as they were found on the seabed. This has allowed him to begin a preliminary reconstruction model of the ship that will aid him in designing scaffolds and supports for its eventual restoration in the Bodrum Museum. Polyethylene glycol and stainless steel tanks have been purchased for chemical treatment of the wood, to begin in the spring of 1980.

Texas A&M University students, in a graduate seminar devoted to medieval seafaring, undertook a preliminary study of some of the Serçe Limanı finds: Kenneth Cassavoy identified six wooden pieces from the stern of the ship as chessmen, with a single backgammon piece found amidships; Thomas Oertling identified four metal discs from the stern as lead bullae for sealing documents or packages. At least two of these are Byzantine with partially legible Greek inscriptions; one shows the Virgin holding the infant Christ, and the other the ecstatic

---

(*) Prof. George Bass, Nautical Archeologie ve Texas Üniversitesi Öğretim Üyesi.

meeting of the Apostles Peter and Paul. Joseph Schwarzer wrote a convincing paper suggesting that an ornate bronze sword hilt is also Byzantine. And, in Bodrum, Gail Carlson from the British Institute of Archaeology at Ankara, identified butchered pig bones among the more than 150 animal and fish bones recovered.

In spite of these identifications, and the fact that most or all of the ninety amphoras in the cargo are Byzantine, based on Greek graffiti inscribed on them before firing, it still seems probable that the ship's crew was predominantly Moslem and its major cargo of glass Islamic.

Work in Bodrum during the autumn and winter has been concentrated on a study of the ton of broken glassware, purposely smashed, according to van Doorninck, to take up as little space as possible within the hold. With the assistance of American and Turkish students and other volunteers, approximately half a million fragments of glass have been sorted into nineteen separate categories, such as cut glass, glass rims decorated with green threads, dimpled glass, purple dimpled glass, blue glass, etc. During sorting, each fragment is inked with a number that indicates its find spot on the site to within 50 centimeters. Although the bottom of the English Tower of the Crusader castle which houses the Bodrum Museum has been made available for this work, by Museum Director Oğuz Alpözen, space allows only a small percentage of the glass to be spread out on tables at any given time. Nevertheless, an astonishing number of joins are being found that almost daily reveal a new form of plate, jar, bowl, or other vessel type. Completion of this work will require at least several years.

Conservation of metal and ceramic finds began last summer under Dr. D.L. Hamilton of Texas A&M University, and has continued since under Canadian conservator Robyn Woodward.

2. An Archaeological History of the Harbor

Because sufficient earlier pottery had been found beneath the eleventh-century wreck, in 1978, to suggest that the ship sank at an anchorage with long usage, efforts were made in 1979 to study the history of this part of the harbor. Texas A&M graduate student Dorothy Slane, with Donald A. Frey, began this study by making a photomosaic of the entire seabed from the wreck site almost to shore. She then entered onto a plan made from the photomosaic several hundred artifacts, including pottery, anchors, and glassware. All of the material was next raised and catalogued, with diagnostic pieces drawn and photographed for publication. Miss Slane is now studying this material in conjunction with scanty ancient references to the harbor.

3. The «Scatter Wreck»

During training dives in 1978, a scattering of pottery was noted more than one hundred meters farther inside the harbor than the eleventh-century wreck. In 1979, Mr. Rhys Townsend was asked to investigate this potential site. Although sherds were widely spread, and no evidence of hull appeared, Mr. Townsend reports that the pottery appears to be a contemporary and homogeneous body of material, probably from the second half of the second century B.C. Amphoras, according to Virginia Grace, are Rhodian; other pottery, according to Mr. Townsend, is probably Eastern, apparently from Palestine.

4. The Hellenistic Wreck

This site was shown to the Institute survey team in 1973 by Bozburun sponge diver Mehmet Aşkın, who also showed the eleventh-century wreck. According to local people, the site had been badly looted over the years by both Turkish and foreign divers, and very little was visible in 1973. Nevertheless, in 1978 we made a small test pit that revealed at least some amphoras protected from looters under the sand; Virginia Grace had dated them, from photographs, to the second century B.C.

In 1979, Mr. Cemal Pulak of Texas A&M University, a veteran of each of our excavations in Turkey since 1975, was asked to supervise further exploratory excavations of this site. Excavation procedures were the same as those used on the eleventh-century shipwreck.

The site plan shows an upper layer of about 100 amphoras in two sizes. Deeper trenches were dug within a pair of two-meter grid squares, and at the bottom of one of these 21 aryballoi were found just above wood that may represent the hull of the ship. Although two pitchers, a jug, a ring-based table amphora, and both black and red glazed wares were found here, we do not yet know if these are from the ship's galley. Continued excavation of the site will be difficult because the wreck runs under huge boulders deposited by a landslide in the past.

5. The Rhodian Wreck

By chance, while snorkeling for pleasure during a holiday, Donald Frey discovered still another wreck just inside the harbor mouth. Dozens of broken Rhodian amphoras were seen on the rocky slope, mostly at a depth of twenty to twenty-five meters.

TİLLE KAZISI 1979 RAPORU

David FRENCH (*)

Uruş

Şimdi Geldibuldu denilen Tille köyü, Fırat nehrinin sağ kıyı şeridinde, Adıyaman - Urfa/Diyarbakır karayolunun nehri kestiği modern köprü'nün batı ucunda yer alır. Köy, modern karayolunun kuzeyinde yaklaşık olarak Kâhta'nın 30 km., Adıyaman'ın ise 60 km. doğusunda bulunur. Fazla büyük bir köy olmayıp, aşağı yukarı 20-21 evden ibarettir. Birkaç tane çeşmesi olan köyün özellikle doğu, güney ve güneybatısı bahçelerle çevrelenmiştir.

Şimdiki muhtarın Tille'de değil de mezarlardan biri olan Karatılbe'de oturmasına karşın köy muhtarlık olup, Geldibuldu Muhtarlığına bağlı 5 ayrı mezrası vardır. Bunlar Keferiz, Açoğlu, Körseluk, Tilbe ve Karatılbe adlarını taşımakta olup, Geldibuldu toprakları içinde yer alırlar.

Esas ören yerini oluşturan höyük, köyün kuzey kenarında küçük bir derenin kıyısında yer alır. Hellenistik/Roma devirlerine ait mezarlar bu derenin kuzey tarafındaki kayalara oyulmuş olup, höyüğün kuzeybatısına rastlar. Hellenistik (Kommagene) Krallığı ve Roma yerleşmelerinin köyün güney tarafındaki bahçe ve tarlaların altında yayılmasına karşın, ören yerindeki 4.-2. bine tarihlenen en eski yerleşme höyüğün sınırları içinde kalmış gözükmektedir.

Karayolunun ve Fırat üzerindeki köprü'nün yapımı sırasında höyüğün çevresini ve eteklerini kaplayan büyük bir alan kazılmış ve karayollarının buldozerleri tarafından tahrip edilmiştir. Roma devrine ait zengin kalıntıları yolun kuzey ve güneyinde buldozerlerin açtığı kesitlerde izlemek olasıdır.

Yararlanılan Kaynaklar

Ören yeri yakın geçmişte birkaç bilim adamı tarafından gezilmiştir. Ören yerinin planı Profesör F. K. Dörner başkanlığındaki eski Kâhta ekibince çizilmiştir. Daha sonra ören yerinin topoğrafyasına ve arkeolojik kalıntılara ilişkin çalışmalar Özdoğan (1977) ve Serdaroğlu (1977) ta-

(*) Dr. David FRENCH, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdürü.

rafından yapılmıştır. 1978 yılı Kasım ve Aralık aylarında da David H. French başkanlığında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü üyelerinden oluşan küçük bir grup burada araştırmalar yapmıştır.

Burada bazı eserlerin çıktığı Dörner tarafından bildirilmiştir. (Dörner, 1963, 30, n. 8). Köylüler yaklaşık olarak 1974'de Diyarbakır'da satılan ve belki bir tanrı heykeli olan tunç bir heykelcikten (yaklaşık olarak 15 cm. yükseklikte) söz ederler.

Tille'deki ören yeri Özdoğan'da (1977,92) S 52/11, Serdaroğlu'da (1979, 111) «Değirmen Çay» diye gösterilmiştir.

Dörner, F.K. 1963 *Arsameia am Nymphaios* (Berlin)

Özdoğan, M. 1977 Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları (İstanbul)

Serdaroğlu, Ü. 1977 Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar (Ankara)

Kazi

1978 Sonbaharında ören yerinde ve Tille yöresinde yapılan kısa araştırmadan sonra esas çalışmaya 1979 ilkbaharında başlandı ve aynı yılın Sonbaharında da çalışma biraz daha genişletildi.

Başlıca 3 alanda çalışıldı. Bunlardan birindeki (nehir kıyısında) çalışmalar, alanda hiçbir kalıntı olmadığı kesinlik kazanınca tamamen bırakıldı. Adıyaman-Urfa karayolunun kuzey ve güney kenarlarındaki 2 alan, kesitte görülen duvar kalıntıları nedeni ile seçildi. Karayollarının buraya yığıldığı toprak ve steril toprak yine karayollarından gelen bir kepçe ile kaldırıldı.

Yolun kuzey tarafında (8241, 8343 açmalarında) karayolları buldozerlerinin yol yapımı sırasında yıktığı bir ana yapının rekonstrüksiyonlarını ya da birbirini izleyen ek yapılarını simgelemekte olan ve Roma devrine tarihlenen yapılar kazıldı. İleride Roma kalıntılarının altında Hellenistik Devir yapılarına ait kalıntıların izlenebilmesi olasıdır. Nedeni, yıkılmış bir duvarda bulunan Antiochus devrine ait sikkedir. Roma devri yapılarının henüz tam olarak açığa çıkarılmamış olmasına rağmen bulunan öğeler (küller, tuğlalar, su kanalları) buranın bir hamam yapısı olduğunu akla getirir. Sikke yoktur, çanak çömlek ise çok azdır. Diğer taraftan çok sayıda kiremit çıkmakta, bir kısmı mühür baskılı olduklarından bizim için oldukça değerli kanıtları oluşturmaktadırlar. Bu mühür baskıları dört Roma askerî biriminin adını vermektedir. Birinci grup oldukça azdır: VIIM (VII Milliarıa?). Diğer bir seri Samsat kökenlidir: LEG. XVI. F.F. (Legio XVI Flavia Firma). Üçüncü grup tam değildir:

...AC, AUG, belki Ala Thrac (um) Aug(usta) belki de Al(a) Syriac(a) Aug (usta) olarak tanımlanabilir. Son grupsa çok yaygın olup mühürlü tuğlaların tümünün (toplam 119 adet) % 86'sını oluşturur: Al, FL, AUG., bu mühür belki Al(a) Fl(avia) Ag(rippiana) diye okunabilir. Bu yeri bilinmeyen askerî birimin belki Tille'de (eski adı bilinmez) belki de Tille yöresinde yerleştiği düşünülebilir.

Karayolunun güney kenarında (8038 ve diğer açmalarda) zamanla biriken ve karayolları buldozerleri tarafından yığılan 2 m. lik toprak yığınının altında bir hamam - yapısının(?) kalıntıları bulunmuştur. Hemen bu 2 m. lik toprak birikintisinin altında, iç kısmı mozaik bir döşeme ile kaplı, özenli bir taş işçiliğinin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra ana duvarın batı tarafında, küçük dikdörtgen taşlardan yapılmış, balık kılçığı tarzında bir taban bulunmuştur. Kazılan tüm oda ve alanlar boş olarak ele geçmiştir. Dolgu toprak taban seviyesinde başlamaktadır. Yapıların terk edildiği ve bir daha kullanılmadığı açıktır; bunlar yavaş yavaş yamaçlardan gelen ve batıya doğru kayan sonuçta 2-3 m. kalınlık oluşturan bir toprak yığını ile örtülmüştür.

Yolun Kuzeyindeki alanda olduğu gibi, burada da mühür baskılı tuğlalar bulundu. Bu tuğlalardan Ala Flavia Agrippiana'nın baskısı olanlar Tille'de bilinen 4 türün yine en yaygını oldu. Bu baskılı tuğlaların varlığı Roma sınır çalışmaları için değerli belgelerdir.

Tille muhtarlığı içinde, Roma sınırı boyunca gözetleme kulelerini simgeleyen küçük yapıları ve ören yerlerini ziyaret ettik (bunlar keza 1978'de de görülmüştü). Bu küçük kulelerden en az 3 tane saptadık: Bunlardan ikisi Karatılbe yakınında, biri de Karatılbe'nin güneyinde yer almaktadır. Bunlardan bir tanesini 1979 Sonbaharında kazdık. Çok kötü durumda olan kalıntılar buranın dikaçı köşelerle, hemen hemen kare şekilli bir kule yapısı olduğunu kanıtlarlar. Bu yapının altında Son Helenistik/İlk Roma Devri mezarları bulundu. Böylelikle, kule yapısı için gözle görülen bir terminus elde edildi.

CAVUŞTEPE 1979 KAZILARI

Atif ERZEN (*)

1979 sezonu Cavuštepe kazılarına 1 Eylül - 25 Eylül tarihleri arasında devam edilmiştir. Bu sezon çalışmalar Yukarı Kale'de yoğunlaştırılmıştır. Bu yılki kazılarımız sonucunda bir tanrıya, muhtemelen Urartu baştanrısı Haldi'ye adanmış olduğunu düşündüğümüz Yukarı Kale'nin mimari sorunları ve iskân evreleri konularına ışık tutabilecek nitelikte önemli ipuçları elde edilmiştir.

Önceki raporlarımızda Yukarı Kale'de biri Urartu, öteki ise Ortaçağ'a ait olmak üzere yalnızca iki ayrı kültür tabakasının varlığından söz etmiştik. 1979 sezonunda bu iki iskân katının yanında bir üçüncü katın varlığı kesinlikle ortaya konmuştur. Bunlar aşağı Kale Uçkale önünde tespit ettiğimiz I., II. ve III. katlara tekabül etmektedirler: Buna göre I. kat Urartu, II. kat son - Urartu ve III. kat da Ortaçağ'a aittirler.

Kalenin Urartu krallığına ait olan I. katı geç devir yapıları tarafından fazlaca tahrip edilmiş olduğundan, bu katın mimari ayrıntılarını ortaya koymak bir hayli zordur. İlk yapılış döneminde tapınağın batısının sütunlu bir konstrüksiyonla örtülmüş olduğu, bu sezon bulduğumuz üç yeni andezit kaideyle birlikte sayıları altıyı bulan sütun kaidelerinden kesinlikle anlaşılmıştır. **Cellanın** batı dış yüzü önündeki iki kaide klasik Urartu tipinde olmakla birlikte, geri kalan dört tanesi bugüne kadar Urartu uygarlığından hiç tanımadığımız özelliklere sahiptirler: Kareye yakın dikdörtgen bir biçim gösteren kaideler aslında çok iyi işlenmişlerdir.

Cellanın kuzey kesiminde yapılan çalışmalarla bu kesimin de yoğun bir geç devir iskanına sahne olduğu anlaşılmıştır. Geç devir yapılarınınca fazlaca tahrip edilmiş bulunan **cella** kuzey duvarı önünde 1.40 m genişliğince bir koridorun varlığını ortaya koymuştur. **Cellanın** tüm kuzey bölümünde, doğu - batı yönünde uzanan bu koridorun kaplama taşları doğuda düzeltilerek elde edilen anakaya, batıda ise kalın bir kerpiç blokaj üzerine oturtulmuştur.

(*) Prof. Dr. Atif ERZEN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

Cella önündeki, yani doğusundaki avluya geçit veren ve doğu temenos duvarının güneydoğu ucu üzerinde yer alan açıklığın mahiyeti de bu yılki çalışmalarla büyük çapta aydınlığa kavuşturulmuştur. Anlaşıldığına göre, 1.10 m genişliğindeki bu kapı geçidi tapınak avlusuna direkt bir geçit sağlamaktaydı. Ancak avlu ile 3.10 m uzunluğundaki dehliz şeklindeki açıklığın tabanı arasında yaklaşık olarak 2.30 m'lik bir kot farkı vardır. Bu kot farkı yaklaşık olarak 30 derecelik bir rampa ile giderilmiştir.

Önceki yıllarda yaptığımız çalışmalarla tapınak avlusunu doğudan bir temenos duvarının sınırlamakta olduğunu ortaya koymuştuk. Bu yıl ise aynı duvarın, farklı bir teknikle olmakla birlikte, kutsal alanı kuzeyden ve güneyden de sınırlamış olduğu anlaşılmıştır.

Tapınak cellasının doğu cephesindeki geç devir tadilatlarının kaldırılması amacıyla yaptığımız çalışmalar sırasında, cella kapı geçidinin çok tahrip görmüş kuzey kesiminde *in-situ* durumda yekpare bir söve yatağı bloğuna rastlanmıştır. Bugüne değin kazılar sonucu ortaya çıkarılmış Altintepe, Toprakkale, Patnos, Çavuştepe Aşağı Kale ve Kayalidere kare cellalarında böyle söve-mili yataklarına rastlanmamıştır. Bu yüzden de Urartu tapınak cellalarının açılıp kapanabilen bir kapı konstrüksiyonuna sahip olup olmadığı konusu bile kesinlikle bilinmiyordu. Yukarı Kale tapınak cellasında yaptığımız yeni keşif daha önceden T. Tarhan ve V. Sevin tarafından savunulmuş bulunan görüşün doğruluğunu ortaya koymuş ve kanatlı kapıların eşikardı boşluğunda yer aldığını göstermiştir⁽¹⁾. Bu yüzden keşfin önemi büyüktür.

Yukarı Kale'nin batı ucunda, büyük bir emek harcanarak meydana getirilmiş bulunan plâtfom alanının temizlenmesi işine de devam edilmiş, henüz çok kesin olmamakla birlikte, Yukarı Kale'ye esas giriş kapısının bu yönde olduğu konusunda bazı ipuçları elde edilmiştir. Tesviye edilerek düzgün bir yüzey elde etmek için büyük bir gayretin gösterildiği bu alanın güney tarafında adeta bir adacık şeklinde bırakılmış bulunan kaya kütlelerinin bir giriş kapısı tesisatı ile ilgili olması çok muhtemeldir.

Henüz son-Urartu ve Ortaçağ mimarisi konularında ayrıntılı bilgilere sahip olunamamıştır. Ancak son-Urartu katı, aynen Aşağı Kale ve Uçkale önünde olduğu gibi, bir yangın tabakası üzerine kurulmuştur. Bu yangının krallığa son veren İskitler'e ait olduğu Aşağı Kale'de yapılan kazılarla anlaşılmıştır⁽²⁾. Gerek son-Urartu ve gerekse Ortaçağ yapıları kullanılan malzeme yönünden birbirlerine çok benzerler; duvarlar işlen-

(1) - Bk. M.J. Tarhan ve V. Sevin, *Belleten* 155, 1975, 389 vdd.

(2) - A. Erzen, *Çavuştepe I*,

memiş, basit ocak taşlarının çamurla birleştirilmesi sonucu meydana getirilmiştir. Son-Urartu yapılarının dikkati çeken özelliği, aynen Uçkale öñü son-Urartu mimarisinde görüldüğü üzere, açık avlularının taşla döşeli oluşudur. Ortaçağ yapılarının ortak özelliği ise, yuvarlak planlı ve sal taşlardan oluşturulmuş havalandırma deliklerine sahip tandırlardır. Bu tandırların benzerlerine Taht-ı Süleyman'ın Ortaçağ'a ait yerleşmesinde de rastlanmıştır⁽³⁾.

Bu yıl da, bir-iki parça keramik dışında, Urartu çağına ait küçük buluntulara rastlanmamıştır. Buna karşılık bol sayıda sırlı Ortaçağ keramiği ele geçirilmiştir. Çavuştepe Yukarı Kale'nin sırlı keramiğinde hakim tür yeşil ya da sarı sgraffito yapıtlardır. Kap şekilleri arasında ise en çok ayaklı tabak, ya da derin kaselerle karşılaşılır. Bastam ve Taht-ı Süleyman gibi merkezlerde bulunan Ortaçağ keramikleriyle mukayese edilerek Çavuştepe Ortaçağ keramiklerinin de genellikle 12. ila 14. yüzyıllar arasına ait olduğu söylenebilir⁽⁴⁾.

Çavuştepe Yukarı Kale kazıları sırasında doğudaki temenos duvarının batı yüzü önündeki blokaj içinde bulunmuş olan taştan bir sütun başlığı bu bölgenin mimarlık geleneği yönünden eşsizdir. Bu türde taş sütun başlıklarının Urartularca kullanıldıkları konusunda en ufak bir ipucuna sahip olmamakla birlikte, gerek son-Urartu ve gerekse Ortaçağ'ın çok zayıf ve fakir mimarileri gözönüne alınacak olursa bu başlığın yine de ancak Urartu krallığı zamanına ait olabileceği akla gelir. Başlık dikdörtgen prizma şeklinde bir abakus'a sahiptir; bunun altında ise yumurta dizisi şeklinde bir kısım yer alır. Eğer sütun başlığı gerçekten Urartu uygarlığına aitse Urartular'ın taştan başlıklar kullanmış oldukları ve bu mimarinin batıya etkileri konusunda yepyeni bazı fikirler ortaya atacağı açıktır. Gelecek sezonlarda yapılacak kazılarla bu problemlere yeni çözümler getireceğimizi ummaktayız.

(3) Krşl. D. Huff, AMI NF 10, 1977, lev. 33/1.

(4) C. Strauss, AMI NF 5, 1972, 110; R. ve E. Naumann, Taht-ı Suleiman (1976), 32\vd.

ŞEMSIYETEPE 1979 YILI ÇALIŞMALARI

Muhibbe DARGA (*)

Mimarlık buluntuları :

I. Demir çağı : Roma çağı kale veya garnizonunun temel kalıntıları, İlk Tunç çağı yerleşmesine oturtulmuştur. Roma kalesinin iç bölümü, kuzeyde basamaklı giriş, kapı mil yatağı, mutfak(?), tandır, seki, **in-situ** öğütme taşı ortaya çıkarılmıştır.

AI-BI açması sınırında, doğuda bir sarnıç, Urartu kültür katı höyüğü kuzey doğusunda (L-M/5-6 plankare) yüzeyden 1 m. derinlikte saptanmış, kırık taşlardan ve keramik parçalarından oluşturulmuş 3 m. izleyebildiğimiz bir taban AAI ve BBII açmalarının kesitinde ortaya çıkmıştır. Burada parlak kırmızı astarlı ve perdahlı tipik 7. yy. Urartu çanak parçası ve amorf kırmızı parçalar bulunmuştur.

II. Yerel Hitit yerleşmesini henüz mimarlık buluntuları ile saptayamadık. Birkaç parça yerel Hitit çanak-çömlek parçası K açmasında ve yüzeyde bulunmuştur.

III. İlk Tunç çağları Şemsiyetepe'de çok iyi temsil edilmiştir. Üstüste birkaç taban onarımı veren iki mimarlık katı olarak İlk Tunç IIIB evresi A I-II ve B I-II açmalarında tepenin üstünde konut kalıntılarının taş temelleri, daha doğusu odaların sınırlarını ve planlarını belirten taş dizileri olarak ortaya çıkmıştır. A I'de atnalı biçimi çamurdan yapılmış ocak kalıntısı içinde mobil ocak ayak parçaları **in-situ**, pek çok boya bezekli elde yapılmış kap parçaları ve Karaz-Kirbet Kerak tipi keramik aynı yerlerde bulunmuştur.

İlk Tunç çağlarının III A veya II evresinin konutlarının yerel kalker taşından temel kalıntıları yüzeyden 2,80 m. derinlikte BB II ve CC II açmalarında ortaya çıkarılmış ve çanak çömleğin boyalı türünde hamur, pişme ve bezemede farklar gözlenmektedir. Tek renk mallar, daha evvelki katlarda olduğu gibi Karaz tipidir.

IV. Kalkolitik çağ mimarlığı henüz ortaya çıkarılmamış, çanak çömlek parçalarıyla belgelenmektedir.

(*) Prof. Dr. Muhibbe DARGA, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Anasay Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Öğretim Üyesi.

Çanak - Çömlek buluntuları sıralanması :

Demir çağı

Urartu kap parçaları — 7.yy. parlak, koyu kırmızı — AA II aşması. Urartu tabanı saptanmıştır.

Roma çağı ince hamurlu ve ince cidarlı mallar. Tek tük geç çağlar.

2. Yerel Hitit malları yüzeyde bulundu. Hitit kültür katı henüz saptanmamıştır. Parçalar Altınova - İsuva yerel Hitit mallarını andırmaktadır.

3. 1978 ve 1979 çalışmalarında bütün aşmalarda en çok bulduğumuz çanak - çömlek malzemesi, İlk Tunç Çağlarını, özellikle, elde yapılmış, boya bezekli örnekler olarak belgelemektedir.

Monokrom (tek renkli) çanak - çömlek örnekleri Karaz - Khirbet Kerak tipinde olup boyalılara oranla çok az temsil edilmiştir. Boya bezekliler elde yapılmış, kum ve mika katkılı hamur, çoğunluk orta derecede fırınlanmış, açık renk devetüyünün türlü tonları ve çok az pembemsi zemin üzerine, elle sıvanmış donuk yüzeye, koyu renk ve kırmızı ile bezenmiştir. Bezeklerde siyah ve kahverenginin türlü tonlarıyla, bazen de iki renk kırmızı, siyah veya kırmızı kahverengi kullanılmıştır.

Boyalı malların kap biçimleri :

Çanaklar çoğunluk dipsiz ve kulpsuz, kalot biçimi, iki örnek çan biçimi.

Kaseler, çömlekler, boyunlu ve boyunsuz küpcükler ve büyük küpler. Bu sonuncularda dudak, boyun, omuz ve yatay tutamaklar üzerinde geometrik bezekler çok zengin biçimde uygulanmıştır.

Bezeler, geometriktir; şeritler, çizgiler, dalgalı hatlar, zikzaklar, iç içe açılar, şeritler altında ters 3 veya W motifleridir.

Bitkisel motifler birkaç örnekte gözlenmekte olup, bunlar dal ve stilize ağaç betimleridir.

Şemsiyetepe'de boyalı mallarda farklılık, hamurun ve pişmenin yetkinliği ve boya bezeklerde arınma, bandların yerine vev çizgilerinin, tek noktaların kullanılması İlk Tunç Çağı III. evrelerinin yapı katlarında da izlenmektedir.

Şemsiyetepe İ.T.Ç. III (B - A) / II boyalı mallarının paralellerine Keban - Altınova kazılarında en çok Yeniköy'de ve Nörsuntepe, Korucutepe ve Tepecik malzemesi arasında raslanmaktadır.

Malatya yöresinde de Aslantepe (Ordüzü) İ.T.Ç. III B (Aslantepe VI Fase Recente) ve Köşkerbaba höyüğü, İmamoğlu ve Değirmen-tepe mal-larında büyük benzerlik gözlenmektedir. Aslantepe'de, bizim İ.T.Ç. III A/II malları bulunmamıştır. İ.T.Ç. III B evresi için relatif olarak M.Ö. 2300-2150 kabul edilebilir kanısındayız. İ.T.Ç. III A evresi ise biraz daha evvele tarihlenebilir kanısındayız. Bu evrenin mimarlık kalıntıları yukar-da söz konusu ettiğimiz gibi, höyüğümüzün kuzey sektöründe 2.80 m. derinlikte konut-evlerin taş temelleriyle de belgelenmektedir.

Karaz-Khirbet Kerak tipi mallar bölgemizde yaygın olmasına karşın Şemsiyetepe'de az görülmektedir.

Kap biçimleri :

Kaseler, çanaklar; ağız kenarında çizik bezek, dikey içiçe zik-zaklar veya belirli alan içinde noktalar bezekleri oluşturur. Aslantepe İ.T.Ç. mal-ları arasında benzerleri var olup, Malatya Arkeoloji Müzesinde sergilen-mektedir.

Çömlekler, boyunlu ve boyunsuz, küpcükler ortaya çıkarılan mallardır.

4. Kalkolitik Çağın tipik yağlı gibi siyah çanak-çömlek parçaları K açmasındaki teraslama duvarının dibinde, ana toprağı oluşturan nemli kumun üstünde amorf parçalar olarak bulundu. Bu gün için kap biçim-lerini saptayamıyoruz.

Küçük Buluntular :

1978 ve 1979 yılı kazılarında gün ışığına çıkarılan küçük buluntuların çoğunluğunu çanak-çömlek oluşturmaktadır. Ayrıca birkaç parça çak-maktaşı dilgi ve kesici aleti, bazalttan tahıl öğütme taşlarını, çanak-çöm-lek perdelamağa yarayan küçük taş gereçleri ve Şemsiyetepe höyüğü-nün dışında kalan doğu yönündeki demir çağı yerleşme kalıntıları veren tarlada bulunan tunçdan yapılmış Roma(?) çağı ok ucunu sayabiliriz. Kanımızca en önemli olan çanak-çömlek buluntularından başlayarak bu alanda bir fikir vermeğe çalışacağım.

Şemsiyetepe höyüğünün doruğuna rastlayan K-L-M 5-6 plankarele-rindeki A, B, C ve AA, BB, CC ve S açmalarında yüzeyden 2-2.80 m. derinliğe kadar bulunan çanak-çömleğin hemen tümünün boya bezekli olduğu gözlenmektedir. Yüzeyde İ.T. çağları (III ve II) malezmesiyle ka-rışık bulunan Demir çağı çanak çömleği kazı alanı açmalarında 50 sm. derinliğe kadar bulunmuş, bunlar arasında AA1 açmasında bulunan Urartu çanak parçası dışında Altınova'dan tanıdığımız erken Demir çağı-nın torna yapımı ağız altı yivli çeşitli kap parçalarına ve yerel Roma

çağı, çok ince cidarlı kap parçalarına rastlanmıştır. Yukarda söz konusu ettiğimiz gibi, Roma kalesinin, çanak - çömlek parçaları kalenin oturtulduğu yerleşmenin, yani İ.T.Ç. III çağının boyalı ve tek renk kap parçalarıyla birarada ortaya çıkmıştır.

Adı geçen açmalarda ve höyükteki yerleşmelerin giriş yapılarının bulunduğunu tahmin ettiğimiz K-M/8-9 plankaresindeki K açmasında bulunan çanak çömleği, buluntu durum ve yerlerini de göz önüne alarak şu çağlara mül edebiliriz :

1. Demir çağları (Urartu, Roma ve sonraları).
2. Yüzeyde yerel Hitit.
3. İlk Tunç çağları (III B, III A ve II; İ.T.Ç. I'ı henüz bulamadık).
4. Kalkolitik çanak - çömlek parçaları (özellikle K açmasında ana toprak üzerinde; yüzeyden 2 m. derinlikte siyah, yağlı gibi ağırlı Orta Anadolu malzemesine benzeyen mallar).

ERYTHRAİ KAZILARI 1979 ÇALIŞMALARI

Ekrem AKURGAL (*)

1979 çalışmaları sırasında Akropol'de, Klasik evler alanında, Cennet-tepe'de çalışmalara devam edilmiş ve program gereği öngörülen iki yerde de yeni ocaklar açılmıştır.

Akropol çalışmalarında Athena tapınağının batı yönünde çalışılmış ve buradaki kazılarla aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Athena Tapınağının doğu, kuzey ve batı podium duvarlarının önemli bölümleri gün ışığına çıkarılmış bulunmaktadır. Yalnız güney podium duvarından günümüze değin kalmış izlere rastlanmamıştır. Tapınağın kuzey ve batı podium duvarları bir bütün halinde M.Ö. 8. yüzyılda inşa edilmiştir. Tapınağın doğu yönündeki podium duvarı ise 6. yüzyılın başına aittir. Öyle anlaşıyor ki bu yönde 8. yüzyıldan olan podium duvarı henüz bilmediğimiz bir nedenle yıkılmış, sonradan arkaik dönemde yenilenmiştir.

Tapınakta yapılan kazılar sırasında birçok yerde yaptığımız stratigrafik saptamalarla tapınağın M.Ö. 545 sıralarında büyük ölçüde tahribedildiği, ancak en geç M.Ö. 530 sıralarında takviyeli olarak yeniden inşa edildiği anlaşılmıştır. Bu dönemde tapınağın batı yönü genişletilmiş, ayrıca güzel bir temenos duvarı ile çevrelenmiştir. Temenosun şimdilik kuzey ve batı duvarlarının günümüze kadar korunmuş bölümleri ortaya çıkarılmıştır (Şek.1). Güneyde ve batıda temenos duvarlarının mevcut olduğunu gösteren izlere henüz rastlanmamıştır.

Klasik evler alanındaki çalışmalar henüz sonuç vermemiş, Cennet-tepe'deki Roma villası üzerinde kurulmuş olan erken Hristiyanlık döneminde yapılmış olan evlerin kazılması işi de henüz bir sonuca bağlanamamıştır.

Köy okulunun güneyinde deniz kıyısına yakın bir alanda açılan ocakta geç Roma çağından büyük bir yapıya ait odalar ve salonlar ortaya çıkarılmıştır.

Tiyatro çalışmalarında skenenin batı-kuzey parodosunun bazı bölümleri gün ışığına çıkarılmış burada ayrıca M.S. 1. yüzyılda yapılmış geç hellenistik stilde başsız bir kadın heykeli bulunmuştur.

(*) Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji ve Çağdaş Anadolu Arkeolojisi Bölümü Öğretim Üyesi.

- Tiyatronun caveasında yapılan restorasyon çalışmaları devam etmiş ve oturma yerlerinin bir bölümü onarılmıştır.

1979 çalışmalarına idarem altında aşağıdaki uzman, uzman yardımcısı ve öğrenciler katılmıştır: Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu, Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu, Devlet Temsilcisi İstanbul Arkeoloji Müzeleri arkeologlarından Ergon Ataçeri, Ankara Üniversitesi Arkeoloji asistanlarından Dr. Coşkun Özgünel, Dr. Vedat İdil, Dr. Orhan Bingöl, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Arkeoloji asistanı Ömer Özyiğit, T.T.K. arkeolog asistanlarından Meral Manyas, T.T.K. fotoğrafçısı Mehmet Ali Döğenci, mimar Merdan Özdemir, arkeolog Işık Bingöl, arkeoloji öğrencileri Şevki Demircan, Suzan Özgürel, Dilek Erker, Murat Akurgal, Emel Ertan, Salih Seçkin, Nihat Çubukçu ve Sevda Yapar.

NEUE GRABUNGEN IN MILET 1979

W. Müller-WIENER (*)

In der vom 27.8.1979 - 15.11.1979 dauernden Kampagne waren unter Leitung des Verfassers 9 Fach-Mitarbeiter sowie 20-23 Arbeiter an mehreren Stellen des Stadtgebietes tätig; die türkische Regierung war durch Frau Sevinç Pasinli vom Museum Istanbul vertreten. Ihr und allen türkischen Behörden sei für Hilfen und Unterstützung unserer Arbeiten gedankt.

1) Arbeiten im Bischofspalast (Plan I) : Nach dem Abschluss der Untersuchungen im Bereich der Michaelskirche und des darunterliegenden Dionysos-Tempels konnten 1979 auch die Ausgrabung des benachbarten Bischofspalastes und die Untersuchung der Vorgeschichte dieser Insula beendet werden; der als Beispiel dieses Bautypus wichtige Palast stellt sich danach nun folgendermassen dar: Zentrum des Baues ist ein 21,45 m langer, 11,7 m breite rechteckiger Saal, dem im Westen ein ca. 27 m langer Apsidensaal vorgelagert war, beiderseits des einst reich mit Marmor ausgestatteten Hauptsaaes liegen durch symmetrisch angeordnete Türen unterschiedlicher Breite mit dem Saal verbunden im Süden eine Reihe von 5 Einzelräumen, im Norden ein langer schmaler Saal (N-Halle) mit nördlich anschliessenden Einzelräumen (NN I-IV). Unter diesen Räumen NN I-IV, die eine ältere Strasse überlagern, verläuft der alte Strassenkanal, der in seinem Verlauf an Einsenkungen der Mosaikböden der Räume deutlich erkennbar ist. Im übrigen liegen diese Räume sowie die lange N-Halle im 0,65 m tiefer als der Hauptsaal neben den unterschiedlichen Stilphasen der hier freigelegten Mosaiken ein Indiz dafür, dass hier im Bischofspalast Teile eines älteren, in dieser Insula gelegenen Wohnhauses weitergenutzt wurden, das nach den Stilformen der Mosaiken wohl in spätantiker Zeit (4./5. Jh.) erbaut worden war, danach aber wohl durch Erdbeben zerstört und beim Neubau des Palastes teilweise abgerissen, teilweise aber in alter Form weiterverwendet wurde. Bei den 6 im Hauptsaal angelegten Sondagen kamen noch weitere Reste dieses Vorgängerbaues zutage: eine kleine Brunnenanlage mit Zisterne, Wirtschaftsräume mit einem auf Tönringen aufgesetzten Tiefbrunnen und Teile des inneren Peristylhofes, die zeigen;

(*) Prof. Dr. Wolfgang Müller-Wiener, Istanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü.

dass es sich auch bei diesem Vorgängerbau bereits um ein grösseres und reicher ausgestattetes Haus gehandelt haben muss, dessen Grundriss freilich infolge der starken Eingriffe beim Bau des Bischofspalastes nicht mehr zu rekonstruieren sein wird.

Auch die in diesen Sondagen beobachteten älteren Baureste aus römischer und hellenistischer Zeit erlauben keine zusammenhängende Rekonstruktion, doch ist sicher, dass die Insula seit dem 3. vorchristlichen Jh. Wohnzwecken gedient hat; starke Schichten von im Grundwasser völlig zergangenen Lehmziegeln und darunter liegende eindeutige Besiedlungsschichten aus achaischer Zeit deuten daraufhin, dass die Insula auch vorher mit Wohnbauten bebaut war, was sich auch in dem bescheidenen keramischen Fundmaterial sowie in den kümmerlichen Fundamentmüerchen spiegelt. Dem gegenüber deuten die im Unterbau der Nordwand der Raumgruppe NN I-IV zutage tretenden guten hellenistischen Polsterquadern darauf hin, dass in der weiter nördlich anschliessenden Insula wieder mit anspruchsvollerem Baubestand zu rechnen ist, doch verbot die hier hoch anstehende Verschüttung zunächst weitere Sondagen in diese Richtung.

2) Grabungen auf dem Humeitepe (Tempel und Stadtmauer, vgl. Plan II) : Der heute nur mehr in geringen Resten vorhandene, von A. von Gerkan in der Publikation der Mauern (Milet II 3, Berlin 1935) nicht berücksichtigte Zug der Stadtmauer an der Nordspitze der einstigen nördlichen Halbinsel konnte durch eine Reihe kleinerer Sondagen in seinem Verlauf weitgehend fixiert werden. Die Mauer ist überwiegend aus grossen Gneisquadern mit Poroshintermauerung errichtet, doch sind an einzelnen Stellen auch Marmorquadern mit-Verwendet worden (die einige der bisherigen Ansichten über Phasen und Datierung der milesischen Stadtbefestigung korrigieren).

Dieser Mauerbogen umschliesst einen Temenos, der im Osten durch eine leider nur in der Sockelschicht erhaltene Terrassenmauer abgegrenzt wurde; seine Orientierung stimmt mit der der übrigen nördlichen Stadt = bezirke überein. In seiner Mitte liegt auf der höchsten Stelle der Halbinsel das aussen $11,76 \times 22,57$ m messende Porosquader-Fundament eines Anten(?)—Tempels, dessen aus Marmor bestehender Oberbau allerdings schon im früheren Mittelalter völlig abgetragen worden ist; abgeschlagene Reste des Baudekors fanden sich im gesamten Gebiet um den Tempel herum. Insgesamt wurden ca. 350 Fragmente aufgenommen, fotografiert und vermessen, die eine ungefähre zeichnerische Rekonstruktion des Aufbaues des Tempels sowie eine Datierung des Baues in die 2. Hälfte des 3. Jhs. v. Chr. erlauben. Südlich neben

dem Tempel liegt ein quer-rechteckiger Antenbau (Bau A), in dessen Innenraum Felsarbeiten sowie ein aus Quadern aufgesetztes Fundament eine in Raummitte liegende Basis für unbekannte (kultische?) Zwecke bilden; einzelne hier gefundene Terrakottastatuetten bzw.—fragmente mögen eine Deutung als Schatzhaus nahelegen. Ein nur in der östlichen Schnittwand angeschnittenes Nebengebäude konnte in dieser Kampagne noch nicht freigelegt werden.

Achsisal vor dem Tempel liegen bescheidene Reste eines offenbar querrchteckigen Altars, über denen sich Aschenreste fanden, während in der weiteren Umgebung eine grosse Zahl von Miniaturydrien sowie ca. 250 Terrakottastatuetten verschiedenster Art zutage kam (meist weibliche, wenige männliche Figuren; vorwiegend 4.—2. Jh. v. Chr., aber auch einzelne Stücke des 5. Jhs.; sowie einige spätere Fragmente; dazu mehrere Figürchen von Schweinen sowie Fragmente von Rinderfiguren). Diese Terrakotten und eine in unmittelbarer Nähe liegende Höhle sowie eine bereits früher in der weiteren Umgebung des Grabungsplatzes gefundene Inschrift (vgl. Inschriften von Didyma Nr. 496) deuten auf einen Kult der Demeter hin; ein neugefundenes Inschriftenfragment mit Erwähnung einer «*potnia*» sichert jedenfalls die Zuschreibung des Heiligtumes an eine weibliche Gottheit. Hier soll in einer kommenden Kampagne noch geklärt werden, ob die benachbarte, zum Teil eingestürzte Höhle mit dem Heiligtum zusammenhing.

3) **Stratigraphische Sondagen beim Bouleuterion:** Um weitere Erkenntnisse zur Besiedlungsgeschichte der archaischen Stadt zu gewinnen, wurden in einem Gebiet zwei Sondagen unternommen, in dem schon 1959 reichlicher Baubestand aus archaischer Zeit beobachtet worden war. Die erste Sondage im Nordteil der sog. langen Magazinhalle stiess jedoch schon bald auf zum Teil abgearbeiteten Felsboden; in der zweiten Sondage fanden sich nach dem Durchgraben starker mittelfrölicher bis hellenistischer Schichten mehrere deutlich voneinander unterscheidbare frühklassische und archaische Horizonte mit eilweise eingestürzten Mauerzügen, mit Fussböden und einem reichen Keramikbestand. Hier sind wichtige Datierungshilfen für die derzeit laufende Untersuchung archaischer Keramikfunde früherer Grabungen zu erwarten.

4) Neben diesen Arbeiten standen über die gesamte Kampagne hinweg **Wiederherstellungs— und Sicherungsarbeiten**, die schon seit einigen Jahren unter voller Ausnutzung der—freilich sehr beschränkten—örtlichen Möglichkeiten durch geführt werden. In erster Linie ist hier die Weiterführung der Teil—Wiederherstellung der Jonischen Halle östlich der Heiligen Strasse zu erwähnen, bei der die zur Verankerung der

Dachkonstruktion notwendige Rückwand bis zu ihrer vollen Höhe aufgemauert wurde — einschliesslich der notwendigen rückwärtigen Abstreibungen. Darüberhinaus wurden die bei der Ausgrabung etwa 0,5 - 1,0 m hohen Aussenwände des Bischofspalastes aufgehöhht, um im kommenden Jahr hier ein Dach aufbringen zu können, das die 1978 gefundenen (und inzwischen wieder abgedeckten) Mosaiken überdecken und schützen soll. Diese Arbeiten waren allerdings durch den Mangel geeigneter örtlicher Maurer sowie durch Schwierigkeiten bei der Beschaffung von Zement und anderen Baustoffen stark behindert.

APHRODISIAS 1979 ÇALIŞMALARI

Kenan ERİM (*)

Aphrodisias 1979 kazı kampanyasının ön kısmı Müzemizin teşhirlerini devam ederek tamamlamak ve binayı resmen ziyarete açmak faaliyetleri ile geçmiştir. Temmuz ayında diğer heykel restorasyonu tamamlanmış ve bilhassa vitrinlere küçük eser ve eşyalar yerleştirilmiştir. Aynı zamanda Müzenin çevresinde bazı düzenleme de devam etmiştir. Kültür Bakanlığınca kararlaştırılan açılış töreni 21 Temmuz günü tertiplenmiş ve Müze Aydın Valisi Sayın Münir Güney tarafından resmen halka açılmıştır. Törende çok sayıda resmi, mesleki, yerli ve yabancı dostlarımızı aramızda görmekten kıvanç ve memnuniyet duyduk. Merasime Geyre ve civar köylerden gelen halkımızın katılması memnuniyetimizi bilhassa arttırdı. Aphrodisias Müzesi onların da eseridir ve 18 yıldır elbirliğiyle yürüttüğümüz çalışma ve kazılarımızın başarılı neticesidir. Diğer taraftan, 1972'den bu güne kadar, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün Müzemizin gerçekleşmesi için yardım ve ilgilerini esirgemeyen meslekdaşlarımıza bu vesile ile şükranlarımızı tekrar belirtmek isteriz.

Ağustos ve Eylül aylarında hafriyat evinde kasa ve çelik dolaplarda muhafaza edilen küçük eser, eşya ve sikkeler elden geçirilmiş ve bunların tümü veya büyük kısmı (Müzenin depo imkânlarına göre) Müze Müdürlüğüne teslim edilmiştir. Aynı zamanda heyetin ilmi çalışma ve incelemeleri devam etmiştir. Kalkolitik ve Erken Bronz Çağ tabakalarına ait seramik ve malzeme araştırmaları tamamlanmıştır. Geç Roma sikkeleri ve Bizans seramiği üzerine başlatılan etüdlerimize devam edilmiştir. Eylül ayı esnasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Profesörü Sayın Dr. Cevat Erder ve heyetinin sayesinde 1977 yılında başlamış olduğumuz Aphrodisias ve antik çevresinin balon fotoğraf çekimi muvaffakiyetle tamamlanabilmektedir.

Ayrıca, Ağustos'dan Ekim ayının sonuna kadar bazı kazı faaliyetleri sürdürülmüştür. Aphrodisias'ın önemli eserlerinden birisi olan Zoilos anıtına ait yeni malûmat elde edinmek üzere, adigeçen anıtın friz levhalarının orijinal buluntu yerinin batısında bir sondaj açılmıştır. Bu sondajdan ancak bir Bizans evine ait mozaik döşemesi işığa çıkmıştır. Mozaik geometrik stildedir ve erken Bizans Çağına tarihlendirilebilir.

(*) Prof. Kenan T. ERİM, Princeton Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Döşemenin ve odanın duvarları birbirlerine tam uymadıkları için odanın daha geç bir devirde mozaikten faydalanılarak değiştirildiği, duvarların yapısından ve bazı kapıların açıldığından anlaşıyor. Oda'nın geç Bizans devrinde bir depo veya mutfak olarak kullanıldığını bazı mermer küp ve diğer buluntular ispat ediyor.

Bahar eşnasında eski Geyre Köyüde istimlak edilen ve Müze Müdür-lüğünün nezareti altında yıkılan bir evin temellerinde bir kaç ilgi çekici kabartma parçası bulunmuştu. Parçalardan birinin evvelce civarda; yani Aphrodisias'ın agorasının Doğusunda ve hafriyat evinin Kuzey Batısında bulunan diğer bir parçaya uyduğu anlaşıldıktan sonra, sahada ufak bir sondaj açmaya karar verilmiştir. Alaka uyandırıcı netice alındıktan sonra, sondaj bir hendek şekline getirilip, saha genişletilmiştir ve erken Roma devrine tarihlenebilen önemli bir binaya ait kalıntılar meydana çıkmıştır.

Binanın yedi oda şeklinde üniteleri açılabilmiştir. Odalar aynı boyuttadır ve Kuzeye doğru dizilmişlerdir. Önlerinde muntazam mermer levha döşemeli bir sokak veya avlu tabanı görülmektedir. Odaların ön cepheleeri Dör tipi yarım sütunla süslenmiştir ve binanın, ele geçen mi-mari parçalardan anlaşıldığına göre, en az iki katlı olduğu sanılmakta olup geç devirde tahribata ve değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır. İkinci kata ait yarım Korint sütun paçaları ve daha küçük boyutta lon sütun başlıkları kayıtlı edilmiştir. Ön cephenin sütunlarının arkasında muayyen noktalarda kare payeler görünmektedir. Bu direklerin durumu geç devirdaki oda bölümlenmeyi etkilemiştir.

Binanın ancak küçük bir kısmı bu sene açılabilmiştir. Buna rağmen çok süslü ve önemli bir anıt olduğu zengin heykel ve bilhassa büyük kabartma süslü mermer levha buluntulardan anlaşılmaktadır. Bu kabartmalar iki gruba ayrılabilir: 1) Bir grubun alt kısmı Maandros motifle süslüdür. Ölçüleri ve işlenişi bakımından 1. kata ait olmaları gerekir. 2) Diğer kabartmalar, hafif işlenmiş bazı noktaları yüzünden, göz seviyesinden yukarı yerleşmiş olmaları gerekir ve üst katta bulundukları düşünülebilir. Her iki grubun ön cephenin yarım sütunları arasında yer alması muhtemeldir.

Binanın tarihlenmesi için ikinci grubun kabartmaları önemli delil vermektedir. Kabartmaların figürleri normal boyutta yakındır. Bulunan bu gruba ait 15 levhanın en önemlileri şu şekilde kayıtlı edilebilir:

1) Kaba işlenmiş bir Roma ve sağında diz çökmüş erkek esir figürlü levha;

2) İki çıplak genç erkek figürlü levha. Birisinin elinde **aplustre** sembolü ve küre vardır. Bu gençlerin Lucius ve Gaius Caesar olmaları düşünülebilir;

3) Toga giyimli senato tarafından **corona civica** ile onurlanan Augustus figürlü levha. Augustus bir ganimet hazırlamaktadır ve ganimetin ayağında ağlayan bir kadın esir görülür;

4) Amazon-Virtus tipi Roma ve muhtemelen Livia figürlü levha;

5) Ganimet hazırlayan hareketli bir kadın figürlü levha. Ganimetin ayağında bir esir kadın vardır.

6) Toprak ve denizin bereketlerini ve hakimiyetini tesbit eden iki figür arasında, hareketli **velificans** Augustus (?) figürlü levha.

7) Ganimet ve esirle beraber Tiberius (?) figürlü levha.

8) Diğer bir Julio-Claudian İmparator figürlü (Caligula?) levha. Yanında bir esir görünür.

9, 10 ve 11) Üç adet Nike figürlü levha. İki tanesi ganimet taşımaktadır.

Aynı gruba ait en az üç levhanın kabartmaları Bizanslılar tarafından yontulup tahrib edilmiştir. Bu tahribata uğrayan kabartmalar esasen pagan tanrı ve tanrıçalarla süslü olanlardır. Aphrodisias'ın Aphrodite'i bunların arasında tanınabilir.

Maïandros motifli kabartmalar arasında en ilgi çekici dört levha gösterilebilir :

1) Leda, Kuğu ve Eros ile süslü;

2) Bir kadın figürünün kucığında ve Salirle oynayan bebek Dionysus süslü;

3) Bir atlet ve Eros figürlerle süslü; ve

4) Oturan bir kadın ve önünde erkek grubu.

Ayrıca her iki gruba ait çok bol miktarda parçalar kayıtlı edilebilir. Aralarında güzel ve pek ilgi çekici başlar ve torsolar sayılabilir.

Kısa bir sürede bulunan fevkalâde zengin bu arkeolojik malzeme Aphrodisias'ın tarihine ve Anadolu'da Roma anıtlarına son derece önemli yeni eleman ilâve etmektedir. Bînanın ancak küçük bir kısmı ortaya çıkarıldığı için birçok soruya şu anda kat'i bir cevap vermek güçtür. Arşitrav parçaları arasından maalesef yalnız üç tanesi yazıtlıdır. Birisi anıtın Aphrodite'ye Diogenes adında bir şahıs tarafından armağan edildiğini belirtir. Harflerin şekillerinin M.S. birinci asrın birinci yarısına ait olmaları gerekir. Böyle bir tarih kabartmalar ve mevzularına uymaktadır ve muvakkaten anıtı bir **Sebasteion** veya **Kaisareion** tipi bina olarak düşünebiliriz. Ancak, anıtın tümünü, plânını, hususiyetini ve şehrin topografyasında rolünü ilerdeki hafriyatlarımızdan anlamayı beklememiz gerekir. Mamafih, şimdiden Anadolu arkeolojisine ve Aphrodisias'a şüphesiz pek önemli bir eser kazandırmış olduğumuzu söyleyebiliriz.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT SARDIS, 1979

Crawford H. GREENEWALT, Jr. (*)

The 1979 program of Harvard and Cornell Universities, Archaeological Exploration of Sardis again had three components: in addition to excavation, an Urban Survey Project and a Reconstruction Project.

The objective of the Reconstruction Project is to convey the visual effect of Lydian roof and revetment tiles through a full scale reconstruction of tiles made from authentic materials and displayed in architectural context outdoors at Sardis. Production of tiles and preparation of the display zone (an expanded corner of the Expedition Compound) continued in 1979; FIG. 1 shows a few examples of recreated roof and revetment tiles in a preliminary montage.

The objective of the Urban Survey Project is to use unexploited evidence of surface artifacts and of geological and other environmental data to clarify broad aspects of urban and regional topography. Spatial function was investigated by systematic collection and study of surface debris in two unexcavated urban regions; unusual amounts of slag and of semi-precious colored stone fragments suggested heavy pyrotechnic and specialized craft industrial functions. Physical geography was investigated in a program of geological drilling and coring. The objective was to recover a sedimentation and pollen record that would provide evidence for the history of erosional and alluvial activity and of earlier vegetation. Deep drilling was performed with a «Wheeler bucket» sampler and 1.2 metric ton hammer (rented from Pek-Su Sondaj Sanayii, Manisa) at 9 locations, to depths of 10-16 m. with samples taken at 20-50 m. intervals; coring with a «vibracorer» (plastic tubing injected by means of a cement vibrator) at 8 locations, to depths of 2-4 m. These methods can clarify fundamental aspects of ancient physical geography; e.g., extent, rates, and causes of ground surface change, differences in stream and river location. To provide a modern reference for earlier vegetation conditions, the existing vegetation of Sardis and environs was studied.

Excavation included the clearing of two Late Roman underground chamber tombs, one of whose interiors was completely covered with fresco decoration. The form of these tombs (rectangular, barrel-vaulted;

(*) Prof. Crawford H. Greenewalt, Jr., California Üniversitesi Klasik Bölümü Öğretim Üyesi.

accessible by means of a hole in the ceiling at one end) and the decoration of the one (dado below paradise motifs and free-field flowers) conform to a standard type demonstrated by several other examples at Sardis.

Excavation focused on the locale of monumental Lydian buildings that appear to have been part of the fortifications of the lower city. Some of these Lydian buildings were overlaid and partly destroyed by Roman construction, notably a multi-story residential or public building and the main avenue of Roman Sardis. The latter, a paved street flanked by colonnaded and covered ambulatories, had been partly excavated in past seasons. In the collapsed wall and roof debris of one ambulatory rested an inscribed marble cylinder, perhaps originally intended to be a statue base, not a column (FIG. 2). The text of the inscription (in Greek) records Is there a word missins here? by the Sardians to the Emperor Tiberius, evidently (since he is called «founder of the city,» *poleos ktisten*) in gratitude for his munificence to Sardis after the earthquake of 17 A.D.

Monumental Lydian buildings include a stone wall (or wall socle) 3.5 m. wide and exposed to a total length of 12 m., one of whose faces (FIG. 3) is built handsomely and far more substantially than the other, and a structure faced with splendid white limestone masonry of a distinctive Lydian style (so far seldom attested outside funeral architecture). Nearby is the colossal Lydian structure, 20 m. wide and at least 70 m. long, that creates a hillock conspicuous in the modern landscape. Small trenches dug on the summit of the hillock show that the building's mud brick superstructure is preserved *in situ* to a height of 6.5 m. (ca. 60 courses?) above the socle (!), that one of the superstructure's outside faces, to the East) is sloped at an angle of 28 degrees, and that the superstructure supports a massive stone foundation 5.7 m. broad, at least 10 m. long, and 2 m. (12 courses) deep.

Perhaps not surprisingly in view of the relatively small exposures of these structures and their setting (PLAN), their purpose, function, and relationship remain unclear. Parallel orientation and construction features suggest that the monumental wall and the limestone structure may be functionally related. Are they and the colossal structure functionally related? If the colossal structure is a fortification, the stone foundation in its mud brick superstructure, clearly of Lydian date but evidently later than the original construction, may represent a strengthening rampart, added after the mud brick had been weakened in an assault (for which disintegrated and burnt fallen brick provides evidence):

YENİDOĞAN HÖYÜĞÜ (TUĞRUL HÖYÜK) KAZISI 1979

Burhan TEZCAN (*)

Yenidoğan Höyüğü Ankara-Polatlı yolu üzerinde, Ankara'ya 60 km. mesafede, Yenidoğan İstasyonu ile, Haçituğrul köyü arasında kalan sahanın tam ortasına isabet eden yerdedir. 1/25000 ölçekli haritada Karahöyük adı ile gösterilmiştir-(*).

Kral yolu üzerinde bulunan bu höyük (2) Hacı Tuğrul köyü arazisi içinde kaldığından Tuğrul Höyük adı ile de adlandırılmaktadır. İlk araştırmalarda Yenidoğan Höyüğü olarak arkeoloji literatürüne geçtiğinden (3) biz de bu adı kullanmayı daha uygun bulduk.

Yenidoğan Höyüğü 650 m. boyunda, 600 m. eninde 30 m. yüksekliğinde olup 33000 m² lik sahayı içine alan bir yerleşme yeridir. Gordion höyüğünün ölçüleri ile eşimsendiğinde (450×400 m) iki misline yakın büyüklüktedir.

Yenidoğan Höyüğü, Ankara ve Ankara'nın yakın çevresinde bulunan yerleşme yerlerinden en büyüğüdür. Gerek daha evvelki sath araştırmalarımızda ve gerekse 1972 yılından beri yaptığımız kazılarda höyük üzerinde M.Ö. IV. asırdan daha sonraki bir iskana rastlayamadık.

Yenidoğan höyüğünün büyüklüğünü, Kral Yolu üzerinde bulunuşunu dikkate alarak, Ankara ve çevresinin Hitit ve Frig yerleşmeleri bakımından önemli sonuçlar verebileceğine inanıyorduk. Höyüğün köy sakinlerince ekip biçmede kullanılışı, kadastro çalışmalarının yapılıp eski eser sahası olarak tescil edilmeyişi burada sistemli bir kazıya başlama arzumuzu 1972 yılına kadar geciktirdi.

Yenidoğan Höyüğündeki kadastro çalışmaları tamamlanıp, höyük eski eser sahası ve devlet malı olarak tescil edilince, Ankara Valiliği, Yenimahalle Kaymakamı ve Polatlı Kaymakamının büyük yardımları ile hö-

(*) Burhan TEZCAN, Klasik Çağ Arkeologu.

(1) Harita Genel Müdürlüğünün bastırdığı 1/25000 ölçekli haritada biri kazı yapılan, ikincisi tabii bir tepe olan iki Karahöyük gösterilmektedir.

(2) Türk Arkeoloji Dergisi VII-1. 1957. R.: S.: Young: Gordion Excavation 1956. s. 26, B. Tezcan Gordion Hafriyatı, s. 35.

(3) Türk Arkeoloji Dergisi VII-1. 1957. s. 26, 35; AJA. 77. 1973. s. 179-180; AJA. 78 1978. No. 2 s. 115.

höyüğün hemen güney-batısında, köy tüzel kişiliğine ait 4 dönümlük sahanın ücretsiz olarak, kazı evi için Kültür Bakanlığı'na tahsisini . . . layınca 1972 yılında kazıya başladık. Kazılarımız 1976 ve 1978 yılları . . . riç 1979 yılı sonuna kadar Kültür Bakanlığının tahsis ettiği kısıtlı . . . neklerle devam etmiştir.

Höyüğün ortasının çukur, kenarlarının yüksek oluşu, hava fotoğraf ve balonla çekilen fotoğraflardan da gayet açık olarak görülebilen üzere höyük çevresini kuşatan surdan ileri gelmektedir.

Höyük üzerinde iç sur görüldüğünde 2.5 m. eninde temel kısmı zalt ve andezit, üst kısımda iç ve dış yüzleri tamamen andezit kesme blok taşlardan yapılmış, arası taş ve çakılla doldurulmuş sanduka duvarı aşağı yukarı 300 m. tulünde açığa çıkararak höyük kenarındaki sur ile olan bağlantısını tesbit edebildik.

Höyüğün doğu kısmına yakın, kuzey-güney istikametinde uzanan duvar, kuzeyden güneye doğru 4 kule yapar. Kuleler kesme blok taş dan, kule araları ise poligonal taşlardan ve şevli olarak inşa edilmiş . . . Kulelerin arka kısımları taş dolgu halindedir. Dört kuleden sonra duvar halinde güneye doğru uzanıp bir köşe yaparak 110 m. batıya gi . . . ve tekrar bir köşe yaparak güneye döner, 36 m. sonra bir köşe yapıp batıya doğru 50 m. uzanıp güneye döner ve sonunda dış sura bağlar . . .

Kuzey-güney istikametindeki 4 kuleli duvarın köşesine kerpiç sur bağlanır. Bu kerpiç sur 5.5 m. enindedir ve doğu-batı istikameti . . . uzanarak 16'şar metre aralıklarla 2.40x6.90 m. ölçülerinde üç kule par ve höyüğün güney-doğu kenarında iki kule ile son bulur. Bu sur . . . kullanılan kerpiçlerin ölçüleri Vitruvius'un Lydia tarzı dediği ölçüler . . . maktadır (4).

Höyüğün güneyinde açığa çıkarılan dış surun iç yüzünde iki sıra . . . me blok taşlar in-situ olarak korunmuştur. Yamacın bu kısmında . . . asrın sonunda inşa edilmiş bir Osmanlı yapısı bulunduğu . . . alt yapıları çok tahrib etmiştir. Sur taşları bu yapıda kullanıldığından . . . daha sonra da köylülerce çıkarıldığından surun dış yüzüne ait kalıntı . . . bulamadık; fakat burada da ara kısmın taş dolgu olduğunu söyleyebile . . . durumdayız.

Höyüğün yatay (23-24-25) ve dikey Y (39-40-41-42) plan . . . releri içerisine giren kısımda 19. asır Osmanlı yapısı ile sur arası . . . kalan kısımda yapılan kazıda iki mimari kat tesbit ettik. Bu iki mir . . . kata ait iki normal gömüt ve bir de yakma küp mezar bulduk. Bir t . . .

(4) Vitruvius. 2.3.3. F. Granger 1931-1934 (Loeb).

de kerpiç sur yakınında ele geçen yakma küp mezar dikkate alındığında yakma ve normal gömüt adetinin yan yana kullanıldığını söyleyebiliriz. Kerpiç sur yakınındaki küp mezarda tunç bir lunula ve ok ucu, dış sur yakınındaki küp mezarda ise tunç bir bilezik ve kemik bir iğne bulduk. Normal mezarlarda ise kırmızı ve siyah renkte tabak ve çömlek şeklinde ölü hediyeleri ele geçti.

İç surun meydana çıkarılması için yapılan kazıda, ele geçen buluntular arasında tunç bir fibula bir hayat ağacının iki tarafını süsleyen iki sfenks motifli antefiks parçası Prof. Claude Brixhe tarafından Alabios veya Alabion : Takdim anlamına gelen Frig kitabesi ve bir Frig süvarisini tasvir eden boyalı bir kap parçasını söyleyebiliriz.

Höyüğün güney yamacında Osmanlı yapısı ile sur arasında kalan iki mimari kata ait buluntular arasında ele geçen üzeri oyma ve kabartma, geometrik süslü, siyah yonca ağızlı bir testi, yine oyma süslü, pişmiş toprak ördek şeklinde bir kap, üzeri yabani hayvan ve geometrik desenlerle süslü bir küp, iç ve dış yüzü desenli dış ağız kenarı iki sfenks, araları dolgu motifli ile doldurulmuş bir Attik vazosu bu iki mimari katin hem sanat ve hem de tarihi bakımından önemli ipuçları vermektedir.

İthal malı olan Attik vazosunun 7. asrın ikinci yarısına veya son çeyreğine tarihlenebileceği göz önüne alınırsa bu tabakalar altında kalan kalenin daha eski olması gerekmektedir.

Dış surda yapılan kazıda büyük bir yangına işaret eden kalıntılara rastladık. Bu hususu da dikkate alarak, kalenin Kimmeri istilâsı esnasında tahrip edildiğini ve bir Frig kalesi olabileceğini söyleyebiliriz.

KURUÇAY HÖYÜĞÜ KAZILARI 1979

Refik DURU (*)

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Burdur ilinin 15 km. kadar güney batısındaki Kuruçay Höyüğünde 1978 yılında başlayan kazılara, 1979 Ağustos-Ekim aylarında devam edildi. 55 gün süren ikinci dönem kazılarına kürsümüz ileri sömestre öğrencilerinden Vuslat Ünal, Erdal Gökçe ve Ümid Dinçkan katılmışlar, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü temsilci olarak Bursa Müzesi Asistanlarından İmran Erkalkan'ı atamıştır.

1979 kazı mevsiminde çalışma alanı genişlemiş ve 1978 kazıları ile birlikte, toplam 700 m² yi aşan bir alanda çalışmalar geliştirilmiştir. İnilen en derin yer, höyüğün tepe noktasına göre — 5.50 m. dir.

1979 kazılarının sonuçlarını, höyüğümüzün kültürel süreci, tabakalaşma durumu ve buluntularını esas alarak şöyle özetleyebiliriz:

İlk Tunç II Çağı

Höyük yüzeyinin hemen altında İlk Tunç II çağına ait (İTÇ olarak kısaltılacaktır) yerleşmeler başlamakta ve —1.50 m. ye kadar iki yapı katı halinde varlığını sürdürmektedir. 1978 de kazılan alanın güney ve batı bitişiğindeki yeni kazılan alanlarda, bu çağın 1. ve 2. yapı katları kalıntıları, geçen yılın çağdaş katlarında olduğu gibi genellikle çok harap durumda ele geçmiştir. Yapıların planları anlaşılamamaktadır.

Keramik geçen yıl saptandığı gibi başlıca iki tür oluşturmaktadır. Kırmızı hamurlu, iyi açılanmış ve iyi pişmiş olan birinci tür keramik çoğunluktadır. Bazı büyük karın parçaları üzerinde oluk-kabartma bezeme görülmektedir. Tüm haldeki, küçük tek kulplu testicikler yanında, çoğunlukla kalın kenarlı ve dudaklarında tek veya ikili yumru çıkıntılı büyük derin kaplar ve iri tutamaklı çömlekler en çok rastlanan şekillerdir. İkinci tür keramik gri ve koyu gri renk hamurludur ve açılama ile pişme bir öncekine oranla biraz kötücedir. Oluk-kabartma bezeme bunlarda da vardır. Şekil açısından hemen hemen tamamen kırmızı türlere benzerdir.

(*) Prof. Dr. Refik DURU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Bölümü Öğretim Üyesi.

Küçük buluntular arasında üzeri çizgi bezeli bir İdol dikkati çekmektedir.

Yapı katlarının tarihlenmesi, Beycesultan'ın XVI-XIV. katları çanak çömleği ile yakın ilişkiler nedeniyle kesinlikle yapılabilmektedir (1). 1978 çalışmalarında da parça halinde ele geçen çizgi bezeli idollerin bu yılki örneği ile, bu türlerin (2) İTÇ II'ye ait olduğu kesinlikle kanıtlanmaktadır.

İlk Tunç I Çağı

Birinci dönem çalışmalarında olduğu gibi bu yıl da —1:50 m. ile 1.80 m. ler arasında İTÇ II'den farklı özellikler gösteren ve Beycesultan XIX-XVII. yapı katlarında benzerleri bulunan keramik parçalarına rastlanılmış ve yapı kalıntılarının bulunamamış olmasına rağmen, 3. yapı katı adıyla, çok zayıf bir İTÇ I yerleşmesinin var olduğu sonucuna varılmıştır.

Geç Kalkolitik Çağ

İTÇ I yerleşmesinin altında kalın bir yangın molozu ile başlayan Geç Kalkolitik yerleşmeler (G.K. olarak kısaltılacaktır) —4.25 m. ye kadar, 2.50 m. kalınlığında ve üç yapı katı halinde saptanmıştır. Geniş alanlarda kazılan bu evreye ait pek çok yapı açığa çıkartılmıştır. G.K. yapıları çoğunlukla temelden başlayarak kerpiç duvarlı olarak yapılmışlardır. Evler birbirlerine bitişiktir ve bir kaç birarada yapılarak gruplar oluşturmuşlar ve gruplar avlular veya sokaklarla ayrılmışlardır. 4-6. yapı katlarında evler değişmeyen bir plan göstermektedirler. Her yapı tek bir odadan oluşmaktadır. (En büyük evin ölçüleri 8.5 m. X 7 m. dir). Odaların bir köşesinde yuvarlak bir fırın yer almakta ve odanın ortalarında 1-1.5 m. uzunlukta, 35-40 cm. kalınlıkta kerpiçten bir duvar bulunmaktadır. (Res. 1). Bir stel görünümündeki bu duvarın önünde, odanın tabanında yanma nedeni ile oluşan kırmızı bir alan vardır. Orijinal yüksekliklerini saptayamadığımız bu stellerin ve yakma yerlerinin özel, büyük bir olasılıkla ev kültürü ile ilişkili bir anlamı olmalıdır.

6. ve 4. katların evlerini dıştan sınırlayan kalın taş duvar, savunma amacı ile yapılmış olabilir.

G.K. katlarında toplanan binlerce keramik parçası ve çok sayıda tüm kap, İTÇ keramiğinden önemli farklarla ayrılmaktadır. Birbirini izleyen kültür evreleri arasında keramik açısından hiç bir ilişkinin olmadığını

(1) Beycesultan I, Fig. P. 23; 24/7-9; 25/3, 9, 20; 32/5; 38/17

(2) karşılaştırma, A. St. IV, s. 239; RA LX/2, fig. 2, 3.

söyliyebiliriz. Bu çağda iki büyük keramik türü görülür. Birinci tür, gri-
den siyaha kadar koyu renk hamurlu, çok kez iyi açılanmamış ve kötü
pişirilmişlerdir. G.K. in egemen keramik türü olan bu parçalarda yüzey-
ler iyi düzleştirilmemiştir ve genellikle kalın kenarlıdırlar. En çok rastla-
nan kap şekli tek kulplu bardaklardır (Res. 2). Dipten ağıza doğru hafif
genişleyen veya dip kesiminde hafifçe genişledikten sonra ağıza doğru
açılarak yükselen bardakların kulpları, dudak ile dip arasında bulunmak-
tadır. Sevilen ikinci şekil geniş karınlı ve genişleyen ağızlı, bazen omur-
galı, tek kulplu maşrapalardır. Bunlarda kulp, dudakla karın arasındadır.
Maşrapaların iki kulplu olanı da vardır. İkinci keramik türü kırmızı renk
hamurlu, iyi açılanmış ve pişirilmiş olanlardır. Sayı bakımından azınlık-
ta olan kırmızılar kalite bakımından koyu renklilere oranla daha yüksek-
tirler. En çok tekrarlanan kap biçimi, yuvarlak ya da keskin omurgalı
çömleklerdir. Tek veya karşılıklı iki kulplu olan çömleklerin bazılarında
normal şerit kulpun karşısında iri bir tutamağın konulduğu da görülür.
(Res. 3). Bardak ve maşrapalar kırmızı hamurlu türde hiç örnek verme-
mektedir.

Mutfak kapları arasında çok ilginç biçimler vardır. Bunlardan bazı-
ları, çömlekçiliğin başlarında görülmesi doğal sayılabilecek kadar ilkel-
dir. Kulp ve tutamağın aynı çömlek veya küp üzerinde uygulanması, kar-
şılıklı iki tutamaklı bir küpün tutamaklarından birinin üzerine normal bir
kulp eklenmesi, kulplar üzerinde dudağa birleşen yerin yakınında bir
delik açılması ya da hem dudak kenarında hem kulpun karınla birleş-
ceği yerin yakınında ikinci bir delik yapılması gibi özellikler Kuruçay
G.K. çağ keramik yapımcılarının Anadolu çömlekçilik repertuvarına kat-
tıkları yeniliklerdendir.

G.K. çağın küçük buluntuları bol ve çeşitlidir. Taştan balta ve kü-
çük baltacıklar (celt) bir hayli çoktur. Kemik iğneler, tunçtan (?) 4 iğne
ve tanımlamakta ve isimlendirmekte zorluk çektiğimiz, pişmiş topraktan
yapılmış, yarım ay şekilli ve tutamağı olan bir nesne, diğer küçük bulun-
tulardandır.

Bölgemizin ve genel olarak Anadolu'nun iyi bilinmeyen Geç Kalko-
litik çağı içinde Kuruçay Höyüğü buluntuları, şimdilik benzersiz görün-
mektedir. Kuruçay'a fazla uzak olmayan Beycesultan'ın çağdaş yerleş-
meleri çok küçük alanlarda kazıldığı için doğru karşılaştırmalar yapabil-
mek için fazla yararlı olmamaktadır. Bununla beraber, mimarlık açısından
Beycesultan XXXI b ve a yapı katlarındaki, oda içlerinde görülen yanık
alanlar ve belki Kuruçay'daki kerpiç stellerle benzetilebilecek bağımsız
duvarlar iki merkez arasındaki ilişkilerin kanıtlarıdır⁽³⁾. Çanak çömlek

(3) Beycesultan I, Fig. 5, Pl. III/a.

yapımcılığı bakımından benzerlikler yine Beycesultan XL-XX. katları buluntuları iledir. Tek kulplu maşrapalar Beycesultan'ın Geç Kalkolitik katlarından bir hayli örnek vermektedir (4). Ancak Beycesultan maşrapalarının bazıları beyaz boya bezemeli olduğu halde, Kuruçay'da beyaz boyalı hiç bir parça bulunmamaktadır.

Sanıyoruz ki, Kuruçay 4-6. yapı katları Geç Kalkolitiğin erken bir evresine aittir ve Beycesultan'dan eskiye tarihlenmektedir.

Erken Kalkolitik Çağ

Höyüğümüzde inilen en eski yapı katı, Erken Kalkolitiğe tarihlenen 7. yapı katıdır. Batı yamaçta küçük bir alanda kazılan bu katın mimarlık buluntuları, G.K. den tamamen farklıdır (Res. 4). 1 m. kalınlıktaki kerpiç duvarlar ve duvarlarda payanda şeklinde duvar çıkıntıları (buttress) bu çağ mimarlığının şimdilik saptayabildiğimiz özelliklerinden bir kaçıdır. Büyük bir yangın ile yıkılan 7. katın ele geçen yapı kalıntıları, sanıyoruz yerleşme yerinin son halkasında, savunma ile ilgili bir yapıya aittir.

Yıkıntı içinde çok sayıda boyalı çanak çömlek parçası bulunmuştur. Geç Kalkolitik keramikleri bu katta tek bir örnek dahi vermemiştir. Boyalı parçalar, Hacılar I (Erken Kalkolitik) katının boyalılarının benzerleridir. Bu çağ keramiği içinde küçük bir grup oluşturan diğer bir keramik türü, koyu gri veya siyahımsı hamurludur. Kalın kenarlı ve iyi açılanmış olan parçalar yağlı görünümündedirler. Biçim yönünden boyalı parçalarla hiç bir ilgisi bulunmayan koyu yüzflülerde küçük kulplu derin çanaklar en çok rastlanan formlardandır.

Erken Kalkolitiğe ait olduğunu Hacılar keramiği ile yakın ilgisi nedeniyle saptadığımız 7. yapı katının mimarlık özellikleri, Hacılar I yapılarına teknik ve plan bakımından tamamen uymaktadır. Hacılar hafiri J. Mellaart'ın «buttress» adını verdiği payanda şeklindeki çıkıntılar iki kazı yerinde birbirinden farksızdır (5).

Sonuç

Kuruçay Höyüğü kazılarının ikinci mevsim çalışmaları sonunda bazı önemli saptamalar yapabilecek duruma gelmiş bulunmaktayız. Sonuçlardan birincisi Erken Kalkolitik'ten sonra kesintisiz olarak Geç Kalkolitiğin başlamasıdır. Bu geçişe neden olanlar Beycesultan XL. katta oturan insanlarla herhalde akrabadırlar. Hacılar I ile Beycesultan XL. kat arasında olası boşluğun, Kuruçay Geç Kalkolitiği ile kapatılabileceği anlaşılmak-

(4) Beycesultan I, Fig. P. 3/3-5; 4/27-30; 10/14.

(5) A. St. X, fig. 3, 4.

tadır. İkinci sonuç, Geç Kalkolitik çağın, Batı Anadolu'da çok ilkel yaşam düzeyindeki insanların eseri olduğu savının artık geçerli olmayacağıdır. Kuruçay G.K. insanların uygarlık düzeyi her ne kadar Hacılar Erken Kalkolitiğinden bir çok bakımdan geri görünseler de, yerleşmiş ve gelişmiş yapı gelenekleri ve keramik yapıcılığı ile kendilerine özgü bir yaşama sahiptirler ve bölgeye gelmeden önce yaşadıkları yerlerde uzun bir evrim geçirmiş olmalıdırlar.

Höyüğümüzün yüksekliği 11 m. kadardır. Gelecek yıllarda kazılacak derin tabakaların, Erken Kalkolitiğin daha eski yerleşmelerini vereceğini höyük yüzeyinde bol sayıda bulunan Hacılar V-II. katları boyalı keramigiinden bilmekteyiz. Bunların yanında, bu yıl G.K. katlarında bulunan iki buluntu, alt katlarda daha eskiye ait yerleşmelerin varlığını göstermektedir. Alt katlardan üste karışmış olduğu anlaşılan eserlerden birincisi, üzerinde kollarını yukarıya kaldırmış durumda «Ana Tanrıça» kabartması bulunan çömlek parçasıdır. Eser bir yandan Hacılar Geç Neolitik plastik figürlerle, diğer yandan Çatal höyük duvar resimleriyle büyük bir benzerlik göstermektedir (6). İkinci buluntu söğüt yaprağı biçimli baskı tekniği ile yapılmış sileks bir ok ucudur. Hacılar'da sileks ok ucu yok denemek kadar azdır. Bu teknikle yapılmış gereçler Konya Ovası ve daha güneyde Erken Neolitik çağda görülür (7). Böylece Kuruçay Höyüğünde Burdur Göller yöresinde varlığını bilmediğimiz Erken Neolitik yerleşmelerin ilk belgeleri ortaya çıkmış olmaktadır. Ayrıca Konya Ovası, özellikle Çatal Höyük Neolitik uygarlığı ile Burdur yöresi Neolitik geleneği arasında ilk köprü kurulmuş olmaktadır.

(6) Müller-Karpe, Handbuch der Vorgeschichte II. Taf. 118/2.

(7) A. St. XII, s. 103 v.d.d.

ARYKANDA KAZISI RAPORU

Cevdet BAYBURLUOĞLU (*)

1979 yılı Arykanda kazı ve onarım çalışmalarına fiilen 8 Ağustos 1979 da başlanmış ve 25 Eylül 1979 da faaliyet sona ermiştir. Bakanlık temsilcisi olarak Antalya Müzesinden arkeolog İ. Akan Atila'nın katıldığı çalışmaya kısa süreli olmak üzere Antalya Müzesinden arkeolog Sabri Aydalı, arkeolog Ahmet İşcimen ile öğrenci Fatma Aktaş, Cihat Falay, Ayşegül Arslan, Binnur Önen ve Vural Altay katılmışlardır. Kazıya fiilen iştirak eden bu kişilere ve kazıda bulunan eserlerin temizlenmesini ve konservasyonunu sağlayan Anadolu Medeniyetleri Müzesi uzmanları ile diğer müzelerden «metal konservasyonu» kursuna katılan meslektaşlarımıza şükranlarımı ifade etmek isterim.

1979 yılında Arykanda'da yapılan çalışmaları — ortaya çıkarılan yapılardaki anastylosise rağmen — üç kısımda açıklamak gerekmektedir

1. Kazı 2. Onarım 3. Çevre araştırmaları.

Kazı : 1,5 ay süre ile ortalama 50 m² üzerinde işçi tarafından yürütülen kazı, 1978 de varlığı tesadüfi bir görüntü ile tesbit edilen bouleuterion ve önündeki stoaya inhisar etmiştir.

Bouleuterion : Stadion seviyesinde ve ona göre batı doğrultuda, şehrin resmi ve özel yapılarının yoğun olduğu kesimin batı ucunda yer almaktadır. Güney ve batı yönlerde sarp bir düşüşün bulunduğu ve doğu-batı doğrultusunda pek az bir genişliğe sahip olan terasın batı ucuna yakın olan bouleuterion yapılışı ile olduğu kadar planı ve kullanılışı yönü ile de şimdiye dek Anadolu'da bilinen örnekler içinde özel bir yere sahip yapılardan biri olarak kabul edilebilir. Ön yapı hariç 16,45×16,95 m. lik bir alanı kaplayan bouleuterion alt kısmı ile tamamen yerli kayanın oyulması suretiyle meydana getirilmiş bir yapıdır. Yine yerli kayanın traşlanması ve bazı ilâveler yapılması ile gerçekleştirilen ön yapı veya giriş kısmından başlayarak tüm yapıyı ve buluntularını kısaca şöyle tanımlamak mümkündür. Plan olarak iki yandan giriş olabileceği izlenimi vermekle birlikte, stoa yönünden ve batı uçtan bouleuterionun ön yapısına veya giriş holüne 0.50 m. yüksekliğindeki iki basamaklı bir merdivenle

(*) Prof. Dr. Cevdet BAYBURLUOĞLU, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji ve Çağdaş Anadolu Arkeolojisi Bölümü Öğretim Üyesi.

çıkılmakta, bir sahanlıktan sonra doğuya 90° lik dönüş yapılarak hole kapı kanatları için özel girintiler hazırlanmış bir eşikle dahil olunmaktadır. Giriş holü diye adlandırdığımız bu kısım, ortadaki çöküntü ve yıkılma sonucu meydana gelen şekil bozukluğuna rağmen, doğu ve batı uçlarda yüksekliği 3 m. ye ulaşan yerli kayanın traşlanması ve yontulmasıyla oluşturulan duvarla sınırlanmıştır. Yontularak duvar şekline getirilen kayanın yüksekliği, eşikte görülen oyuntu, giriş holünün bir kapı ile emniyet altına sokulduğunu göstermektedir. Nitekim stoa yönünden bouleuteriona girişin sağlandığı bu yerde in-situ olarak, sedir ağacından yapıldığını tahmin ettiğimiz kapı kanadını taşıyan ve ona hareket olanağı veren bronz kapı mili sağlam bir şekilde ele geçmiştir.

Stoa seviyesine göre yaklaşık 1 m. yüksekliğe sahip olan giriş holü, kapıdan itibaren 16 m. uzunluk ve 2.10 m. genişlikte çakıl mozaik döşeli bir satıh halinde devam etmekteydi. Holün doğu ucunda, bouleuteriona holiden girişi sağlayan merdivenlerden doğudakinin yanında, büyükçe düğme iriliğinde, bir tarafında olmak üzere bazılarında tek, bazılarında çift ve bazılarında yuvarlak girintisi olmayan çok sayıda pişmiş topraktan eserler ele geçmiştir. Kanımızca bunlar bouleuterionda oy verme işlerinde kullanılan ve «evet, hayır, çekimser» şeklinde değerlendirilebilecek oy pusulaları olmalıdır. Bulunış yeri dolayısıyla bunlar girişte özel memurlar tarafından boule üyelerine ya girişte verilmektedir veya yapının daha sonraki kullanımı sırasında bouleuterion içindeki özel yerinden bir nevi depo-ardiye durumuna girmiş olan kısma yığılmış, biriktirilmiş olmalıdır.

Ortaya yakın yerde ve kayanın traşlanması ile oluşturulan cephe duvarına bitişik iki merdiven güney yönden bouleuteriona girişi sağlamaktadır. Girişlerden batıdaki eşik pyuntusu ile yan duvara daha yakın, doğudaki biraz daha uzaktır. Arazinin fiziksel yapısı dolayısıyla, cephenin bu kısmı doğal bir oyukluk meydana getirdiği için rektangonal teknikte ve doğal kayaya bindirilmiş bir duvarla kapanmıştır.

Güneydeki iki giriş kapısından sonra 16,45×9,50 m. boyutlarında, bazıları in-situ duran, bazıları toprak kaymasıyla yer değiştirmiş 15 olarak hesaplanan sütun kaidesinin bulunduğu kısım (ana hol) yer almaktadır. Dor başlığı ile olduğu kadar korint başlığı ile de bağlanan bu kaideler ölçü bakımından gösterdikleri farklılıklar yüzünden, değişik dönemlerdeki kullanımı ve onarımı gösteren kalıntılar olarak nitelenebilir. Bu hususu daha üst seviyedeki bir mezardan düşme Aphrodite kolu bir yana, biri İskender'e, çoğunluğu M. S. II. yüzyıla ait olmak ve en sonuncusu III. Gordianus'a ait sikkeler toprak kaymasına rağmen değişik dönemlerdeki kullanıma belge olarak sayılabilir.

Ana hol diye isimlendirilen ve kayadan oyularak oluşturulan kısımdan yaklaşık 2,5 m. yükseklikte, genişlikleri 0.40-0.65 m. arasında değişen daire parçası şeklinde kayaya oyulmuş 8 oturma sırası mevcuttur. Kalıntı izine göre en çok üç künele'ye ayrılmış olması gereken theatron kısmının, odeonda olduğu tarzda, oturma sıralarının mermer plakalarla kaplandığı kazı sırasında ele geçen çok sayıdaki parça ile kesindir.

Oturma sıralarının bulunduğu kısım ile ana hol olarak nitelenen yer arasında birleştirici olabilecek hiçbir oyuntu veya kalıntı izine rastlanılmamıştır. Bouleuterionun bu iki kısmı arasında ahşap bir merdivenin bulunduğu kuşkusuzdur. Oturma sıralarına asıl giriş ise kuzey duvara bitişik, doğu ve batı yönlerde karşılıklı gelen kapılar vasıtasıyla sağlanmaktadır.

Kayadan oyularak meydana getirilen bouleuterionun iç ve dış duvar yüzlerinin sıvanmış olduğu kesindir. Gerek ana holde, gerekse giriş kısmında, üzerinde boya izleri görülen sıvalar bazı yerlerde korunmuş olarak ortaya çıkarılmıştır. Yapının kayadan oyulma kısmından sonrasının ahşap olması keza, çatı içinde de piramidal bir çatının mevcut olduğu hususu diğer örnekler hatırlanınca kesin gibi görülmektedir. Çatı örtüsünün 50x70 cm. boyutlarında, topraktan yapılmış kiremite göre daha hafif olan 3 cm. kalınlığındaki kireç taşı plâkalarla kaplı olduğu kesindir. Zira örtüye alt yüzlerce parça bouleuterionun içinden ve hemen önünden çıkarılmıştır.

Stoa: Bouleuteriona girişi sağlayan merdivenin batı sınırının uzantısı stoanın da batı sınırı olarak kabul edilebilir. Zira buradan sonra tabii kaya bir duvar gibi engel teşkil etmektedir. Bu noktadan doğuya doğru 137 m. uzunluğa sahip olan stoa 1979 yılı çalışmalarından önce ağaçlar, çalılar ve daha üst seviyeden düşmüş taşlarla kaplı idi. Yalnız doğu uca yakın yerde stoanın güney sınırını oluşturan iki basamaklı taş sırasının ucu ile bunun önündeki düzgün plâkalarla kaplı alanın plâkalarından bazıları seçilebilmekteydi. Stoaya doğu ve batı uçlardaki merdivenli girişlerle dahil olunmaktadır ve ayrıca ortaya yakın yerde bir üst terasta, mabet yeri olarak düşündüğümüz rektangonal teknikteki podiumun tam önüne gelen yerdeki merdivenle üst teras ile irtibatlandırılmıştır.

Kuzeyi tamamen dükkânlarla kaplı olan ve batı uçtakileri 1979 yılında açılmış olan stoa yaklaşık 5,5 m. genişliğe sahiptir. Stoaya girişler doğu ve batı uçtan olup, doğu taraftaki giriş bir merdivenle sonuçlanmaktadır.

Bouleuterionun doğu duvarı dibinden başlayan ve stoayı kuzey yönden sınırlayan dükkânlar özellikle bronz buluntu yönünden oldukça değerimli olmuşlardır. Açılan beş dükkânın hemen hepsinde sikke ele geç-

miş, ayrıca mabet yeri olarak tahmin ettiğimiz podiuma bitişik olan dükân kapı süsleri, mobilya ayakları ve Roma devrine ait çok iyi korunmuş bir Hermes heykeliği vermiştir.

Stoanın batı ucunun önüne Arykanda'daki en büyük sarnıç isabet etmektedir. Yerli kayanın oyulması ile meydana getirilen bu sarnıç batı ve doğu uçlarda su getiren ve su boşaltan açık kanal ve künk sistemi ile irtibatlandırılmıştır. Yağışın yapacağı olumsuz kayma ve aşınmayı önlemek üzere stoanın doğu ucunda da aynı tarzda bir kanal sistemi kapak taşları ile ortaya çıkarılmış bulunmaktadır.

Onarım : Stoa ve bouleuteriondaki anastylosisi aşmayan onarım dışında asıl onarım çalışması hamamda yürütülmüştür. Hamamın temizlik işlemi yanı sıra ana bölmeleri ayıran 2,5 m. kalınlığa 25 m. uzunluğa ve 4,5 m. yüksekliğe sahip yıkık bir duvar tamamen; hamam ile gymnasion arasındaki tonoz örtülü nişlere sahip diğer duvar ise yarı uzunluğa kadar ve çatıyı örten büyük tonoz ayaklarının başlangıcı seviyesine kadar eski taşları kullanılarak ayağa kaldırılmıştır. Blokların iriliği, tonoz örtüsüne ait taşların bulunup yerleştirilmesi işlemi ve nihayet caraskal yüksekliğini aşan yerlere yalnız insan gücü ile taş kaldırmanın güçlüğü daha fazla onarım yapmamızın başlıca engellerini teşkil etmiştir. Buna ek olarak malzeme bulmadaki güçlüklerin yanı sıra usta bulmaktaki zorluklar da dikkate alınınca yapılan onarımın küçümsenmeyecek ölçülerde olduğu ortaya çıkar.

Çevre araştırmaları : Kazı ekibi hafta sonu ve diğer resmi tatil günlerini çevredeki diğer ören yerlerini tanımak şeklinde bir değerlendirmeye girişmiş ve bunun sonucu olarak hem Arykanda'daki yapıların bazılarını yorumlama fırsatı elde edilmiş; hem de yakın zamanda tahrip edilen bazı eserlerin zamanında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne haber vererek onarılmasına katkıda bulunmuştur. Çavdır'daki güzel Lykia mezarı ekibimizin zamanında haber vermesi sonucu kurtarılan eserlerden biridir.

LA CAMPAGNE DE 1979 A XANTHOS ET AU LETOON

Henri METZGER (*)

En 1979, la mission archéologique française de Xanthos et du Létœon, subventionnée par le Ministère français des Affaires étrangères, a pu mener simultanément une campagne de fouilles sur le site du Létœon, des travaux de relevés et de restauration sur le site de Xanthos, et enfin une série d'études et de restaurations au musée d'Antalya. La Direction des Antiquités avait délégué, comme commissaire du gouvernement turc auprès de la mission, M. Tahsin Sezer, assistant au Musée archéologique d'Istanbul, avec lequel nous avons déjà collaboré en 1972 et 1978, et dont nous avons pu, cette année encore, apprécier la bienveillante efficacité. Nous sommes également très reconnaissants à la Direction des Musées archéologiques d'Istanbul d'avoir accepté de détacher auprès de nous deux membres particulièrement qualifiés de son atelier de restauration, MM. Nejat Özatay et Muhittin Uysal, qui nous ont apporté, le premier à Antalya et le second à Xanthos, une aide inappréciable.

I. Travaux à Xanthos.

Il n'y a pas eu de fouille à Xanthos, mais on a travaillé à la préparation de la publication, et à la préservation des fresques et des mosaïques de la grande basilique byzantine dont la fouille est en cours. Les fresques ont été fixées et déposées par M. Uysal, et leur iconographie étudiée par Melle C. Jolivet. Les mosaïques ont été relevées par Melle A. Toto, architecte diplômée de l'Ecole des Beaux-Arts d'Ankara. Au cours de ces travaux, on a extrait du mur où elle était remployée la pierre portant une inscription lycienne fragmentaire publiée par E. Laroche (*Xanthos* VI, planche XV). Il s'est alors révélé qu'elle portait au revers une inscription grecque également mutilée. On a donc un fragment d'une nouvelle bilingue, proche par la graphie de la stèle trilingue du Létœon et surtout de la bilingue découverte en 1844 par Ch. Fellows et transportée par la suite au Musée britannique (*TAM* I, 45).

(*) Henri METZGER, Istanbul Anadolu Tetkikleri Enstitüsü Eski Müdürü.

II. Travaux au Létoon.

a) Etude géomorphologique du site.

Une équipe de deux géomorphologues spécialistes de la Méditerranée orientale, MM. B. Bousquet et P. Y. Péchoux, a étudié l'histoire géologique de la basse vallée du Xanthe, les modifications des niveaux terrestres et marins à l'époque historique et l'influence de l'habitat humain sur le paysage naturel. Ils ont ainsi identifié les carrières d'où ont été extraits les blocs utilisés dans la construction des théâtres de Xanthos et du Létoon et ont déterminé les causes de la formation de la nappe phréatique dans laquelle sont noyés les niveaux pré-romains du Létoon, ainsi que la provenance des alluvions qui ont recouvert le site. Leurs conclusions sont importantes à la fois pour l'histoire du site, les techniques à utiliser au cours de la fouille et les projets de restauration.

b) Etude du temple de Léto.

On a continué le travail de rangement et de classement des blocs qui ont appartenu au temple de Léto, en utilisant cette fois le terrain libre situé entre le portique Nord et le théâtre. L'architecte E. Hansen a identifié et relevé les fragments appartenant à l'ordre *in antis* du pronaos et ceux des demi-colonnes engagées du faux opisthodomé. Les progrès réalisés lui ont permis d'exécuter un dessin restitué de la façade du temple. Il a d'autre part établi un projet de restauration, en fonction du matériel conservé, qui servira de base à nos travaux futurs. D'autre part, un sondage exécuté à l'angle Sud-Est du temple a permis de mettre au jour les fondations et d'observer la manière dont le rocher avait été taillé pour les recevoir.

c) Edifice E.

Ce bâtiment, le plus petit des trois édifices qui occupaient la terrasse rocheuse située au centre du sanctuaire, a été débarrassé des blocs architecturaux tombés du temple de Léto et qui le recouvraient en grande partie. On a alors reconnu que le centre en était constitué par un noyau rocheux naturel complété et renforcé par d'énormes blocs de calcaire brut extraits de la colline voisine. Ce noyau était «habillé» de blocs de calcaire blanc plus fin, taillés et assemblés avec beaucoup de soin. Il n'y avait pas de colonnade, sauf peut-être en façade. Plutôt qu'un temple d'Artémis, comme on l'avait supposé sur la foi d'une dédicace à cette déesse trouvée près de l'angle Sud-Est du bâtiment, on peut se demander si nous n'aurions pas là un autel monumental comme on en connaît plusieurs à l'époque hellénistique.

d) «Voie sacrée».

On a dégagé, sur 20 m de long et 8 m de large, la voie dallée qui, venant de l'Ouest, aboutissait au pied de la rampe d'accès du temple de Léo. Sa construction date de l'époque hellénistique, mais elle a été remaniée au moment de la mise en place du nymphée impérial à l'époque d'Hadrien. Plus de cinquante inscriptions ou fragments d'inscriptions ont été découverts dans la couche de destruction accumulée au-dessus du dallage. La majeure partie date du IIe siècle de notre ère. Elles apportent de précieux renseignements sur les institutions de Xanthos à cette époque et sur les notables qui exerçaient des responsabilités dans l'administration de la cité.

e) Travaux de présentation du site.

On a débarrassé la zone située entre la basilique paléochrétienne et le temple dorique (édifice B) des déblais et des talus qui subsistaient. L'ensemble du site fouillé est donc maintenant d'un seul tenant.

D'autre part, on a également dégagé jusqu'au niveau paléochrétien la zone située à l'Est et au Nord-Est de la basilique. Aucun édifice antique n'apparaît, mais on a découvert un mur de soutènement en grand appareil qui forme dans cette zone la limite du sanctuaire, et qui, en même temps, le protège des éboulements provenant de la colline voisine. Ce nouveau mur se raccorde à angle droit avec celui relevé et photographié par O. Benndorf à la fin du siècle dernier, et qui subsiste encore.

III. Travaux au musée d'Antalya.

En 1975 et 1976, dans la fouille du secteur Nord du Létoon, M. H. Metzger avait découvert plus de mille cinq cents fragments de sculpture brûlés et réduits en morceaux avant d'être réemployés dans le remplissage d'un mur romain. Après les premiers essais de reconstitution effectués par l'architecte A. Bourgarel, la restaurateur M. Uysal et M. J. Marcadé, l'ensemble des fragments a été déposé en 1977 au musée d'Antalya, où M. J. Marcadé les a à nouveau étudiés en 1979 avec la collaboration de MM. A. Davesne et N. Ozatay. Les résultats ont été spectaculaires : quatre grandes statues ont été recomposées et redressées, la reconstitution d'une cinquième est très avancée. Il s'agit d'abord de trois statues féminines drapées, dont la plus grande, haute de 2,57 m, pourrait être, à en juger par sa coiffure, l'effigie d'une reine ptolémaïque. Les deux autres dépassent 2 m, et sont du type de la pudicitia. Les deux dernières statues sont viriles. L'une, dont la hauteur dépasse 2,40 m, va de pair avec la plus grande statue féminine, l'autre,

haute d'environ 2 m, doit sans doute être associée aux **pudicitiae**. Il faut signaler qu'une recherche complémentaire menée en 1979 par M. Davesne au Létoon a permis de retrouver plus de 300 nouveaux fragments qui viendront, en 1980, compléter les effigies précédentes et reconstituer de nouvelles statues. Toutes ces sculptures sont d'époque hellénistique tardive, période qui n'était pour ainsi dire pas représentée dans la plastique de Lycie-Pamphylie. Les formules iconographiques, la technique et les détails stylistiques sont donc uniques en leur genre et sont de nature à caractériser un atelier nouveau dans le temps comme dans l'espace.

KAUNOS KAZILARI

1979 (*)

Baki ÖGÜN (**)

1966 yılından beri sürdürülen Kaunos kazılarına bu yıl Temmuz ve Ağustos aylarında Agora alanında ve Tholos'taki çalışmalarla devam edilmiştir.

Agoranın güneydoğusunda, bugün Sülüklü Göl olarak adlandırılan antik küçük liman kenarında 1971 yılında Tholos (yuvarlak yapı) ortaya çıkarılmış ve yapıya ait olduğu saptanan fakat nerede durdukları kesinlikle bilinmeyen üç kadın heykeli bulunmuştu. Ancak yapının Sülüklü Göl düzeyinden aşağıda olması nedeniyle açmalar su ile dolmuş; kazı işleminin yürütülebilmesi için bu suyun pompalarla çekilmesi gerekmiş ve o yıl çalışmalar çok güçlükle sürdürülebilmişti. Daha sonraki yıllarda olanaklarımızın yeterli olmaması nedeniyle buradaki çalışmalara ara verilmişti. Yapının onarımı düşünüldüğünden bu yıl tholosta yeniden çalışmalara başlanmıştır. Daha önceden plana geçirilmiş olan yapı öğelerinin tümü bugün su ile dolmuş alandan büyük güçlüklerle çıkarılmış ve gruplara ayrılarak tholos çevresindeki düz bir alana taşınmıştır. Mimari parçaların çizimleri yapılmış ve yapının eski biçiminin nasıl olduğu açıklık kazanmıştır. Koni biçimli ve üzeri balık pulu bezemeli çatı alışılagelmiş uygulamanın dışında mermerden yapılmıştır. Bilindiği üzere diğer örneklerde çatı kiremitlerle örtülüydü ve konstrüksiyonu ahşaptı. 16 adet olduğu saptanan antefikslerden üçü ele geçmiş ve bunlar Dalyan Köyündeki depomuza taşınmıştır. Friz ve baştabanlar sekizer blok olup tümü ele geçmiştir. Tek bir bloktan yapılmış, yivsiz ve yine sekiz adet olması gereken sütun gövdelerinden çok azı parçalar halinde bulunmuş, ion tipi sütun başlıklarının ise sağlam olarak üçü elde edilmiştir. Tavan süsleme-

- (*) Kaunos Kazıları bilindiği üzere Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yapılmaktadır. Bu yılki ödenek ve yardımlar için gerek Fakültemiz Dekanı Prof. Dr. Yaşar Yücel'e ve gerekse Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkilileri ile bu yıl kazılarımızı destekleyen Türkiye Turling ve Otomobil Kurumuna ve Kurumun Genel Müdürü Sayın Çelik Gülersoy'a yardımları için teşekkürü borç biliriz.
- (**) Prof. Dr. Baki ÖGÜN, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji ve Çağdaş Anadolu Arkeolojisi Bölümü Öğretim Üyesi.

sini oluşturan bloklar yan yana getirilerek bir tamamlamaya gidilmiş ve % 80 kadarı tamamlanmıştır. Önümüzdeki yıl su problemini çözümlenebilirsek alanda yeni kazılar yapmak ve yapıya ait diğer parçaları bulmak amacındayız.

1978 yılında yapının çevresinde stratigrafiyi saptamak amacıyla üç açma yapılmıştır. Burada ele geçen bir yazıt parçası ekibimiz üyelerinden Prof. Dr. Peter Herrmann tarafından incelenmiş ve yazıtın Nike kültü ile ilgili olduğu saptanmıştır. İ.Ö. 1. yüzyıla ya da daha genel olarak Hellenistik devire ait olan bu yazıtın yapı ile ilişkili olabileceği Prof. Hermann tarafından belirtilmiştir. Bu nedenle önümüzdeki mevsim yapı çevresinde yeniden sondajlar yapılması gerekmektedir.

Yine onarımla ilgili olarak agorada, stoanın doğu tarafında bulunan bir dikilitaşın kaldırılması ve yerine konması amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Kareye yakın dikdörtgen kesitli bu anıt kazılara başlanmadan önce üç büyük parçaya ayrılmış olarak yüzeyde durmaktaydı. 1966 yılındaki çalışmalarda bu anıta ait kaide ortaya çıkarılmıştı. Anıtın dikilmeden önce onarılması gerektiğinden bu yıl bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca çevrede işlenmiş parçaları incelerken anıtın üst bitimine ait yarım küre biçimli bir parça bulunmuştur. 1.20 m. yükseklikte bir kaide üzerine dikilmiş anıtın tüm yüksekliği 4.5 m. ye varmaktaydı. Dört yüzü yazıtlı anıtın açıktaki kalan üç yüzündeki yazıtlar doğa koşulları nedeniyle çok silinmiş, zemine gömülü yüz ise çok iyi korunmuştur. Yazı karakterine göre Hellenistik devire ait olan bu yazıtta Kaunos'un Imbros adlı bir mahallesinden sık sık söz edilmektedir. Yazıtın kopyası Prof. Hermann tarafından bu yıl alınmış fakat henüz okunmamıştır. Bu yazıtın okunması ile Kaunos hakkındaki bilgilerimiz çok daha derinleşecektir.

Agoradaki kazı çalışmaları üç alanda yürütülmüştür.

Stoanın temel yapısını incelemek için yapının kuzeydoğu iç köşesinde 1.5×2 m. lik bir sondaj yapılmıştır. Zeminden 1.20 m. aşağıda stoanın en alt temel taşı bulunmuştur. Yine bu düzeyde zemin suyuna raslanmıştır. Temelden elde edilen seramikler daha önce Hellenistik çağa tarihlenen yapıların tarihini doğrulamaktadır.

Geçen yıl stoanın ortasına yakın bir yerde, yapının arka duvarından bir kapı ile girilen bir oda açılmaya başlanmıştır. Bu yıl aynı yerde çalışmalara devam edilmiş ve odanın tümü açılmıştır. İçten içe 9.10 m. genişlikte ve 13.0 m. derinlikteki oda stoanın arkasına sonradan eklenmiştir. Arka duvarının ortasında duvardan 1.50 m. öne çıkıntı yapan 3.10 m. genişlikte ve 1.50 m. kadar yükseklikte, alt kısmı profilli bir kaide vardır. Olasılıkla stoa arka duvarının üst kısmını oluşturan kum-

taşı bloklardan yapılmış kaidenin yüzü zamanında mermer plakalarla kaplı idi. Bunların çoğu dökülmüştür. Bazıları kaide yüzünde in-situ olarak durmaktadır. Toplama taşlardan yapılmış oda duvarlarında sıva kalıntıları vardır. Tabanı mermer plakalarla kaplanmış odada kaidenin hemen yanında ve odanın kuzeybatı köşesinde tabana düşmüş kabartmalı bir altar ele geçmiştir. Büyük bir olasılıkla oda içine doğru çıkıntı yapan kaide üzerinde durmakta olan yarım silindir biçimli altar buradan devrilmiş ve özellikle kabartmaları çok parçalanmıştır. Ayrıca odanın yoğun bir yangın geçirmiş olması nedeniyle altanın bazı parçaları yanmıştır. 1.20 m. yükseklikteki altar üzerinde yüksek kabartma olarak dört kadın ve bir erkek tasvir edilmiştir. Figürlerden kucığında kanatlı Eros taşıyan Aphrodite ve elinde asa olan Poseidon olmalıdır. Diğer figürlerin kimi tasvir ettikleri şimdilik bilinmemektedir. Gayet güzel bir işçilik gösteren altar Bodrum Müzesine nakledilmiştir. Oda tabanında ele geçen paralar İ.S. 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Fakat neoklasik ifade taşıyan sunağın stil yoluyla tarihlenmesi ancak onarımından sonra mümkün olmaktadır.

Agoranın batısında geçen yıl açtığımız anıt kaideleri ile stoa arasındaki düzenlenmesi ve araştırılması amacıyla dört açma yapılmıştır. Burada bazı geç devir duvar kalıntıları ve anıt kaideleri düzeyine olasılıkla kuzeyden agoranın batısına gelen taş döşeli yolun bir kısmı bulunmuştur.

Bu yıl ayrıca agoranın doğusundaki nymphaion önünde de çalışmalarda bulunulmuştur. Daha önceki yıllarda açılmış olan açmaların bölmeleri kaldırılmış ve doğudan agoraya gelen ve nymphaion önünden geçen taş döşeli yol kısmen açılmıştır. Yol kaplaması olarak kullanılan bloklar yolun ortasından geçen kanalizasyonun bulunduğu kısımlarda yer yer çökmüştür. Gelecek yıl bu yolun agoraya ulaştığı noktasının saptanmasına çalışılacaktır.

KALEKÖY KAZILARI

Tomris BAKIR — Altan ÇİLİNGİROĞLU (*)

Kaleköy Elazığ ilinin Baskil İlçesine bağlı bir köydür. Elazığ'dan 108 km. batıda, Fırat nehrinin doğu kıyısında yer alır. Araştırma yaptığımız kale nehre koştur uzanan (kuzey-güney) ve uzunluğu 1600 m. yi bulan kayalık bir tepe üzerine kurulmuştur. Tepenin doğu yönü son derece sarp-tır. Yerleşim alanları tepenin batı yönündeki eğimi % 55'i bulan yamaca yapılmıştır.

Kaleköy'deki araştırmalarımız 1978 yazında yürüttüğümüz yüzey araştırması ve topografik çalışmalarla başladı. Bu araştırmalarımızı ilerde yapmağı tasarladığımız çalışmalara bir ön hazırlık biçiminde yönlendirdik. Bu ön hazırlığın ışığında 1979 yılının Ağustos ve Eylül aylarında kazıları sürdürdük. Tomris Bakır'ın başkanlığında ve Altan Çilingiroğlu'nun başkan yardımcılığında yürütülen kazılar aşağıda açıklanan üç ana bölgede sürdürüldü.

1. NİŞLİ ALAN (L 19 karesi)

1978 yılında yaptığımız yüzey araştırmasında kayalara oyulmuş nişlerin önündeki alanın büyük ölçüde köylüler tarafından kazıldığını görmüştük. 1979'da kazıya başlamadan önce bu yıkım daha da artmıştı. Kaya nişlerinin önünde (batı) yer alan alanda dolgu izlenimi veren toprak tabakası kaldırılınca, yüzeyden 0.20-0.30 m. derinlikte düzgün bir tasarı göstermeyen, dağınık durumda ocak taşları bulundu. Bu tabaka içinde bol miktarda Ortaçağ çanak-çömleği ele geçirildi. Dolgu toprak kazıldıkça, nişlerin oyulduğu ana kayanın nehre doğru devamı olan kaya kütlesi üzerinde, kayaya oyulmuş platformlar ortaya çıktı. Güney-kuzey yönünde uzanan bu platformlar olasılıkla nişlerle aynı devirde yapılmıştır. Kazı ilerledikçe kaya kütlesi üzerindeki ana nişin apsis olarak kullanılmasıyla oluşturulmuş bir şapelin varlığı saptandı. Nişlerden batıya doğru 2.80 m. si günümüze kalan şapelin tabanı sıkıştırılmış topraktır. Bu taban üzerinde *in situ* bir sütun altlığı bulundu. Taban üzerinde kalınlığı yer yer 0.15 m. yi geçen ve tüm alanda varlığı saptanan yangın kalıntısı vardır. Bizans katının hemen üstündeki bu yangın tabakasının varlığı ka-

(*) Doç. Dr. Tomris BAKIR ve Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Klasik Arkeoloji ve Mimarlık Tarihi Bölümü Öğretim Üyeleri.

lenin diğer bölgeleri için de sözkonusudur. Bulunan şapelin batı yönü tamamiyle, güneyi ise büyük oranda yıkıma uğramıştır. Apsis olarak kullanılan ana nişten 3.50 m. batıda, taban üzerinde sayıları saptanamayan çocuk iskeletlerine rastlandı. Birbiri üzerine yığılmış durumda, düzensiz olarak bulunan bu çok küçük yaştaki çocuk iskeletleri doğal bir tehlike sırasında şapele sığınan çocuklara ait olabilirler. Kaldırılan toprak arasında Ortaçağ malzemesinin yanında iki adet kesin Urartu çanak - çömlek parçası bulundu. Bu iki parça ve diğer açmalarda bulunan az sayıdaki diğer Urartu çanak - çömlek parçaları kalede varolduğu düşünülen Urartu yerleşmesi hakkında şimdilik tek ve yetersiz kanıttır.

2. ÜST YERLEŞME ALANI (L 11 ve 10 kareleri)

Kalenin yerleşime en uygun yeri olarak gördüğümüz bu alanda 20×20 m. ölçülerindeki L 11 karesini 5×5 m. boyutlarındaki açmalara bölerek kazıya başladık. Ancak kazıya başlamadan önceki ümitlerimiz daha ilk günde sona erdi. L 11 karesi içinde yeralan hemen her açmada 0.10-0.50 m. derinlikte ana kayaya ulaşıldı. Ana kaya üzerinde yeralan ve tasarımı tam olarak çıkartılamayan duvarlar çok basit bir işçilik göstermektedir. Kazılan toprak arasında bol miktarda Ortaçağ malzemesi vardır. Bu alandaki kazı köye doğru uzanan dik yamaçtaki L 10 karesine kaydırıldı. L 10 karesi içindeki dik yamaca yapılan teras duvarlarının yıkılmış olması bu alandaki yapıların da büyük oranda kayarak yıkımına neden olmuştur. Buna karşın L 10 karesi içinde şimdilik iki mimari katın varlığı saptanmıştır. Yüzey toprağından 0.80 m. derinlikte yangın izi vardır. Yangın izinin hemen altında, L 10 a 4 açmasında, üç adet pithos bulundu. Kırık olan pithoslar sıkıştırılmış bir taban üzerindedir ve içleri toprakla dolmuştur. Çanak - çömlek buluntular çoğunlukla Ortaçağ malzemesidir. Ancak çok az sayıda İlk Tunç malzemesi de bulunmuştur. Bu erken malzeme kanımıza göre üst yerleşme alanı için kalenin bir başka yöresinden çekilen toprak arasında buraya gelmiştir. Bu açmalarda demir iki halkanın dışında küçük buluntu yoktur.

3. GÜNEY GİRİŞ (D 11, 12 ve E 12 kareleri)

Kaleye güneyden girişi sağladığını düşündüğümüz bu kısımda arazi son derece kayalık ve eğimli olduğundan kareleme yapmadan kazıya başlandı. Yüzeyden varlığı görülebilen duvarları izleyerek sonuç almak istedik. Yüzey toprağı kaldırıldığında, tüm alanın ve özellikle güney yamaçın bütünüyle küçük taşlarla kaplı olduğu görüldü. Yüzeyden izlenebilen duvar kalıntıları arasındaki boşluklar bu taşlarla doldurulmuştu. Bu çalışma alanında en az iki ayrı duvar örme yöntemi saptandı. Bunlardan ilki küçük taşlardan ve kireç harcı kullanılarak yapılmıştır. Diğerisi ise 0.40-0.50 m. uzunluğundaki blok taşlarla örülen duvarlardır. 1979 kazı-

sından anlaşıldığı kadarıyla, blok taşlar ile örülen duvarların üzeri, büyük olasılıkla Bizans devrinde, doldurulmuş ve çok daha basit tasarı ve işçilikte bir kapı yapısı yapılmıştır. Bu devre ait yapının duvarları büyük ölçüde yıkıma uğramıştır. Bulunan malzeme Ortaçağ'a aittir. Küçük buluntular arasındaki bir Bizans sikkesi yazısı okunamayacak kadar oksitlenmiştir. Girişin güney yamacındaki Ortaçağ'a ait dolgu tabakası kaldırılıncaya, güneyden kuzeye doğru hafif bir eğimle uzanan bir koridorun varlığı saptandı. Daha erken devre ait olan kapı yapısının girişi olduğunu düşündüğümüz koridorun eni 2.30 m. dir. Ortaya çıkartılan uzunluğu 5 m. yi bulmuştur. Koridorun kuzeyinde yer alan aynı yöntemde yapılan duvarlar ve mekanlarla olan ilişki henüz bulunamamıştır. İlk verilere göre bu kapı yapısının Kuzey Suriye kapı yapılarına benzediği ele geçen Demir Çağ profilili çanak-çömlek parçaları yardımıyla söylenebilir.

Güney Giriş'in kuzey tarafı (kaleye bakan yönü) teras duvarlarının yıkılmasıyla son derece yıkıma uğramıştır. Yapılan çalışmalarla girişin yer aldığı ve girişi doğuda ve batıda sınırlayan kaya kütleleri arasında uzanan bir duvar ortaya çıkarıldı. Duvarın altında tabanı plaka taşlarla döşeli ve üzerinde iki tandır ve bir kül çukuru bulunan bir zemin vardır. Taş döşeli bu alanın kuzeyi bütünüyle yıkılmıştır. Giriş yapısının yanında yer alan taş döşeli taban ve tandırların anlamı henüz çözülememiştir. Kalenin kurulduğu tepede genel olarak % 55'i bulan eğim bu alanda daha da fazladır. Eğimli araziden yararlanmak amacıyla yapılan teras duvarlarının yıkılması terasların arkasında ve üzerindeki yapıların da nehre doğru kayarak akmasına neden olmuştur. Bu durum yapıların yıkımına neden olduğu kadar, farklı devirlere ait malzemenin de karışmasına yol açmıştır. Bunun yanında farklı devirlerde yapılan yapılar için kalenin değişik alanlarından toprak çekilmesi, örneğin kalenin en üst noktasındaki üst yerleşme alanında İlk Tunç, hatta olasılıkla Kalkolitik devir çanak-çömleğinin bulunmasına neden olmaktadır. Kaleden akarak nehir kıyısında biriken çanak-çömlek parçaları içinde Kalkolitik devirden Urartu dahil Bizans sonrasına dek malzeme bulunmasına karşın, salt Bizans keramiği kendi katı içinde sağlıklı olarak saptanabilmiştir. Kalenin çeşitli yerlerinde erken devirlere ait katları saptayabilmek amacıyla açılan deneme çukurları da doyurucu sonuç vermemiş, çok yerde 1 m. den sonra ana kayaya varılmıştır. Ancak kazının son günlerinde açmağa başladığımız deneme çukuru gelecek yıl için ümit vericidir.

1979 kazı döneminde yapılan araştırmalar Kaleköy'de iki sorunun çözümlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan ilki, farklı tarih çağlarda kalenin hangi yörelerinin kullanıldığı, ikinci ise eğer bulunabilirse, bir açma içinde tabakalaşmanın saptanmasıdır. Ancak bu iki sorunun çözümü de kaledeki % 55'i bulan eğim, büyük ölçüdeki toprak kayması ve toprak aktarılması nedeniyle uğraştırıcı olacak kanısındayız.

PERGAMON. ERGEBNISSE 1979 ARBEITEN UND AUSGRABUNGEN DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS

Wolfgang RADT (*)

Die Kampagne dauerte von Anfang Mai bis Ende Oktober. Schwerpunkte waren, wie jedes Jahr, die Restaurierungsarbeiten am Trajans-tempel und die Ausgrabungen in der Wohnstadt. Vorberichte der früheren Kampagnen erschienen bisher regelmässig seit 1973 in AA, TürkAD und AJA.

Stadtgrabung

Gegraben wurde ab Mitte Juli bis Mitte Oktober in den Planquadranten II CDE 6-8.

Byzantinische Bebauung:

Im Bereich IICD 6-7 standen mächtige, sich dicht überlagernde Mauerreste von drei spätbyzantinischen Bauphasen an. Die spätesten Teile sind hier nicht im Plan enthalten. Hierbei handelt es sich um das byzantinische «Kirchgehöft» mit den zugehörigen Gräbern⁽¹⁾. Die Ausgrabung des byzantinischen Befundes gestaltete sich ausgesprochen schwierig und nahm lange Zeit in Anspruch. Im Südostbereich des Kirchgehöfts (II CD 6-7) kam eine regelmässige Reihung von Räumen zutage, die den Hof nach Südosten begrenzte. Unter diesen Räumen lagen die Bauten früherer spätbyzantinischer Bauphasen, die noch nicht die Orientierung hangaufwärts, zum grossen Hof hinaufwiesen (späteres Kirchgehöft), sondern hangabwärts gerichtet waren und zu einem kleineren Gehöft gehörten. Dieses Gehöft nahm etwa die Fläche II CD 6-7 ein und benutzte teilweise antike Mauern wieder (schwarz im Plan). Eine Terrassenstufe tiefer lag ein weiteres Gehöft (hauptsächlich in II DEF 7), von dem nur noch unzusammenhängende Mauerreste erhalten sind, die eine Rekonstruktion des Grundrisses nicht recht erlauben. Im Bereich II CD 8 konnten byzantinische Bauzusammenhänge weiter geklärt werden. So wurde deutlich, dass das im Vorbericht über die Kampagne 1978 als Mühle bezeichnete Gebäude⁽²⁾

(*) Mr. Wolfgang RADT, Istanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Üyesi.

(1) vgl. früheren Plan in AA 1979, 308, Abb. 1.

(2) AA. 1979, 313, Abb. 3, Areal BC 7-8.

eine Verbauung des nordwestlich davon gelegenen Gebäudes mit der grossen Feuerstelle (F im Plan, in Areal B 7-8) war. Die endgültige Klärung der komplizierten baulichen Veränderungen innerhalb des spätbyzantinischen Zeitalters ist in Arbeit.

Antike Bebauung :

Die Bearbeitung der antiken Bebauung beschränkte sich nicht auf das eigentliche Grabungsareal II CDE 6-8, sondern griff darüber hinaus, um die ergrabenen Bauten mit den Ergebnissen früherer Kampagnen zu verbinden. Dies war besonders für den Bereich II BCD 7-9 von grossem Nutzen, weil hier das Ergebnis der Kampagne 1978 ganz negativ gewesen war (3). Durch die Ausdehnung der Grabung nach Nordosten, in die Bereiche II CDE 6-7 hinein, konnte sichergestellt werden, dass sich in der leeren Fläche im Wesentlichen der Hof eines grossen Peristylhauses befunden hat, das sich im übrigen durch die zahlreich erhaltenen Architekturglieder recht vollständig wird rekonstruieren lassen. Die im Nordwesten und Nordosten um den Hof erhaltenen Räume (Niv. 234, 50. 234, 60. 234, 70. 234, 95) und der Substruktionskorridor im Südosten (230, 99) erlauben auch eine weitgehende Wiederherstellung des Grundrisses. Das Peristylhaus stammt aus hellenistischer Zeit und wurde in der römischen Kaiserzeit umgebaut, ohne den Plan grundsätzlich zu verändern. Mehrere Räume und die Hofhallen waren mit Mosaikböden ausgestattet, die teilweise in römischer Zeit erneuert wurden. Der grosse Raum in II D 7-8 diente offenbar der Repräsentation. Er hatte in der Kaiserzeit einen aufwendigen Fussboden mit farbigen Marmorplatten im Mittelfeld und einem breiten Randstreifen von geometrisch gemustertem Mosaik. Nordöstlich an das Peristylhaus schliessen sich ein sehr grosses, gemauertes Wasserdepot und ein ziemlich kleines Bad an. Das Wasserdepot, dessen volle Ausdehnung noch nicht ergraben ist, erscheint zu gross, um ausschliesslich dem Bedarf des Bades gedient zu haben. Dies vor allem beim Vergleich mit der Badeanlage im Westbereich der Stadtgrabung und ihren Wasserreservoirs (über der Apsis und in I GH 3-4, Niv. 246, 80). Bei einer Zurechnung des Bades zu dem Peristylhaus, die an sich naheliegend wäre, ergeben sich grosse Schwierigkeiten bei der Lösung der Frage nach dem Zugang vom Haus zum Bad.

Möglicherweise gehörte das Bad zu einer noch nicht ausgerabenen Anlage im Bereich II FG 5-6 und hatte mit dem Peristylhaus nichts zu tun. Das Bad besteht aus Heizraum, Schwitzraum und Warmbaderaum; an einen kühlen Raum schloss ferner das kleine Kaltbadebecken an;

(3) AA: 1979, Plan, Abb. 2: «Antike Bebauung byzantinisch zerstört».

zwischen einer Vorterrasse und dem Heizraum lag ein weiterer Raum. Das Bad stammt aus der Kaiserzeit und erlebte während seiner Benutzung mehrere kleinere Umbauten. Für die Technik der Wandbeheizung konnten interessante Einzelheiten festgestellt werden.

Im Bereich von Bad und Wasserdepot bestand zu hellenistischer Zeit eine andersartige Bebauung, von der nur noch geringe Mauerreste fassbar sind. Das Bad hat die hellenistische Ostgasse überbaut und diese so für eine Begehung verschlossen. Nur der Gassenkanal wurde wohl noch für die Ausspülung der Asche aus dem Heizraum verwendet.

Restaurierung in der Stadtgrabung:

Die Restaurierungsarbeiten an den Podien des Podiensaaes konnten abgeschlossen werden. Im Marmorsaal wurde der Abguss eines weiteren Hahnreliefs, rechts neben der grossen Nische, aufgestellt. Das Relief bildet das Pendant zu dem in situ gefundenen Hahnrelief auf der linken Seite. Der neue Zementabguss konnte nach einem im Musée Borély in Marseille erhaltenen Gipsabguss des verschollenen Originals hergestellt werden. Aus der Badeanlage wurde das grosse marmorne Waschbecken (labrum) zusammengesetzt, im restaurierten Zustand dem Museum Bergama übergeben und dort aufgestellt.

Trajaneum

Am Trajaneum wurde von Anfang Mai bis Mitte September gearbeitet. Grundrissaufnahme, Aufnahme von Architekturteilen, Lagerordnung und das Zusammenfügen von marmornen Bauteilen wurden wie gewohnt fortgeführt.

Die Konservierung und Restaurierung der Wand- und Deckenmalereien in Gewölbe A⁽⁴⁾ wurde fortgesetzt. Die restaurierten Mauerkrone der Gewölbe A und B wurden zu einem ästhetisch befriedigenden Abschluss gebracht, die Entwässerungsanlage der Betondecke über Gewölbe A wurde fertiggestellt.

Die Nordmauer des Hofes, die Konche am Abschluss der Osthalle und der Schildmauerabschnitt vor dem Ostkopfbau (Kompartimente M und N) wurden zu grossen Teilen wiedererrichtet, wobei fast ausschliesslich Kunststein (Quadern aus Andesit-Beton) zur Verwendung kam. In der Kunststeinfassade des Ostkopfbaus wurde die antike Öffnung in Form eines Rundbogenfensters wieder hergestellt. Das Fenster ist zur Verkleidung der «Betonkiste» als Blendfenster ausgebildet.

(4) Plan: AA 1077, 318, Abb. 14.

Der von der deutschen Baufirma Hochtief gestiftete Autokran kam auf der Trajaneumsbaustelle 1979 zum ersten Mal zu Einsatz. Zur weiteren Vorbereitung der Restaurierungsmassnahmen wurden auch kleinere Grabungen am Trajaneum fortgeführt. In den Kompartimenten M und N wurde die hellenistische Vorgängerbebauung vollständig freigelegt. Hierbei ergaben sich wichtige Rückschlüsse auf die Besiedlungsgeschichte des obersten Burgberges vor der Errichtung des Trajaneums.

Die Freilegung der Substruktionskammern unter dem Tempelfundament wurde abgeschlossen und mit der Einrichtung von Lagerräumen in den Kammern begonnen.

Bei den Freilegungsarbeiten kamen noch zahlreiche Inschrift und Skulpturfragmente zutage, u. a. Teile der Kultstatuen und Teile der Bauplastik vom Tempel.

Wasserbau - Forschungen

Eine Forschungsgruppe von der Technischen Universität Braunschweig nahm die Reste der Aquädukte nördlich des Burgberges zur Vorbereitung einer baugeschichtlichen Publikation auf.

Erforschung der Stadtmauern

Die Aufnahme und Erforschung der Stadtmauern von Pergamon wurde durch Mitglieder des Instituts für Baugeschichte der Technischen Universität Karlsruhe fortgesetzt.

ALAHIDIR TÖMÖLÖSLERİ KURTARMA KAZISI — 1979

Kubilây NAYIR (*)

Manisa ili, Turgutlu ilçesi, Alahidir köyünün kuzey doğusunda, İzmir-Ankara karayolunun güneyinde ve köye 1.5 Km. uzaklıktaki üç t  m  l  sten kuzeydekinde kaçak kazının yapıldığının öğrenilmesi üzerine, gerekli inceleme yapılarak, burada bir kurtarma kazısının yapılması zorunlu görülmüştür. Bakanlığımızın izinleriyle kazı   alışmaları Manisa Müzesi uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Kuzey güney doç-rultusunda sıralanan     t  m  l  sten kuzeydeki T/1, ortadaki T/2 -ve güneydeki T/3 olarak adlandırılmıştır.

GÜNEY TÜMÜLÜSÜ (T/3) :

T/3 birkaç yıl önce dozer ile tamamen dağıtılmış ve tepe,   vresindeki tarla düzeyine kadar düzleştirilmiştir. Tek odalı mezardan günümüze sadece dört duvarı kalmıştır (Resim : 1). Mezar odası, diğer iki t  m  l  ste olduğu gibi tepenin merkezinde değil, batı yamacında inşa olunmuştur. Doğu batı ekseninde uzanan mezarın dromosu yoktur. 2.85×1.40 m.   l  s  nde olan mezarın girişi batıdadır. Zira doğu duvarı mezar odasının net yüksekliğini verecek şekilde sağlam kalmıştır ki, 1.89 metre yüksekliğinde ve beş sıra bloktan meydana gelmektedir. Mezar odası çatı örtüsünün düz olduğunu hem T/1'e ve hem de Lidya bölgesi mezar mimarisi   zelliliğine göre söyleyebiliriz. Oda tabanının doğu tarafı defineler tarafından tahrip edilmiştir. Sağlam kalan kısımda taşlar işlenmeden, fakat düzgün kısımları üste gelecek ve birbirleriyle uyum sağlayacak şekilde döşenmiştir. Kuzey ve güney (uzun) duvarları, alttan ikinci taş sırasından sonra daralarak yükselmektedir. Tavan genişliği sağlam kalan doğu duvarına göre 1:16 m. dir. İnşaatda işlenmesi kolay olan kumtaşı kullanılmıştır. Oda duvarını oluşturan blokların (aynı sıradakilerin) yüksekliklerinin aynı oluşuna karşılık uzunlukları çeşitlilik gösterir. Blokların i e bakan yüzleri çok güzel işlenmiş, toprağa gelen kısımları olduğu gibi bırakılmıştır. Köşe yapan blokların, köşeye gelen kenarlarında 0.05 il   0.07 m. genişliğinde silmeler vardır. Mezarın etrafını 0.70 m. genişliğe varan irili ufaklı ve doğal şekilleriyle kullanılmış

(*) Kubilây NAYIR, Manisa Müzesi Müdürlü.

sıkıştırma taşlar çevrelemektedir. Geniş çapta incelenen güney duvarı arkasında, sıkıştırma taşları, daha geniş bir alan kaplamakta, ancak mezardan uzaklaştıkça seyrelerek temele kadar devam etmektedir.

ORTADAKİ TÜMÜLÜS (T/2) :

T/3'ün 30 metre kuzeyinde olup yükseklik ve genişlik olarak en büyüğüdür. İlk bakışta el değmemiş gibi görünen tepede yapılan sondajlardan, burasının çok yıllar önce tamamen tahrip edildiği ve soyulduğu anlaşılmıştır. Nitekim batı yamaçta açılan yarmada, tepe noktasından 7.20 m. aşağıda bir tünele raslanılmıştır. Tünelin ne zaman açıldığı konusunda birşey söyleyecek durumda değiliz. Ancak antik Lidya bölgesinde, bilhassa Gediz (Hermos) - nehrinin güneyinde, Bintepele nekropolünde, Lidya kralları Gyges (M.Ö. 680 - 645) ile Alyates'e (M.Ö. 610 - 560) ait tümülüslerde bu tip tünellerin açıldığı bilinmektedir (1). Tünelin temizlenmesi sırasında inşaatta kullanılmış kumtaşı blokların parçalanmış ve dağınık durumda olduğu görülmüş, mezar odasının taşlarının dahi sökülerek çıkarıldığı, dolayısı ile mezar odasından geriye hiçbir şeyin kalmadığı anlaşılmıştır.

KUZEY TÜMÜLÜSÜ (T/1) :

T/2'nin 50 metre kuzey batısındadır. En son kaçak kazı bu tepede yapılmıştır. Görkemli bir yapı olan T/1, yan yana üç odalı ve düz çatı örtülüdür. Dromos yoktur. Yapımında diğer iki mezarda olduğu gibi kumtaşı kullanılmıştır. Her üç odanın batıya açılan ayrı birer girişi olduğu gibi. (Resim : 3), kuzey ve güney odalardan, orta odaya 0.60×0.45 m. ölçüsünde birer pencere açılmaktadır. Mezar yapısının kuzey doğu köşesinde küçük bir kısım hariç temele kadar tamamen açılmış ve incelenmiştir. 6.05×2.90 m. ölçüsünde olan mezarın, giriş cephesi hariç, diğer üç cephe etrafına yerleştirilen ve temele kadar genişleyerek inen sıkıştırma taşlarının genişliği de hesaba katılırsa çok büyük bir anıtla karşılaşıldığı kolayca anlaşılır. Her üç odanın ölçüleri (genişlik: 1.27, uzunluk: 2.47, yükseklik: 1.49 metre) birbirinin aynıdır. T/3'den değişik olarak duvarlar ilk taş sırasından itibaren daralarak yükselmektedir. Oda girişleri 0.63×1.49 m. ölçüsünde olup dıştan her iki yana geniş çıkıntılar yapan ve birbiri üstüne bindirilmiş iki büyük blok ile kapatılmıştır. Odalar arasındaki duvar kalınlığı 0.75 m. dir. Odaların tabanları yer yer 0.37 ve 0.40 m. kalınlık gösteren ve çok güzel işlenmiş beş adet blok taş ile döşelidir. Diğer tümülüsaltı mezarlarda olduğu gibi bu mezarda da kullanılan büyük taş blokların toprağa gelen kısımları ya doğal

(1) G. Perot - C. Chipiez, History of Art (1802). s. 262, fig. 159.

şekilleriyle bırakılmış ya da çok kaba olarak işlenmiştir. Buna karşılık oda içlerine bakan yüzleri son derece ince bir işçilik gösterir. Duvarların tavanla birleştiği kısımlarda ve çep-çevre olarak, yer yer 0.04 m. genişliğe varan çıkıntı silmeler vardır. Bu silmeler, çatıyı örten büyük blokların odaya bakan yüzlerinin her iki kenarında da bulunmaktadır. Mezarı, her odanın üstünde beş tane (kuzey-güney doğrultusunda üçlü gruplar halinde) olmak üzere onbeş adet çok büyük blok taşlar örtmektedir. Bu blokların üzeri, içeriye su sızmalarını önlemek için 0.05 m. kalınlığında çok temiz bir kil tabakası ile kaplanmıştır. Üçerli sıraların ortasındaki bloklarla, bu blokların bitiştiği bloklarda, bunların yerleştirilmesinde kullanıldığı anlaşılan ve aynı eksende olup eğik olarak uzanan dikdörtgen oyuk ve çukurlar mevcuttur. Mezarın giriş cephesi fevkalâde bir işçilik göstermektedir. Cephe taşlarının dört bir kenarı silmelerle belirtilmiş, orta kısımları bilerek kaba yonu hâlinde kabarık bırakılmıştır. Yine bu taşların birkaçında ne için yapıldığını ve ne anlama geldiğini şu anda kesin olarak belirtemeyeceğimiz bazı Lidya harflerinin (2) mevcudiyeti görülmektedir.

Odaların temizlenmesi ve çıkan toprağın elenmesi sırasında bronz levha ve ağaç parçaları ile seyrek dokulu ve bronzun etkisiyle yeşil renge dönüşmüş (zira beyaz renkte olanları da bulunmuştur) bez parçaları (Resim : 4) ve defineciler tarafından kırılmış, ancak tamamlanabilen bir lekythos (Resim : 5) ile bir vazo (lydion) ele geçmiştir. Ayrıca kuzey oda girişi önünde sağlam bir skyphos bulunmuştur (Resim : 6). Mezar defineciler tarafından talan edildiği için her üç odaya ölü konulup konulmadığını bilemiyoruz. Ne varki ele geçen ağaç ve bronz levha parçalarından, üzeri bronz levha kaplı bir klinenin varlığını (her üç oda için olmasa bile) söyleyebiliriz. Yine ele geçen seyrek dokulu ve tülbentimsi bez parçalarından, ölünün bir beze sarılı veya bir tıp bir bezden elbise giydirilmiş olarak yatırıldığını söylemek istiyoruz.

Antik Lidya bölgesinde bulunan söz konusu mezarları, ele geçen buluntuların ışığında M.Ö. 575-550 yıllarına tarihleyebiliriz. İnşa tekniği ve kullanılan malzeme yönünden aynı özelliği gösteren T/3 ile çok yıllar önce tünel açmak suretiyle tamamen tahrip edilen T/2'nin aynı tarih içinde yer aldığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

(2) G. M. A. Hanfmann - N. H. Ramage, *Sculpture From Sardis* (1978), s. 55-56, Fig. 70-71.

(3) Gusmani, *Neu Epichorische Schriftzeugnisse aus Sardis 1958-1971* (1975), s. 71, Abb. 44.

LES FOUILLES DE HIERAPOLIS

Paolo VERZONE(*)

En janvier 1979 nous n'avons pas eu la possibilité de participer au Symposium; on pourra ainsi dire deux mots sur l'activité de la Mission Italienne en 1978.

La Mission était composée par MR. P. Verzone et Mme D. De Bernardi Ferrero, Professeurs du Politecnico de Turin, Mr. F. D'Andria, Prof. de l'Université de Lecce, Mr. A. Fabbri, restaurateur, Mrs S. Meneghini, F. Luigiano et E. Morino, techniciens; Commissaire pour le Gouvernement de Turquie était Mr. Mustafa Tezcan, assistente du Musée de Denizli.

Les travaux étaient affectés surtout aux restaurations de la partie intérieure de la scène et au classement et à la répartition préliminaire des morceaux à exposer au Musée. La «frons scaenae» et la salle souterraine avaient été déjà fouillées antérieurement sauf l'extrémité septentrionale qui gardait encore un peu de débris parmi les blocs en pierre appareillée. On a pu enlever cette terre et celle qui était restée sur les derniers marches de la «cavea».

L'appareil original du plancher de cette salle de 5,00 m. de largeur et 38,00 m. de longueur environ, était constitué par des dalles en calcaire d'environ 20 cm. d'épaisseur, qui reposaient sur des arcs doubleaux appareillés en blocs de calcaire; ces arcades étaient en nombre impair dont la première et la dernière étaient collées aux paraskenia. La coupe de pierre était grossière car l'intérieur du salon n'était pas vu par le public mais il a été affecté seulement au service. Les claveaux des arcades, qui avaient l'imposte au niveau du sol, n'étaient pas travaillés exprès mais étaient de remplissage. Il s'agissait pour être exact de blocs rectilignes qui avaient été retaillés à l'intrados pour modeler le tracé demicirculaire de l'arc et coupés aussi aux extrémités pour la mise en oeuvre; l'extiados ainsi restait polygonal. La clef avait été coupée exprès selon la nécessité de la fermeture des arcs. L'épaisseur des claveaux était aussi variable de quelques centimètres dans la même arcade.

(*) Prof. Dr. Paolo VERZONE, Torino Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi.

Quand les trois ordres des colonnades de la «frons-scaenae» avec leur paroi d'appui sont écroulés sur le dallage du «logeion» ils ont écrasé aussi les arcs. Trois seulement sont restés à leur place : les deux extrêmes dont nous avons déjà parlé et le quatrième à partir de la paroi de tête au nord. Nous avons gardé d'une façon scrupuleuse ces trois précieuses arcades rescapées, sans les démonter; quelques claveaux qui étaient fissurés ont été restaurés avec des crampons et un seul bloc, dans l'arcade isolée qui est maintenant en vue a été substitué avec l'aide d'un cintrage en bois qui a permis de garder le tracé de l'arc et de conserver tous les claveaux à leur place d'origine.

Les deux arcades qui suivaient ont été remontées avec presque tous leurs blocs retrouvés en place. On a pu ainsi reconstituer la structure portante des trois dernières travées du dallage. Dans la salle des thermes, réservée au théâtre, on a remonté le grand relief central de la «frons scaenae» qui représente l'empereur Septimus Severus en majesté avec sa famille, entouré de divinités et de personnages liés au culte et aux jeux de la ville. La réunion de ces blocs a été très pénible; surtout un des grands blocs qui font saillie des deux côtés était morcelé et on a dû le rassembler et rendre solide. On a pu retrouver et mettre en place aussi beaucoup de fragments des personnages représentés. On a commencé aussi à réunir dans la deuxième salle les premiers grands morceaux sculptés à exposer, ainsi que les dalles des mosaïques de l'octogone.

Au début de la campagne 1979 la Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü nous a communiqué son désir de préparer un musée dans les salles des thermes le plus tôt possible. Notre Mission a ainsi laissé de côté les travaux de restauration dans les monuments pour se consacrer à la répartition finale des matériaux réunis dans les deux dépôts et au montage des pièces les plus importantes. Cette année il y avait les mêmes membres qu'en 1978, excepté Mr. Luigiano, et en plus Mr. F. Siciliano et Mme D. Ronchetta Bussolati, assistante du Politecnico de Turin; Commissaire pour la Direction des Antiquités et des Musées de Turquie Mlle Güler Kural, assistante au Musée d'Antalya. Les travaux d'aménagement du Musée ont été exécutés d'accord avec le nouveau Directeur du Musée de Pamukkale Mr. Mehmet Türkmen.

Le travail de répartition a été assez pénible parce que les pièces restées dans la première salle qui avait constitué pendant les années passées le seul abri disponible, étaient très nombreuses; en plus on a pu récupérer, parfois avec restauration, des morceaux qui avaient été portés par les soins du Musée dans une salle à ciel ouvert et entassés là-bas.

La Mission a été engagée à reconstituer dans son volume le sarcophage monumental qui se trouvait tout près de la porte byzantine nord. Sur un échafaud age de maçonnerie on a pu replacer les jolis morceaux d'architecture et de sculpture qui ont pu échapper à la destruction pendant les siècles passés et qui ont pu être encore recueillis pendant les fouilles. Le complexe se compose d'un soubassement décoré par un rinceau encadré par des corniches sculptées avec richesse et d'un goût très raffiné, de la caisse à figures et d'un couvercle à double pente. Sur la caisse est représenté un célèbre personnage de la ville qui est en train d'être couronné par une figure féminine en présence d'autres personnages ou figures qui sont vraisemblablement des allégories ou des personnifications. La scène se développe contre une frise à guirlandes et bucrânes, qui coint tout autour de la partie supérieure du sarcophage.

On a pu ensuite mettre en place contre une paroi le grand fragment de statue impériale avec cuirasse et avec un barbare prisonnier accroupi à côté, qu'on avait retrouvé au sud du temple d'Apollon. Il s'agit probablement de Marcus Aurelius qui avait reçu le titre de «*particus maximus*» et qui vainquit aussi les «*Marcomanni*». On peut la comparer aisément avec la statue qu'on a retrouvée dans la niche orientale de l'étage supérieure de la porte du marché de Milet.

Dans l'autre salle où sont exposées les sculptures et les inscriptions du théâtre on a complété le montage des morceaux avec les images de Septimius Severus et de sa famille que nous avons déjà décrites d'une façon sommaire. On a ainsi placé les précieux fragments des inscriptions supérieures qui donnent beaucoup de lumière sur les personnages représentés.

On a continué la restauration des dalles sculptées du podium du théâtre et on a eu la chance de retrouver encore un de ses reliefs intact. Il était enseveli dans un mur du moyen âge lorsque la scène était déjà hors d'usage pour les représentations théâtrales; il représente la naissance d'Artémis et il faisait pendant à la naissance d'Apollon, qui se trouve au Musée.

La Mission a continué ses relevés et ses contrôles sur les ruines; on a repris l'étude de l'enceinte du bas-empire de la ville avec de nouvelles mesures et de nouvelles photographies des murs et des portes.

On a aussi continué les études sur la «*cavea*» et la scène du théâtre et on a enfin fait des relevés avec des petits sondages dans la nécropole sud. Il existe à côté de la porte extérieure du quartier qui

avait été ajouté à la ville au premier siècle une petite colline avec des restes de tombes. Cette petite nécropole n'avait jamais été étudiée jusqu'aujourd'hui et nous l'avons prise maintenant en considération parce que ces sépulcres diffèrent des autres qui sont restés en grand nombre debout dans la nécropole nord.

Nous avons constaté que les tombes individuelles de la petite nécropole sud étaient creusées dans le rocher et que les «aediculae» avaient un toit à double pente au lieu d'une terrasse pour les sarcophages comme on trouve en général dans la nécropole nord. Cette typologie funéraire nous reporte à l'époque hellénistique et surtout à la fin de cette période et il paraît que cette petite nécropole a été abandonnée après le tremblement de terre de l'époque néronienne. Nous avons ensuite tâché de retrouver d'autres exemplaires de ce schéma d'architecture soit dans la nécropole nord où il est très peu représenté soit dans les autres groupements funéraires disséminés sur les collines autour de Hierapolis.

ALACAHÖYÜK 1979 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Mahmut AKOK (*)

Alacahöyük'ün kazı çalışmalarını ve ona bağlı sonuçları açıklamaya başlarken 45 yıla varan süreli kazılarına değinmeden geçmek olanaksızdır.

Alacahöyük'te Cumhuriyet döneminin ilk arkeolojik araştırmaları 1935 yılında başlamıştır. O günlerde höyüğün üzeri 50-60 evlik bir yerleşim ile kaplı olduğundan, ekseri sondajlar kenar ve çevrede sürdürüldü. Höyük üzerini küçük bir alanda 60 m² yüzeyi aşmayan bir bölümde, derinliğine yapılan kazılarla höyüğün taşıdığı arkeolojik tabakalar tesbit edildi ve anlaşıldı ki bu yerde kazılara devam etmek Orta Anadolu'nun tarihsel gerçeklerini çözmek için ve hatta tarih öncesi buluşlara varmak için gereklidir.

Geniş bir hazırlık yapılarak araştırma heyetleri kurularak, esaslı kazı ve araştırma işlerine başlandı. Bu ön çalışmalar 1949 yılına kadar sürdü. Değerli buluşlar Alacahöyük'ün bilim dünyasında yerini almağa yetti. Bu çalışmalarını belgeleyen geniş yayımlar yapıldı.

Alacahöyük 250×250 metre çapında daire biçimli yerdur. Yüksekliği de 14 metre kadardır. Bu yerde bütünüyle sonuca varmak için üzerine kaplayan yerleşim kuruluşlarının kaldırılması gerekmektedir. 1940 yılına kadar höyüğün bu yerleşmelerden arınması ancak yapılabildi.

Hafriyat heyetleri bundan sonra höyük üzerinde genişleyen kazılara başlayabildiler.

1949 yılına kadar kazı işleri, Türk Tarih Kurumunun kurduğu heyetlerle ve verdiği ödeneklerle yürütüldü. Daha sonra ve bugüne kadar sürdürülen kazıları, Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ödenek yardımları yaparak müşterek bir çalışma dönemine girdi.

1967 yılına kadar olan Alacahöyük çalışmaları, geniş yayımlarla belgelenmiştir.

(*) Mahmut AKOK, Arkeolog.

1968 yılından sonra Alacahöyük kazı heyetleri çalışma programlarına süreli kazılarla açığa çıkan ve yerlerinde yaşatılmaları gerekli görülen çeşitli çağlara ait yapı kalıntılarının uzun ömürlü olmaları için geniş ölçüde onarım ve restore edilmeleri işini aldı.

Bu çalışmalarla, Eski Bizans çağının hükümdar mezarlarından altısı yerlerinde bulunduğu biçimde restore edildiler.

Hitit çağına ait yapı kalıntıları höyük kazı alanlarında ve bulundukları tabakalar içinde sıralı olarak düzenlendiler. Büyük ve küçük Mabret Saraylar şehir koruma kuruluşlarından, batı ve güney kapıları, toplu ve bölümler durumunda özel yapı kalıntıları, bulundukları biçimde ve ölçülerde restore edildiler.

1979 dan bu yana devam eden ve 1980 den sonra da sürdürülecek kazılarla, Alacahöyüğün verimli olacağından kazı heyetimiz çok ümitlidir. Çünkü 2/3 bölümü kazılan höyüğün yüzeyinde daha çok geniş alanlar el değmemiş olarak durmaktadır.

Buluntular, yakın çevrelerde, Eskişehir, Boğazköy ve Maşat höyük gibi araştırma yerlerinde elde edilen buluntulara benzerler. Alacahöyük'te görüldüğü halde, oradaki gibi yazılı belgelere bugüne kadar rastlanılmamıştır. Ümit, bir gün bulunacağı yolundadır.

1979 mevsiminin Alacahöyük kazı ve sonuçlarına gelince,

küçük ödenek ve kısa günlük çalışmalarıyla başarılı ve yeterince sonuçlu olduğunu kabul edebiliriz.

Kazı heyeti :

Kazı heyeti Başkanı Dr. Hamit Zübeyr Koşay

Kazı heyeti Başkan Yardımcısı, Arkeolog Mahmut Akok

Kazı Temsilcisi, Çorum Müzesi asistanı Osman Ünsal

Kazı fotoğrafçısı; Müzeler Genel Müdürlüğü foto uzmanı Selâhattin Öztartan.

Kazı muhasip ve mutemedi; Anadolu Medeniyetleri Müzesi hesap uzmanı Ahmet Bekçi'den kurulmuştur.

Kazı çalışmaları

1979 mevsimi Alacahöyükteki kazı çalışmaları 7. ve 8. aylar içinde ve (20) gün süreli olmuştur.

Kazılardaki çalışmalar 1978 yılı kazılarının devamı şeklinde ve aynı alanlarda yani XXIX-XXX 4, XL, XLII 61-64 karelerine rastlayan bölümlerde yapılmıştır.

Bu yerlerdeki kazılara derinliğine devam edildiğinde, Eski Hitit çağı verileriyle karşılaşmıştır.

1979 mevsimi kazılarında 40 sayıda müzelik eski eser elde edilmiş ve envanter edilerek müzemize teslim olunmuştur.

Bu eserler arasında bilhassa orijinal mühürlerle mühür baskıları, Alacahöyük'ün gelecek kazılarını ümitli kılmaktadır.

1979 kazı mevsiminde Alacahöyük'te yapılan onarım ve Restorasyon çalışmaları

Alacahöyük kazı alanlarındaki mimarlık kalıntıları evvelki çalışmalarla tanzim ve restore edilmişlerse de hava etkenlerine karşı açık olmalarından yer yer bozulmalar ve dağılmalar göstermişlerdir.

Bunlardan bir bölümün, yeniden onarılma ve düzenleme işleri 1979 kazı mevsiminde ele alınmıştır.

Bilhassa toplu durumdaki Hitit yapı gruplarında düzenlemeler ve üst yüzeylerinde, dış etkenlere karşı koruyucu önlemler alınamamıştır.

Alacahöyük kazı yeri yakınında kurulan yeni müze binası ve çevresinde yapılan geniş kamulaştırmalarıyla, gelecekte varlıklı bir arkeolojik sit olarak yaşatılmaya aday olan ören yerimizdir.

Her hususta ön hazırlıkları bulunan arkeolojik kazıları içinde, hızlı tempolu bir program ve geniş ödenekler kabul edilerek Alacahöyük'teki araştırma işini sonuçlandırmak olanağı sağlanmalıdır.

Alacahöyük'ün geleceğe dönük kazıları, ümitli verilerle Anadolu tarih ve arkeolojisini güçlü kılacaktır.

AUSGRABUNGEN IN EPHEOS 1979

Hermann VETTERS (*)

Im Bereich zwischen dem Altar des Artemisions und dem Tempelbau würde das Nord-Süd-streichende große Fundament weiteruntersucht, wobei sich herausstellte, daß es sich wohl um einen Kultbau oder zum Kult gehörigen Bau handeln dürfte. Bei diesen Arbeiten wurden wiederum archaische und vorarchaische Funde gehoben; hervorzuheben ist ein großer Greifenkopf, der von einem Kessel stammen dürfte. Auf der Unteren Agora haben wir bei Tiefengrabungen weitere archaische Gräber feststellen können, an der Westseite der Agora wurden tiefliegende vorhellenistische Baureste angeschnitten. Im Bereich der sogenannten Akropolis wurde direkt auf dem Felsen stehend eine wichtige Erbauung der byzantinischen Zeit konstatiert, an der Südseite wurde eine große gequaderte Mauer, die von der Fortifikation herrühren dürfte, festgestellt.

Die für die Anastylosis des Mazäus- und Mithridates-Tores notwendigen Untersuchungen der Fundamente haben ergeben, daß zwei oder drei Baustraten vorliegen, in den tiefsten Schichten wurden subgeometrische und archaische Keramikfunde geortet. Die Aufnahme der Bauglieder des Südtores wurde weitervorangetrieben, sodaß in der Winterzeit an einer zeichnerischen Rekonstruktion für die Anastylosis gearbeitet werden kann. Am Magnesischen Tor wurde die außerhalb liegende Anhäufung von Architekturstücken beseitigt, der gesamte Vorplatz gereinigt und außerdem im Süden die Ausmündung eines großen Kanals festgestellt. An der Innenseite des Tores zu arbeiten, war nicht möglich, da hier erst eine Grundenteignung für die weiteren Untersuchungen vorgenommen werden muß.

Der byzantinische Brunnen gegenüber dem Stadion wurde völlig freigelegt, wobei auch hier mehrere Bauperioden festzustellen waren.

Die Aufnahme der Mosaiken konnte im Bereich der Stadt Ephesos weitervorgenommen werden. Vor allem wurden die Mosaiken im sogenannten Atrium Thermanum aufgenommen und abgehoben. Südlich

---

(*) Prof. Dr. Hermann VETTERS, Viyana Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Başkanı.

der Arkadiane wurde die nach Westen orientierte frühchristliche Kirche gesäubert und neu vermessen. Hier werden noch weitere Untersuchungen notwendig sein.

Im Hanghaus wurde nördlich des im Vorjahr freigelegten großen Hofes H2/31 ein fast quadratischer Peristylhof freigelegt, bei welchem noch die gesamte Architektur des Unter- und Obergeschosses, zum Teil durch das Erdbeben von 612-616 in Sturzlage, aufgenommen werden konnte. An der Südseite befindet sich ein Brunnenbecken mit Inschrift, sie nennt den Dionysos Oreios Bacchios Propolleos, also den Dionysos vom Berge, den Berauschten, den, der vor der Stadt verehrt wurde. Priester dieses Gottes war ein C. Flavius Furius Aptus. Dieser Mann war also der Besitzer der großen Wohnung, zu welcher auch die Privatbasilika mit dem stuckgeschmückten, tonnengewölbten Nebenraum gehörte. Es sind zahlreiche Umbauten festzustellen, im Norden gelang der Anschluß an die Grabungen der Jahre 1960/61. Die spätesten Umbauten gehören in das 5. Jh., damals baute man an die Ostseiten-Kreuzgewölbe schon die Säulen an, die heute noch aufrecht stehen. Diese Räume wurden auch nach der Verschüttung des Hanghauses zu Beginn des 7. Jh. weiterverwendet. Dies beweisen auch auf Mauertrümmern gefundene Wandmalereien, die in diese Zeit zu datieren sind. — Die Aufnahme der Inschriften wurde weiter fortgeführt, Band 1 der Inschriften von Ephesos ist während der Berichtszeit erschienen.

1979 YILI KLAZOMENAI KAZISI

Güven BAKIR (*)

Çetin ANLAĞAN (**)

Urfa İlçesinin İskele Mahallesi'nde bulunan antik Klazomenai kenti, son yıllarda yoğunlaşan yazlık ev inşaatları ve bunlarla birlikte yürütülmesi zorunlu alt yapı tesislerinden dolayı ağır bir tahribatla karşı karşıya kalmıştır. Bu antik kentte bugüne kadar sistemli kazı ve yüzey araştırması yapılmamıştır. 1921-1922 yıllarında yapılan ve buluntularının bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı Atina Milli Müzesinde saklanan kazıların sonuçları da yayınlanmadığı için, Klazomenai'nin topografyası ve içerdiği kültür evreleri hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, önemli bir yerleşmesi olan bu antik kentin son yıllarda karşılaştığı sorunlara önemle eğilerek, yerleşmenin sınırlarının belirlenmesi ve içerdiği kültür evrelerinin saptanması amacı ile burada bir kurtarma kazısı yapmaya karar vermiştir.

1979 yılı kazısı, yüzey araştırmaları aracılığı ile yerleşmenin yayıldığı alanın sınırlarının ve 1921-1922 kazılarında seksene yakın lâhitin bulunduğu bildirilen nekropolün yerinin saptanmasını, bu alanlarda kazılacak yoklama açmaları ile de kentin yaşadığı kültür evreleri hakkında bilgi edinmeyi amaçlamıştır.

Yüzey araştırmaları sonucunda Klazomenai'nin, bir zamanlar antik kentin bir kısmını oluşturan ve bugün üzerinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kemik Hastalıkları Hastanesinin bulunduğu Karantina Adasının dışında, kara kısmında, şimdiye kadar düşünülen'den çok daha geniş bir alanı kapladığı anlaşılmıştır. Kentin sınırları, Karantina Adasının hemen karşısında yer alan Liman Tepe'den batıdaki Ayyıldız Tepe'nin ve Cankurtaran Tepe'nin eteklerine kadar uzanmaktaydı. Toprak aşınmaları yüzünden bugün tamamen dolmuş iki körfezin arasında kalan ve Liman Tepe olarak adlandırılan yarımada ve batısındaki tarlalar, M.Ö. 3. Bin yılları ile M.Ö. 4. yüzyıl arasında kesif bir şekilde yerleşmeye sahne

(*) Doç. Dr. Güven BAKIR, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Klasik Arkeoloji ve Mimarlık Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

(**) Çetin ANLAĞAN, Arkeolog, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Genel Müdür Başyardımcısı.

olmuş kentin merkezini oluşturmaktadır. Yerleşmenin klasik devre- ait mezarlığı ise Ayyıldız Tepe ve Cankurtaran Tepe'nin oluşturduğu zincirin batısında ve Klazomenai-Hypokremnos-Erythrai antik yolunun geçtiği bölgede yer almaktadır.

Prehistorik Klazomenai

Daha önceleri de prehistorik bir höyük olduğu saptanan Liman Tepe üzerinde birkaç yıldan beri inşa edilen evlerin arasında kalan boş arazide mal sahibinin büyük kazı makinaları ile yaptırdığı tesviye, birçok yapı katının yok olmasına sebep olmuştur. Yüzeyde görülen seramik parçaları ışığında, höyüğün I. ve VI. Troia ile çağdaş yapı katlarını içerdiği anlaşılmaktadır. Yüzey malzemesi arasındaki myken, protogeometrik, geometrik ve arkaik dönemlere ait parçalar, höyükteki yerleşmenin 2. Bin yıllarının ikinci yarısında ve 1. Bin yıllarında da devam ettiğine işaret etmektedirler. Höyükte üç yoklama açması kazılmıştır.

Z/4 Açması :

Z/4 yoklama açmasında, derinliği 1 metreye ulaşan ve 11. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında malzeme veren kalın bir dolgu tabakası açığa çıkarılmıştır. Bu dolgu tabakasının altında ise, 2. Bin yıllarının Batı Anadolu için tipik malzemesi gri minyas seramiği veren bir yapı katının varlığı görülmüştür.

V/4- 5 Açması :

Arazinin inşaat için düzenlenmesi sırasında tahrip edilmiş bu alandaki açmada 1979 yılında kazılan derinlikte, çoğunlukla gri minyas seramiği ve bunun bej, tuğla kırmızısı örneklerinden oluşan 2. Bin malzemesi ele geçirilmiştir. Bu açmanın en ilginç buluntusu, içindeki malzemenin az da olsa bir kısmı ile birlikte korunmuş bir çömlekçi fırınıdır. Üst kısmı tesviye çalışmaları sırasında tahrip edilen bu fırının yakma odası, yakma kanalı ve üzerine pişirilecek seramik ürünlerinin dizildiği ızgarayı oluşturan orta direği ve buna bağlanan atıkları korunmuştur. Fırın içinde pişirilmekte olan vazolardan bazı örnekler, herhalde zamanında meydana gelen bir çökmeden dolayı düştükleri yanma odasında ele geçmiştir. Buluntular, bu fırının günlük gereksinmeyi karşılayacak nitelikte çanak çömlek üretiminde kullanıldığını göstermektedir. Fırının kendisinden başka, kazılan alanda gözlenen kalın kül tabakası, kömür ve seramik parçalarının yoğunluğu, bunların yanı sıra mimari kalıtların bulunmaması, kentin bu bölgesinin 2. Bin yıllarında seramik endüstrisine avrıldığı izlenimini vermektedir.

Y - Z/2 Açması :

Höyük üzerindeki boş alanın en yüksek noktasında yer alan bu açmada, hemen yüzeyde bir yapı katı ele geçmiştir. Kazılan alanda, içinde ekmek fırınlarının ve bir iş tezgâhının bulunduğu bir avlu, bunun kuzeyinde tek yüzlü bir taş duvar ile desteklenmiş, içi taşlarla doldurulmuş bir seki ve bu seki üzerinde de birbirine bitişik iki yapının temelleri açığa çıkarılmıştır. Avluda, bu yapının kullanıldığı dönemin çeşitli safhalarına işaret eden, değişik derinliklerde üç ekmek fırını bulunmuştur. Seramik parçalarından oluşturulmuş bir döşeme üzerine çamurla yapılmış bu fırınlardan bir tanesinin yan duvarları, kubbeğe geçişi oluşturan kavise kadar korunmuştur. Diğer bir fırının yanında bulunan, yassı taşlar ve seramik parçaları ile yapılmış sekinin iş tezgâhı olarak kullanıldığı düşünülebilir. Fırınlara bulunduğu avludan, üzerinde yapıların yer aldığı taş dolgu sekiye üç basamaklı bir merdiven ile çıkılıyordu. Seramik buluntuları bu avlunun ve sekinin VI. Troia devrine tarihlenmesi gerektiğini göstermektedir. Buluntular arasında Beycesultan orta tunç çağı özelliklerini taşıyan örneklerle de rastlanmaktadır.

Bu alanın kuzeyinde yürütülen küçük bir yoklama açmasında, taş dolgu sekinin altında, henüz nedeni anlaşılamayan ve mimari ile bağlantısı kurulamayan I. Troia tipi seramik buluntuları ile karşılaşmıştır. VI. Troia ile çağdaş seki ve üzerindeki yapıların I. Troia ile çağdaş bir yapı katının üzerine mi inşa edildiği veya I. Troia malzemesinin herhangi bir nedenle yüzeye mi çıktığı sorusu, 1980 çalışmalarında ele alınacaktır.

Klasik Devirde Klazomenai

Liman Tepenin batısındaki tarlalarda yürütülen yüzey araştırmaları, klasik devir kentinin bu tarlalarda yer aldığını göstermiştir. Bu alandaki yüzey buluntuları, daha eskilere giden birkaç parça dışında, geç geometrik devirden M.Ö. 4. yüzyıl içlerine kadar gelen bir yerleşim sürekliliğine işaret etmektedirler.

N/18 - 19 Açması :

Feride Gül'e ait tarlada, kültür katlarının saptanması amacı ile kazılan bir yoklama açmasıdır. Tarla yüzeyinden itibaren 2,5 metre derinlikte, deniz yüzeyi ile aynı seviyede taban suyuna rastlanmıştır. Su içinde kalan katların da ancak 30 cm. si kazılabilmektedir. Bu açmada ulaşılan 2,85 m. lik derinlikte, M.Ö. 4. yüzyıl ile M.Ö. 8. yüzyıl arasında yer alan kültür katlarının varlığı ortaya çıkarılmıştır.

U/10 Açması :

Kaya ve Yalçın Elmalı kardeşlere ait, Liman Tepe'nin güney batısında ve hemen bitişindeki tarlada kazılan bu açmada, yüzeyden itibaren yoğun ve türdeş 6. yüzyıl malzemesi ile karşılaşmıştır. 80 cm. kadar derinlikte 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen mimari kalıntılara rastlanmıştır. Bu karedeki 1979 yılı açmasının henüz küçük bir alanı kapsaması, ele geçen duvarların ne tür bir yapıya ait olduklarını anlamamıza yetmemektedir. Klasik devir Klazomenai kentinin en parlak dönemi ile çağdaş malzeme veren bu açma, 1980 yılı çalışmalarında daha büyük boyutlarda ele alınacaktır.

Nekropol Çalışmaları

Antik kent sınırları dışında, Klazomenai - Hypokremnos - Erythrai antik yolunun yakınından geçtiği Ayyıldız Tepenin batı yamacındaki tarlalarda yapılan yüzey araştırmaları sırasında ele geçen pişmiş toprak lâhit parçaları, kent mezarlığının bu alanda bulunduğunu belgelemektedir. Ayyıldız Tepesi'nin batısında ve antik yerleşme sınırının hemen dışında kalan bir tarladaki çalışmalar, bunu kesin bir şekilde kanıtlamıştır. Tarlada açılan 3x10 m. lik yoklama açmasında, geç devirlerde inşa edilen kalın bir duvar ve su yollarından dolayı tahrip edilmiş ve dağılmış pişmiş toprak lâhitlere ait çeşitli parçalar ve seramik parçaları ele geçmiştir. Yüzeyden 2,5 m. derinlikte ve geç devir duvarlarının ulaşmadığı bir seviyede ise iki in situ lâhit açığa çıkarılmıştır. İkisi de Klazomenai'e özgü, pişmiş toprak lâhittir. Gerek bu lahitlerde, gerekse bu açmada ele geçen diğer lâhit parçalarında bezeme basittir. Genellikle beyaz astar üzerine kırmızı renkli dalgali çizgilerden oluşmaktadır. Birkaç örnekte ise, uzun kenarlar yine dalgali çizgilerle bezeli iken, dar kenarlarda ionkymationü, meander ve çapraz motifleri yer almaktadır. Bu açmada, pişmiş toprak lâhitlerin dışında bir «inhumation» gömme ve mezar olarak kullanılmış bir amphora bulunmuştur. Hem amphoranın formu, hem de mezar hediyesi olarak amphoranın ağzına bırakılmış iki askos, bu mezarın 6. yüzyıl ortalarına ait olduğunu göstermektedir. Pişmiş toprak lâhitlerin içinde mezar hediyelerine rastlanmamakla birlikte, bezemelerinin, kesin tarihli bir korinth vazosu ile birlikte bulunan Çandarlı lâhitlerine olan benzerlikleri, bunların da 6. yüzyılın ortasına ait olduklarına işaret etmektedir.

DEĞİRMEN TEPE KAZISI 1979

Ufuk ESİN (*)

1978 yılında ufak bir sondajla başlatılan Değirmen Tepe kazısına (1), 1979 yılında devam edilmiştir. Kazılar ODTÜ Aşağı Fırat Eski Eserleri Kurtarma Projesi çerçevesi içinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün işbirliğiyle İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü tarafından yapılmaktadır.

Değirmen Tepe Kazısı 24 Ağustos-25 Ekim 1979 tarihleri arasında yapılmıştır. Kazı ekibi kürsümüz üyelerinden bu satırların yazarı ile birlikte ikinci Başkan Dr. Güven Arsebük, alan yöneticisi Dr. Mehmet Özdoğan, atölye yöneticisi As. Savaş Harmankaya, Bakanlık Temsilcisi Malatya Müzesi Asistanlarından Adnan Erkuş, Arkeolog Yıldırım Özkan, kazı mimarı Mim. Mürren Özçay, Arkeolog-Desinatör Ayşe Haznedar Özkan, kazı evi lojistik yöneticisi Münire Ergin'den oluşmuştur.

Bir eğitim kazısı niteliğini bu yıl da koruyan Değirmen Tepe kazısında Kürsümüz öğrencilerinden Erhan Bıçakçı, Aslı Erim, Gülay Öcal, Erdoğan Bilen açma başları, Bilge Okutman açma başı yardımcısı olarak çalışmışlardır. Nevin Tosun ise kazı fotoğraflarının çekimini ve arşivlenmesini üzerine almıştır. Hava fotoğrafları ve renkli resimlerin çoğu Dr. Güven Arsebük tarafından gerçekleştirilmiştir.

Değirmen Tepe'nin Yeri ve Durumu Hakkında Önbilgiler :

Değirmen Tepe Malatya'nın 24 Km. ve İmamlı (eski adı İmamoğlu) köyünün de 1,5 Km. doğusundadır. Yüzey araştırmaları sırasında P 50/7 kotuyla saptanan Değirmen Tepe'de ilk tarihöncesi yerleşmeler başladığı sırada, höyüğün Fırat'ın kıyısında olduğu anlaşılmaktadır (2). Zamanla, Tohma Suyun Fırat'a kavuştuğu İmamlı köyünün çevresinde her iki neh-

(*) Prof. Dr. Ufuk ESİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) U. Esin, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü Değirmen Tepe Kazısı raporu (1978). Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü için hazırlanmış rapor. 28 Aralık 1978, s. 1 v.d.

(2) M. Özdoğan-S. Harmankaya, Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları, ODTÜ-AFPY 1/2, İstanbul, s. 39, lev. 28, 52, 67 : 8-13, lev. 68 : 1, 3, 4, 6, 18-19, 21-22.

rin taşıdığı alüvyonlarla Fırat'ın içinde ve kıyılarında çok verimli «Bük» ler ve adalar oluşmuştur. Gene bu zamanlar içinde Fırat'ta meydana gelen taşkınların höyüğün kuzey kısmını etkilediği ve büyük çapta aşındırdığı izlenebilmektedir (3). Bugün höyüğün kuzey, batı ve doğusunda zamanla oluşan alüvyal birikim alanındaki tarlalarda çok verimli bir bahçe tarımı ve meyvacılık yapılmaktadır.

Höyüğün kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğu yamaçları, güneybatı, güney ve güneydoğusuna kıyasla daha diktir; üstü ise kuzeyden güneye az bir meyille alçalan oldukça düz bir alan görünüşündedir. Oysa Değirmentepe'de M.Ö. 3000 yıl ve öncesine ait yerleşmelerle oluşan eski höyüğün üzerindeki daha sonraki yerleşmelerle bu günkü seviyesinden daha yüksek olması gerektiği anlaşılmaktadır. Sonraki yerleşmelerle oluşan ikinci höyük büyük bir olasılıkla kuzeyden güneye gelişmiştir. Bu çift höyükleşme en iyi şekilde Değirmentepe'nin batı profilinde görülmekte ve her iki höyüğün 15 G-16 H-17 H-18 I karelerinde birbirlerine ulaştıkları izlenebilmektedir (4).

Kazıların başlamasından önce pullukla höyük alanının devamlı sürülmesiyle üstteki tabakalar hem tahrip hem de kısmen yok olmuştur.

Kazı Planlaması

1978'de çift höyükleşmenin durumunun anlaşılması için öncelikle her iki höyüğün birleşme düzlemine rastlayan 17 F $\frac{1}{2}$ ve 18 F 1-11/a-f plankarelerinde kazı başlatılmıştır (5):

1979 yılında gene aynı amaçlarla bir yandan höyüğün güneybatısındaki 17-18 F plankarelerinde, diğer yandan da höyüğün kuzeydoğusuna doğru yer alan 14 K-L, 15 I-J-K-L plankarelerinin kazılması planlanmıştır. Ancak Kuzeydeki açmalar içinde 15 I plankaresinde yalnızca yüzey toprağı kaldırılmıştır.

(3) Dr. Arsebük'ün yaptığı araştırma bunu kanıtlamıştır.

(4) Krş. Özdoğan-Harmankaya 1977, a.g.e., lev. 52 Topoğrafik plana göre höyük yüzeyinden geçirilen yükselti eğrilerinin durumu, yüzey araştırmasındaki eskiz prizma yardımıyla yapılmış olduğundan, biraz farklı bir durum sunmaktadır.

(5) Topoğrafik planın yapılmasından önce höyüğe uygulanan karelej, prizma ve üçgenlemeyle yapılmıştır. 1978 yılı 17F 1-x/f-k açmasının topoğrafik planın yapılmasından sonra uygulanan kareleja göre saptanan yeri ise 17F -x/b-g, 18F 1-11/a-f'dir. Genel kareleja göre bu yüzden 1978 açması bu ikinci şekilde verilmektedir.

Kazı :

A - M. Ö. 2. binyıl sonu, 1. binyıl açmaları.

1- 14 111 - x/a - k, 15 K 1 - x/, $\frac{b}{2}$ k, 14 L 111 - x/a - e, 15 L 1 - v/a - e

Plankareleri :

Höyük düzlüğünün en yüksekteki röper noktasının (o noktası 650.80 m) hemen güneyinde kalan bu alanda yüzey toprağının kaldırılmasıyla çeşitli devirlere ait çanak çömlekle birlikte ilk mimarlık kalıntıları ele geçmiştir.

14 K, 14 L açmalarında en üstte, duvarlarının izleri açma kuzey duvarında görülen bir sıvalı kerpiç tabanın içine oturtulmuş iki tandır bulunmuştur. Tandırların altındaki tabakada bir ocak kalıntısıyla birlikte, sal taşı döşeli bir taban ve o tabana ait taştan duvar temel parçaları vardır. Ocağın daha altta bulunan bir çevre (sur) duvarına ait bir burcun üstünde yer aldığı görülmüştür.

Güneye doğru bir çıkıntı ile burç teşkil eden çevre duvarı parçası, özellikle 15 K, 15 L açmalarında daha iyi takip edilebilmiştir. Çevre duvarının inşa tekniği Arslantepe (Malatya) daki bazı yapılarda ve Zincirli'de sur duvarında kullanılmış olan özel bir tekniğe sahiptir⁽⁶⁾. Düzgün sıralanmış temel taşlarının üstünde, küçük kırma taşlardan yapılmış ahşap (ağaç) hatıl yuvaları yapılmıştır. Bu taştan hatıl izgaralarının oluşturduğu yatağın üzerinde pişmemiş kerpiç - tuğladan yapılmış, kalın duvarlar yükselmektedir. 15 K, 15 L açmalarında hemen yüzey toprağının altında bulunan 2.20 m. genişliğindeki bu kerpiç duvarların, höyüğün sık sık pullukla sürülmesi sonucu üst kısımları tamamen yok olmuştur. Şimdilik yalnız bir kısmı gün ışığına çıkarılan çevre duvarının büyük bir olasılıkla Zincirli'deki gibi çokgen ya da oval planlı olabileceği söylene-

(6) P. E. Pecorella, 1975, *Malatya III*, Plan D (plankare 5/A—5), Lev. XLJ (IV. Tabaka): Pecorella, 1968 «Report on the 1967 Campaign at Arslantepe (Malatya)» *TAD* XVI/2 (1967), s. 173-176; S.M. Puglisi-A. Palmieri, 1968 «Reaserches in Malatya District (1965-66)» *TAD* XV/2 (1966), s. 82, 92, fig. 1; N. Naumann, 1975 (Çev. B. Madra), *Eski Anadolu Mimarlığı*, TTKY IV/9, TTK, Ankara, s. 61, 95-96, res. 84-85 a-c, s. 239, res. 298, s. 271, 273, res. 333. Bu geleneğin Anadolu'da akeramik Neolitik evrede, M.Ö. 8.-7. binyılda başladığı Çayönü kazılarında bulunan izgara planlı yapılardan anlaşılmaktadır; krş. H. Çambel 1973, «Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi» *Atatürk Konferansları IV* (1970), res. 22; H. Çambel-R. J. Braidwood 1970, «An Early Farming Village in Turkey» *Avenues to Antiquity. Readings from Scientific American* (1976), s. 128, 130, 131.

bilir.(7). Ancak bu çevre duvarının kuzey kısımlarının Fırat'ın aşındırması sonucu ortadan kalkmış olabileceğini de düşünmek herhalde yerinde olur. Duvarın birkaç yenileme evresi geçirdiği 14 K, 14 L, 15 L'de bulunan taştan taban ve ekleme, yükseltme parçalarından anlaşılmaktadır.

Sorun 1.20 m. kalınlığında Fırat taşkınlarının geride bıraktığı birikintilerden meydana gelen konglomeratik bir çakıl dolgusu üzerinde kurulduğu 15 L IV- /b - d karelerinde açılan denek sondajı yardımıyla anlaşılmıştır. Hatıl ızgaralarının belki kerpiç duvarı sağlamlaştırmak üzere, bu çakıl dolgudan dolayı, taş temel duvarlarının üstünde yer aldığı düşünülebilir.

Çakıl dolgusunun altındaki kültür tabakası M.Ö.3 binyıla, İTÇ'a aittir. Çakıl dolgusunun kaymasından dolayı fazla derinleşilemeden bırakılan sondajda İTÇ Karaz çanak çömleği (Khîrbet Kerak) ile birlikte kerpiç duvar izleri bulunmuştur (8).

15 K'nın güneybatısında ve 15 J açmasının doğusunda çevre duvarıyla ilişkisi olduğu sanılan geniş bir kerpiç döşeme ya da duvar parçası daha vardır. Bu kerpiç döşemeyi de içine alan ve 15 K'nın güneyini, 15 L'nin de batısını teşkil eden kesimin bir mezarlık alanı olarak kullanıldığı saptanmıştır. Mezarlık büyük bir olasılıkla kerpiç döşemeyle birlikte aynı zamanda, ya da kerpiç döşemenin yapılmasının hemen ardından kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Kerpiçlerin arasının boşaltılarak mezar çukurlarının açılmış olması bu durumu açıklamaktadır. Bu mezarlık alanında 4 ayrı tip mezar geleneğinin varlığından söz edilebilir :

1. İkili, üçlü küp mezarlar : İçlerinde iskeletler doğu-batı yönünde sırt üstü yatırılmış durumda bulunmuşlardır. Şimdilik iki tane olan bu mezarlarda küplerin ağızları bir diğerinin dibine gelecek şekilde yan yana yatırılarak, açılan çukurun içine doğu-batı yönünde konmuştur. Küplerin dipleri kırılmıştır. Yalnız sondaki küplerin dipleri kırılmadan bırakılmıştır. Küpler ya doğrudan doğruya toprağın içine, ya da kerpiç döşemenin içine açılan çukura yerleştirilmişlerdir. Bu tip 2'li, 3'lü küp mezarlara Alishar'da Hitit Devleti zamanında rastlanmıştır (9).

(7) Bu bakımdan Zincirli'deki burçlu içkaleyi andırır; bk. Naumann 1975, a.g.e., s. 239, res. 298.

(8) Bu tip çanak çömlek için bk. Keban Projesi 1968, lev. 12-15, Keban Projesi 1973, lev. 61-64.

(9) H. H. von der Osten 1937, *Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32*, II, Chicago, s. 84, 93 (dx39), fig. 136, 139; fig. 70 ve lev. XVII, XXII, s. 85 (bx23), res. 120, s. 87 (bx28), s. 91, 93 (dx36).

3'lü küp mezarın içindeki iskeletin baş ve gövde kısmı, bazı kemikleri eksik olarak en başta (doğuda) enbüyük kübün içine, gövdenin orta kısımları ve bacaklar ortadaki daha küçük kübün içine, bacakların alt kısmı ve ayaklar sondaki en küçük kübün içine yerleştirilmiştir.

2'li küp mezarda da iskeletin baş ve vücudun büyük bir kısmı baştaki çok büyük küpte, geri kalan kısmı ise küçük kübün içindedir.

3'lü küp mezarın (15 K II-III/i-k ve II-III/a kareleri) enbüyük kübünün ağız kenarında bir damga mühür baskısı izi, en küçük kübün de çift olan kulplarının üst kısımlarında bir başka damga mühürün baskı izleri yer almaktadır. Birinci baskı izi çok silik olmakla birlikte, üstünde hayvan bacakları seçilebilmektedir. Bunlar Karahöyük mühür baskılarında rastlanan tiplerden antitetik olarak tasvir edilmiş iki hayvan figürünün bacaklarına ait olabilirler (10).

Küçük kübün kulpları üzerindeki aynı mühürün baskı izlerinde ise karşılıklı duran iki insan figürü ayırt edilebilmektedir. Soldaki figürün başında bir polos vardır. Uzun eteklik giymiştir. Arkasında boş kalan alanda ne olduğu tam anlaşılmayan bir işaret vardır. Sağdaki ikinci figürün ise sivri külâh ve kısa eteklik giymiş bir erkek figürüdür. Karşılıklı duran her iki figürün kolları dirsekten bükerek, birbirlerine doğru uzatılmış durumdadır. Tam aynı olmamakla birlikte bu mühür baskısını uzakta anımsatan bir baskı Karahöyük'te bulunmuştur (11). Bu karşılıklı duruş ve figürlerin giysilerinin şekli, bunların Hitit geleneğinde yapılmış olduklarını göstermekte ve bir bakıma Boğazköy'de Yazılıkaya'daki tanrılar geçidindeki tasvirleri çağrıştırmaktadır (12).

Polos ve uzun etekli figürün benzerleri olarak ayrıca Göksu vadisindeki Keban ve Yekbas kabartmaları akla gelmektedir (13). Mezar küplerinin hamur, biçim, yüzey işlemleri ve renkleri de bunların gene Hitit geleneğinde yapıldıklarını işaret etmektedir (14). Çevre duvarıyla birlikte bulunan çanak çömleğin büyük bir kısmı Hitit geleneğinde yapılmış olan-

(10) S. Alp, 1972, *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindirik ve Damga Mühürleri*, TTKYV/Sa 31, Ankara, TTK, s. 182, şek. 98, 99, s. 184-185, şek. 105-106.

(11) S. Alp 1972, a.g.e., s. 29, 162: 35 (lev. 58, 141, şek. 51).

(12) K. Bittel v.d. 1975, *Das hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya-Boğazköy-Hattusa. Ergebnisse der Ausgrabungen IX*, Berlin, lev. 26, 58: 42-43, 45-46.

(13) Keban için bk.
v.d. 1975, a.g.e., lev. 36: 3.

(14) P.E. Pecorella 1968, TAD XVI/2 (1967), s. 173; Pecorella 1975, *Malatya III*, res. 1: 14; Puglisi-Meriggi 1964, *Malatya I*, lev. LII, LVII/5, LX: 2; Puglisi 1964 «Third Report on the Excavations at Arslantepe (Malatya)» TAD XIII/2, s. 42; Puglisi-Palmieri, TAD XV/2, (1966), s. 84.

larla Demir Çağı karakterini gösteren parçalardan oluşmuştur⁽¹⁵⁾. Bu arada burcun temel taşları arasında Demir Çağına ait tunçtan kovalı ve mahmuzlu bir ok ucuyla birlikte Keban kazılarında Demir Çağına ait olduğu bilinen, ağız kenarı yivli bir kase parçası bulunmuştur⁽¹⁶⁾. Bütün bu buluntular höyüğün kuzeyinde kalan bu açmaların M.Ö. 2. binyıl sonu ile 1. binyılın içlerine tarihlendirilebileceğine işaret etmektedir. Surun yapım tekniğinin Malatya ve Zincirli'nin son Hitit Prenslükleri devrine ait yapılarıdaki gibi olduğu da anımsandığında, bu öneri daha da destek kazanmaktadır⁽¹⁷⁾.

2. Tekli Küp Mezar :

Kerpiç döşemenin içine açılan çukura yerleştirilen bu küp mezarın bir eşi de 1978'de 17 F açmasının doğusunda açma sınırında bulunmuştur⁽¹⁸⁾. İçinde bulunan iskelet gene doğu-batı yönündedir. Yalnız hocker (büzülmüş) durumdadır.

Kübün malı ve yüzey işlemi diğer küp mezarlarda kullanılan küplere yakındır.

3. Kerpiç Sanduka Mezarları :

15 K ve 15 J açmalarında kerpiç döşemenin güneyinde ele geçmişlerdir. Bu mezarlarda ele geçen iskeletler sırt üstü yatar ve kollarını göğüs üstünde kavuşturmuş vaziyette bulunmuşlardır. İskeletler gene doğu-batı yönünde yatar durumdadırlar.

4. Toprak Mezarlar :

Bunlar doğrudan doğruya toprağın içine açılmış çukurlara bırakılmıştır. Dağınık durumda olduklarından yönleri ve yatırılış biçimleri konusunda bir bilgimiz yoktur.

(15) Bk. dip nôt 14.

(16) A. Erzen 1978, Çavuştepe I. M. Ö. 7.-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü, TTKY/Sa. 37, Ankara, TTK, s. 53-54, res. 38 : 1, lev. XLV a; Hauptmann, Keban Projesi 1968, s. 105, lev. 6 : 1-2; Hauptmann, Keban Projesi 1970, lev. 67 : 2; U. Esin, Keban Projesi 1968, s. 154, lev. 7.

(17) Değirmen-tepe'nin kuzeydoğusunda ele geçen tabakaların Arslantepe'nin «Aslanlı Kapısı» kesiminde bulunan I-IV tabakalarla karşılaştırılabileceği, Değirmen-tepe çevre duvarının da büyük bir olasılıkla Arslantepe'deki gibi 3 evreli olmasıyla desteklenebilir; bk. Puglisi-Meriggi 1964, Malatya I, s. 18 v.d, s. 28, 44, lev. XLIX : 1, LXVI : 2; Pecorella 1975, Malatya III, lev. XLI; Puglisi 1964, TAD XIII/2, s. 41-44; Puglisi-Palmieri 1968, TAD XV/2 (1966), s. 81-83.

(18) Bk. dip not 1, Esin 1978, a.g.e., s. 3.

Genellikle bu açmalardaki tabakalar belki Arslantepe'nin Aslanlı Kapısı çevresinde ele geçen I-IV. tabakalarla karşılaştırılabilir⁽¹⁹⁾. Yüzey toprağının hemen altında bulunan tandırlı tabakadan ele geçen çanak çömleğin içinde çok az Roma Devrine ait parça bulunmuştur. Onun altındaki tabakalarda ise yukarıda da değinildiği gibi Hitit geleneğindeki yapılar kaplarla Demir Çağı'na ait tarihlendirilebilecek kaplar çoğunluğu teşkil eder. Ancak bunlarla birlikte az sayıda ITC'a, buna karşın çok sayıda son Kalkolitiğe ait kap parçaları bulunmuştur. Bu durum son Kalkolitik devirde yerleşmenin çok daha geniş bir alana yayılmış olduğunu gösteren bir ip ucu olarak karşılanabilir.

II. 15 J 1-x/a-k açması sur duvarının batısında ve dışında kalan bu açmada, 15 K açmasında bir kısmı ele geçmiş olan kerpiç döşemenin uzandığı görülür. Aynı şekilde kerpiç sanduka mezarlardan biri de döşemenin güneyinde bulunmuştur. Bunun dışında açma duvarının kuzeyinde izi görülen ve büyük bir olasılıkla Orta Çağa (Selçuk) ait olan bir fırının tabakaları bozduğu anlaşılmaktadır. Açmanın kuzeydoğusunda sal taşından yapılmış bir döşeme ve ona ait duvar parçaları 14 K ve 15 K'da bulunan döşeme ve duvar parçalarının tekniğinde yapılmıştır.

B. M.Ö. 3. Binyıl Başı ve 4. Binyıl Sonu Açmaları :

17 F 1-x/a-k ve 18 F 1-v/a-k Plankareleri açmaları⁽²⁰⁾

17 F, 18 F açmalarındaki kazılarda M. Ö. 1. binyıl ile M. Ö. 2. binyıla ait olduğu sanılan taş temelli evlere ait kalıntılar 3 yapı katı halinde ele geçmiştir. 17 F açmasının kuzeyinde aynı dönemin 4. yapı katına ait sal taşlarından yapılmış bir döşeme daha bulunmuştur. Buna karşılık 17 F'nin güneyinde ve 18 F'de bu tabakaların altında 2 yapı katı halinde ITC başı ve son Kalkolitiğe ait kerpiçten yapılmış bir yapının bazı odaları gün ışığına çıkarılmıştır.

Her iki açmada bütün yapı katlarının Orta Çağa ait yoğun mezar çukurları tarafından tahrip olduğu görülmüştür. Bu mezar çukurları son Kalkolitik tabakanın ilk yapı katının içine kadar inmiştir⁽²¹⁾.

Demir çağa ait taş temelli ilk iki tabakanın yapılarını mezarlar çok tahrip etmiş olmakla birlikte, bunların dörtgen planlı olduğu saptanabilmektedir. 1978 yılında 17 F açmasının doğusunda, içinde hocker durumda bir iskeletin bulunduğu küp mezar büyük bir olasılıkla 1. yapı katına aittir. İkinci yapı katında taş temeli ve daha büyük bir yapıya ait A me-

(19) Bk. dip not 17.

(20-21) Eşin, 1978. İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü Değirmentepe Kazısı Raporu (1978). Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü için hazırlanmış rapor. 28. Ar. 1978, s. 2 v.d.

kanı bulunmuştur. Onun altındaki 3. yapı katının şimdilik B ve C olarak adlandırılan iki odası gün ışığına çıkarılmıştır. Küçük olan B'nin içinde, tabanda in situ durumda kaplar bulunmuştur. Doğu duvarına yaslandırılmış bir kerpiç sekinin içine de bir kap yerleştirilmiştir. Ayrıca bu tabakaya ait çeşitli ufak buluntular içinde boncuklar, pişmiş topraktan yapılmış bir minik kaşık ve sivri dipli bir Hitit çömleği sayılabilir.

Bu yapı katlarında ele geçen çanak çömlek Hitit geleneğinin yanında İTÇ-OTÇ geçiş malları olarak nitelendirilebilecek bazı kaplarla onlara büyük bir yakınlık gösteren 1. binyıl kaplarından meydana gelmektedir. Bunların yanında sayısal açıdan en çok bulunan çanak çömlek son Kalkolitik'e aittir.

17 F'nin güneyinde ve 18 F açmasında 3. yapı katının taş temellerinin kaldırılmasından sonra İTÇ'a ait bir mekân tabanı ve o tabanın güneybatısında bir ocak bulunmuştur (22). 1978'de kazılmasına başlanan bu ocak ve tabanın altında iki katlı, ya da iki yapı katı halinde çok odalı bir yapı birimiyle karşılaşmıştır. Yapı biriminin duvarları pişmemiş kerpiç tuğladandır.

Bu yıl açıldığı kadariyle yapının güneyinde bir fırın, kerpiçten erzak sandıkları ve çukurları yer almıştır. Fırın iki bölmelidir. Esas kubbeli kısmın doğusundaki bölmede havalandırma sistemi yer almıştır. Bu kesimin taban seviyesi, yapıya ait diğer odaların taban seviyelerinden çok daha yukarıdadır. Fırının kuzeyinde büyük bir çöp çukuru vardır. Bu çukura atılmış olarak kalkolitik devre ait, konik biçimli, bol saman katkılı ve üzerlerinde kazıntı izleri bulunan açık renkli, turnette yapılmış yüzlerce kase parçası bulunmuştur. Mersin'de, Sakça Gözünde, Malatya'nın VII. Kalkolitik tabakasında, tam aynı olmamakla birlikte bunlara benzer kaseler ele geçmiştir. Mersin'de XV-XIIB tabakalarında en yakın benzerleri bulunan bu tip kaselere «Flintscraped bowl-çakmaktaşı kazıntılı kaseler» adı verilmektedir (23). Çukurun temizlenmesinden sonra bu kesimde aynı yapıya ait 7 kadar oda kısmen gün ışığına çıkarılabilmektedir. Bunlar içinde dörtgen planlı olan ve «K» mekânı diye adlandırılan odanın içinde tabanda tümlenebilecek kaplar ve bir çakmaktaşı işliği bulunmuştur. Onun doğusundaki «J» mekânında ise duvarlarda lamba nişleri vardır. Ayrıca mekânın doğu duvarında bir giriş yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu giriş yerinin güneyindeki odanın güneydoğu duvar parçası üzerinde bir duvar resmi yer almaktadır. Siyah ve kırmızı çift çizgiyle bir çerçeve içine alınmış bu panonun içinde gene kırmızı (belki aşı boyası) ile yapılmış damla biçiminde bezekler vardır. Bu bezeklere uzaktan ba-

(22) Bk. dip not 20-21.

(23) J. Garstang 1953, *Prehistoric Mersin. Yümüktepe in Southern Turkey*, Oxford, Clarendon, s. 155 v.d., s. 174, res. 113.

kıldığında belki bunların bazı insan figürlerine benzetilebileceği söylenebilir. Duvar panosunun bozulmasına engel olmak için gerekli önlemler alındıktan sonra bu açılmış olan çok ufak kısmı tekrar kapatılmıştır. Panonun tümüyle açılması önümüzdeki yıla bırakılmıştır.

Bu yapı katında ele geçen çanak çömlek içinde çok sayıda yukarıda sözü geçen kâselerle birlikte, Obeyd tipi boyalı çanak çömlek, Uruk tipi açık renkli çömlek ve kaplar, «kırmızı Uruk tipi» kap parçaları bulunmuştur (24).

Yontma taş aletler daha çok çakmak taşından yapılmıştır. Obsidyen ya da doğalcam aletlerin sayısı çok daha azdır. Yontma taş alet tekniği ilginçtir. Birçok artık parçalar sonradan işlenerek çok sayıda ve çok çeşitli deliciler meydana getirilmiştir. Çok ufak olanların yanında orta ve daha büyük deliciler vardır. Endüstri daha çok bir dilgi, ya da yongadilgi endüstrisi olarak adlandırılabilir. Deliciler tekli, ikili, üçlü ve çoklu olarak sınıflandırılabilir (25).

Ayrıca Malatya ve Habuba Kabira kazılarından bilinen bullelere yakın, üzerinde geometrik, ya da dal motifleri gibi işaretler bulunan bulle parçaları ele geçmiştir (26). Kemik aletlerin sayısı şimdilik fazla değildir. Bulunan çanak çömlek içinde gene Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile Kaban Bölgesinden tanınan «koyu Yüzlü açkılı çanak çömlek sayıları az olmakla birlikte belirgindir (27). Ayrıca az sayıda Karaz «Khîrbet Kerak» kaplarına da rastlanmıştır. Şimdilik buluntuların genel karakterleriyle Değirmen-tepe yapısının içinde bulunduğu yapı katlarını Mersin'in XII B-XIV tabakalarıyla karşılaştırmak doğru olsa gerektir (28).

(24) Bu buluntularla hemen aynı karakterde buluntular özellikle Mersin'de XIV-XIIB tabakalarında ele geçmiştir; bk. Garstang 1953, a.g.e., s. 173-175. Bulunan boya bezekli çanak çömlek için bk. Garstang 1953, a.g.e., s. 146, res. 91, s. 148, res. 92, s. 159, res. 101, s. 165, res. 103; s. 166, res. 104-105, s. 171, res. 107; Değirmen-tepe «Obeyd tipi» boya bezekli kapları çoğunlukla Mersin XVI. tabaka ile karşılaştırılabileceği gibi XV-XIIB ile de kısmen benzeştiğinden, şimdilik burada genel olarak Değirmen-tepe'nin İTÇ başı ve Son kalkolitik tabakalarını Mersin XVI-XII arasına koymak hertalde yanlış olmasa gerektir.

(25) Bu tip delicilere neolitikten itibaren kalkolitik içlerine kadar Mersin'de rastlanmıştır. Krş. Garstang 1953, a.g.e., s. 12, res. 6, s. 51, res. 29.

(26) P. Amiet 1973 «Aperçu Préliminaire sur la Glyptique D'Arslantepe» Origini VII, s. 217-224; Ayrıca 1979 kazı kampanyasında Arslantepe'de gene aynı devirlere tarihlendirilebilecek çok sayıda ve çeşitli büyüklükte bullelerin bulunduğu Prof. Palmieri tarafından bildirilmiştir (Prof. Palmieri ile özel konuşma, 1979); E. Strommenger 1977 «Habuba Kabira am Syrischen Euphrat» Aitike Welt 8/1, s. 18-20, res. 11-15.

(27) Bk. Kaban Projesi 1973, lev. 71-73.

(28) Bk. Dip not 23-25.

BAYRAKLI KAZILARI 1979 YILI RAPORU

Ekrem AKURGAL (*)

Bayraklı'da 1976 yılından beri 12-15 x G-K karelerinde yürütülen kazılarda M.Ö. 4., 5., 6. ve 7. yüzyıl katları araştırılmıştır. Burada 4. ve 5. yüzyıllara ait bir cadde ile 7. ve 6. yüzyılda kullanılmış bir sokak ve bunlarla ilgili evler gün ışığına çıkarılmıştır.

Evler 7. ve 6. yüzyılda megaron tipinde, 5. ve 4. yüzyılda ise megarondan bozma dikdörtgen biçimlidirler. Aralarında tarafımızdan «peristasis» adı verilen aralıklar bulunmaktadır. İzmir kenti 6. yüzyıldan sonra önemini yitirdiği için evler geleneksel megaron tipinin dışına çıkamamış, Anadolu'da Hellenistik dönemde birçok kentte kullanılmaya başlanan avlulu peristyl tipinin burada uygulanmamış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim arkaik caddenin güzel taşlarla döşenmiş olmasına karşın 5. ve 4. yüzyıllarda kullanılmış olan cadde makadam tipindedir.

Kent planı 7. yüzyıldan beri güney-kuzey ve doğu-batı doğrultuları içinde kurulmuştur. Ancak bu düzen Hippodamos'un 90 dereceli açılarla oluşturduğu satranç tipi şehir planından ayrı bir görünümündedir. Bugüne değin ortaya çıkardığımız bütün sokaklar dediğimiz üzere kuzey-güney ve doğu-batı doğrultularında olmakla birlikte bunlar cetvelle çizilmiş gibi olmayıp, çok kez diğer yönlere eğilimler göstermektedirler. Yukarıda sözünü ettiğimiz anayol, yani caddé, doğu-batı doğrultusunda, sokaklar ise buna az çok dikey bir biçimde kuzey-güney doğrultusunda düzenlenmişlerdir.

Evlerde her zaman olduğu gibi bol sayıda çeşitli seramik gün ışığına çıkmaktadır.

4. yüzyıl seramiği genellikle Attika'dan gelmiş olmakla birlikte onun yerli benzetme türleri de bulunmaktadır.

6. yüzyılda Klazomen türü vazolar egemendir. Bunlar genellikle attika örneklerinden esinlenerek ortaya çıkmış yapıtlar olmakla birlikte büyük ölçüde özgün yaratılardır. Kazılarımızda gün ışığına çıkarılan örneklerle bugün Klazomen tür seramik sayı ve nitelik yönünden zenginleşmiş bulunmaktadır.

(*) Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji ve Çağdaş Anadolu Medeniyetleri Bölümü Öğretim Üyesi.

6. yüzyılın erken katlarında elde edilen Orientalizan «doğu biçimli» seramik türü de zengin ve güzel örneklerle temsil edilmektedir. İzmir'deki geç orientalizan seramik Çandarlı'da olduğu gibi özelliğini yitirip, taşralılaşma biçiminde gelişen bir tür olmayıp, Attika etkisiyle siyah figürlü türe doğru dönüşme yolundadır. Ancak Anadolu Pers işgaline girdikten sonra buradaki siyah figürlü vazo sanatı gelişme olanağından yoksun kaldığı için aşamalar ve atılımlar yapamadan kendi kendini yitirmiştir. Orientalizan türün orta evresi de İzmir'de çok güzel örneklerle temsil edilmiştir. Ancak 650-640 yıllarında başlayan ilk evreye giren vazo örnekleri çok az sayıda bulunmuştur.

1979 kazısı eylül ve ekim aylarında sürdürülmüş ve genellikle 4. yüzyıl katlarında çalışılmıştır (1).

Bayraklı buluntuları 1975'ten beri sürdürdüğümüz yoğun ekip çalışmaları ile incelenmekte olup sonuçlar yakında yayın alanına konacaktır.

1980 yılında E-J x 11-16 karelerinde 4., 5. yüzyıl anayolunun iki yanında, kuzeyinde ve güneyinde, aşağı tabakalara doğru inilecek, arkaik ve geometrik katlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

---

(1). 1979 çalışmalarına idarem altında aşağıdaki uzman, uzman yardımcısı ve öğrenciler katılmıştır: Devlet temsilcisi İstanbul Arkeoloji, müzeleri arkeologlarından Ergon Ataçerli, Ankara Üniversitesi arkeoloji asistanlarından Dr. Coşkun Özgünel, Dr. Vedat İdil ve Dr. Orhan Bingöl, T.T.K. arkeolog asistanlarından Meral Manyas, T.T.K. fotoğrafçısı Mehmet Ali Döğenci, mimar Merdan Özdemir, arkeolog Işık Bingöl, arkeoloji öğrencileri Dilek Erker, Murat Akurgal ve Salih Seçkin.

KESTEL KURTARMA KAZISI

Selâhattin ERDEMGİL (*)

Kestel, Bergama Akropolisinin doğu eteklerini takiben güneye doğru akan çayın adıdır. İlk Çağ'da Ketios denen çaya, akropolis yakınlarında doğudan gelen bir dere de katılır. Akropolisten bakıldığında bu alan biri derin diğeri daha düz iki vadi halinde görülür.

Kestel çayı üzerine DSI'nin baraj kurmayı istemesiyle, Bergama nekropolisinin bir bölümü sanılan bu alanda kazı yapmaya karar verildi. Bunun üzerine ilk defa 1977 yılı sonbaharında barajın yapımında öncelik tanınan servis yolunun kazısı yapılmıştı. 1978 yılında ise göl alanına geçilmiş, öncelikle toprak yüzeyinde görülen tek mimari eser Agios Stratigos çeşmesi baraj dışına taşınmış ve on ay süreyle göl alanında çalışılmıştı. Bu çalışmaların daha ilk günlerinde sözü edilen alanın sadece nekropolis olmadığı, aksine Plynios'tan beri sözü edilen çömlek atölyelerinin burada bulunduğu görülmüştü.

1979 yılı çalışmaları 13 ağustosta başlamış olup, şubat 1980 sonuna kadar devam edecektir. Bu yılki kazı ekibinde başkanlığımız altında, Arkeolog Sırrı Özenir, Zeynep Sevim Sarı, Şehrazat Karagöz, Bizantinolog Nedret Bayraktar, Mimâr Ahmet Selbesoğlu, çizimci olarak Naci Eren, Fotoğrafçı Işık Bekman, Restoratör Necmettin Bektöre, Abdurrahman Özkan ve çeşitli üniversitelerden öğrenciler görev aldılar.

Başlangıçtaki çalışma planımız, öncelikle çömlek atölyelerinin çoğunlukta olduğu Şantiyeönü ve Haytalı mevkiindeki kazılara devam etmek ve göl alanı içine giren diğer kesimlerde de başka kurtarılacak eski eserlerin bulunup, bulunmadığını araştırmak olmuştur. Bu plân altında çalışmalar en çok 105 işçiyile çevredeki küçük sondajlar dışında dört ana yerde sürdürülmüştür.

Şantiyeönü Çalışmaları

Bergama-Hamzalı köy yolu üzerindeki Osmanlı Çağı köprü kalıntısıyla bunun 500 m. doğusundaki baraj şantiye yapıları arasında kalan kazı alanına, tarafımızdan Şantiyeönü adı verilmiştir. Burada, 1978 yılı

(*) Selâhattin ERDEMGİL, Efes Müzesi Müdürü.

çalışmalarında altı tanesi iyi durumda dokuz tane çömlek fırını ile bunların atölyeleri kazılmıştı. Kanımızca, çaya yakın olan atölyeler erken, çaydan uzak olanlar ise daha geç devirleri vermekteydiler. Şöyleki, çaya en yakın olan 16 V açmasında M.Ö. 1. yy buluntuları elegeçerken, bundan 50 m. ilerdeki 12 V açmasındaki atölyede bol miktarda 3-4. yy seramiği ve daha ilerde Niyazitepe'nin doğusundaki Haytalı mevkiinde ise M.S. 5-6. yy seramiği bulunmaktaydı. Biz bunun nedeni olarak Hellenistik Devirde atölyelerin su ihtiyaçlarını çaydan sağladıklarını ve bu nedenle çaya yaklaştıklarını, Roma İmp. Çağında ise Pergamon'a su sevkeden ana su kanalından künk borularla getirerek çaya olan bağımliliklerinden kurtulduklarını göstermiştik. Oysa 1979 yılı çalışmalarında doğu uçtaki 11 V açmasında 2,20 m. derinlikte Hellenistik Devir atölye artıklarının atıldığı bir çöplük bulundu. Böylelikle Hellenistik Devir atölyelerinin sadece çayın kenarında bulunmadıkları da anlaşılmış oldu. 11 V açmasındaki Hellenistik Devir'e tarihlenen çoğunluğu kase ve Batıyamacı seramiği tekniğinde işlenmiş kyliklerden oluşan atölye artığı seramik buluntular, bunun hemen yakınındaki Hellenistik Devir atölyesine ait olmalıdır. Bu atölyeden mekânlara ait temel seviyesinde sadece duvarların bir kısmı kalmıştır. Büyük bir bölümü daha sonraki yüzyıllarda aynı yere kurulan başka atölyeler tarafından tahribedilmiştir. Döküntü malzemenin atıldığı çöplük kesitinde birbirinden toprak rengi ve malzeme yönünden kesin olarak ayrılan tabakalar görülmektedir. Altta 2,20 m. den itibaren Hellenistik Devir, Geç Roma Çağı ve bugünkü tarımın yapıldığı tabakalar vardır. Hellenistik Devir ile Geç Roma seramiği veren tabaka arasında 0,65-0,60 m. genişliğinde eser vermeyen bir tabaka da oluşmuştur. Bugünkü tarımın yapıldığı üstteki tabakada az miktarda Bizans seramiği de görülmektedir.

Şantiyeönü çalışmalarında kültür tabakalarının tesbiti diğer açmalarda belirgin olarak ayrılamamaktadır. Atölyelerin uzun yıllar birbiri üzerine kurulması ve çoğunlukla fırınların yanma bölümlerinin zeminden aşağıya yapılmış olması çok yerde daha erken seramiğin üste çıkmasını sağlamıştır. Atölye duvarları yakından incelendiğinde büyük değişikliklere uğradığı görülür. Birçokları farklı malzeme ve teknikle tamir görmüş veya yeniden aynı temeller üzerine yapılmıştır.

Geçen yıl bu alanda dokuz seramik fırınının yanında bu yıl altı fırın daha bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi, tam yuvarlak ve oldukça derindir (2 m.). Bu fırının izgarası tamamen yokolmuştur. Izgara üzerindeki pişme bölümünün duvarlarındaki parlak ve sert sıva her iki bölümün sınırını ayırmaktadır. Bu fırından bir duvarla ayrılan dikdörtgen planlı fırın ise diğerlerinden farklı olarak iki desteklidir. Desteklerden birisi sütun şeklinde yuvarlak, diğeri de yarım yuvarlak kesitlidir. Diğer dört fırından

ikisi oval planlı, ikisi de yuvarlak ve yan duvarlara bitişik, ızgarayı taşıyan beş adet desteklidirler. Destekler arasında meydana gelen dar boşluklar fırın içinde niş görünümünü almışlardır. Bu fırınların da ızgaraları yıkılmıştır. Buna rağmen mevcut kalıntılardan ızgaraların basık tonoz biçiminde oldukları ve çok destekli olanlarda desteklerin ızgarâ altındaki istinat kemerlerinin ayaklarını oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Şantiyeönü kazılarında bu yıl bulunan seramikler parça ve tam olarak yüzbinini üzerindedir. Bunların çoğu Augustus çağına ait applike figürlü parçalar, megara kâseleri ve bezemesiz kırmızının çeşitli tonlarında Roma İmp. Çağı tabak kâse ve kandilleridir. Malzemeler içinde astarsız kaba Roma Seramiği çoğunluktadır. Bulunan kalıplar ise sırasıyla: a - Bezemeli kâse, b - Kandil, c - Mitolojik, d - Dionysiak, e - Hayvan, f - Erotik, g - Bitkisel motifli, h - Figürlü geç Roma kap kalıpları şeklinde ayrılabilir. Kalıpların pek azı benzersiz tek buluntudur. Birçoğu defalarca yapılmış ve değişik yerlerde ele geçmiştir. Bu nedenle bilhassa Dionysiak ve mitolojik konulu bir tarafı noksan kalıp ve kalıp baskılarında konu, karşılaştırma yoluyla tamamlanabilmektedir. Bu alanda bu yıl sadece bir tane pozitif applike kalıp bulunmuştur. Negatif kalıpların yapımında kullanılan bu kalıbın üst tarafındaki iki delik bunun atölye duvarında asılı olarak korunduğunu göstermektedir.

Şantiyeönü çalışmalarında 17 U açmasında bir de atölye deposu bulunmuştur. Deponun bir köşesinde hemen hepsi hatalı yapımdan dolayı ayrı yere istif edilmiş bir düzine koyu kırmızı renk astarlı M.S. 3. yy'a tarihleyebileceğimiz kâse ve tabaklar ele geçmiştir. Ayrıca kazı alanında bulunan pek çok mezardan, yuvarlak planlı Hellenistik Devir mezarı da önemli yer tutmaktadır. Mezar Bizans çağında tam ortasından geçen bir duvarla ikiye bölünmüş durumda bulunmuştur. İçinde birisi semer dam biçimli kiremit, diğeri kiremit örtülü düz iki mezar ve andezitten bir osthotek vardır. Mezarların buluntuları tarihleme yönünden birbirini tutmadığından iki ayrı tarihte kullanılmış olmalıdır.

Haytalı Mevkii Çalışmaları :

Haytalı mevkii, Niyazitepe'nin doğusundan başlayıp, Kestel çayına katılan dere boyunca devam ederek Çamlıktepe'ye doğru uzanmaktadır. Derenin her iki tarafı 1-1,5 m. derinliğinde kil yataklarıyla kaplıdır. Geçen yıl bu alanda birisi yuvarlak ve küçük, diğeri büyük dikdörtgen planlı iki çömlek fırını ile yuvarlak olanın atölyesine ait bazı mekânların kazısı yapılmış, fakat mevsimin geçmesi nedeniyle atölyenin kazısı tamamlanamamıştır.

1979 yılında özellikle atölye ve buradan b l miktarda  anan seramiklerin tarihlemesini yapmak için her iki fırının çevresi araştırılmıştır. Dik dörtgen planlı H.F. 2 fırının çevresinde hiçbir yapı kalıntısı görülmedi. Ancak derenin taşkınlarını  onlemek için fırının 30 m. batısında bir set duvarı görülmüştür. Yuvarlak planlı fırının (H.F. 1) ise buradaki daha erken avlulu bir evin kalıntıları üzerine kurulduğu, ayllu, havuz ve ısıtma sistemi kalıntılarından anlaşılmaktadır. Avlunun güney duvarı önünde bulunan sütün ve dört adet sütün kaidesinden ikisi in-situ olarak bulunmuştur. Havuz atölyenin yapımıyla birlikte daha da k   t lerek iki parça halinde yeniden yapılmıştır. Evin tabanı muntazam taş bloklarıyla kaplıdır. Atölyenin fırını yapılırken bu taban delinmiş ve çevresi içinde kiremit kırıkları bulunan kireç harcıyla sıvanmıştır. Fırın Kestel kazısında bulunan 17   ml k fırını içinde yakma bölümünün ağzı sağlam çıkan tek fırındır. Buna göre yakma bölümünün ağzı kiremit parçaları ve küçük taşlarla kemerli olarak yapılmıştır. Fırının hemen arkasında ise kireç harcıyla sıvalı küçük bir kil dinlendirme havuzu vardır. şantiye n  kazılarında ortaya çıkarılan bu tür havuzların kenarları büyük kiremitlerle kaplıdır. Aynı durum günümüzde Menemen   ml k atölyelerinde de görülmüştür. Haytalı mevkiinde derenin her iki tarafında başka a malar yapılmışsa da yeni atölyelere rastlanılmamış ancak bol miktarda erken Bizans seramiği bulunmuştur. Elde edilen seramiklerin çok yerde kümelenmiş biçimde bulunması buralarda daha başka   ml k atölyelerinin de varlığını göstermektedir. Elde edilen malzemenin içinde çeşitli kalın hamurlu tabak ve k seler çoğunluktadır. Büyük bir bölümü astarsız olan tabakların bir kısmının ortasında baskı kalıpla yapılmış ha  ve Eroslar vardır. Bu tabakların a z kenarları rule mühürle yapılmış çizgi ve çentik, i  kısımları ise damga mühürle yapılmış stilize  i ek ve geometrik desenlerle bezenmiştir. Tabakalardan daha az olan bir bölümü bezemesiz olup parlak ve kalın turuncu astarla kaplıdır.

Haytalı mevkiinde Niyazitepe'nin eteklerine rastlayan a malarda ne olduğu kesin olarak anlaşılamayan, ancak kule temelleri görünümü nedeniyle Niyazitepe'deki yapıların savunmasıyla ilgili olduğu sanılan yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Düzgün küçük taşlardan yapılmış duvarları bulunan yapı ana olarak iki bölümdür. Her iki bölüm de dikdörtgen planlı olup birbirlerinden ortadan geçen kanalla ayrılmaktadırlar. 20 m. kadar takip edilen kanal, kuzey duvarından başlayıp güneye doğru uzanmaktadır.

Sukemeri Çevresi Çalışmaları

Pergamon su yolunun bir kemer aracılığı ile Kestel çayını geçtiği kesimde toplam olarak sekiz açma yapılmıştır. Bunlarda bazı temelsiz duvarlar dışında yapı kalıntısına rastlanmamıştır. Açmalardan kuzeyde bulunanlarda 16 tane erken Bizans çağına tarihlenen mezar açılmıştır. Mezarlar taş, kiremit veya her ikisi birlikte kullanılarak yapılmıştır. Bazılarında rozetli bir lahtın paçaları da örtü taşı olarak kullanılmıştır. Bu alanda toplanan az miktardaki sırlı seramik M. S. 10 - 11. yy'dandır.

Agios Stratigos Çeşmesi Çalışmaları :

Çeşme, sular altında kalmaması için, baraj gövdesi yakınındaki yerinden tüm teknik çalışmaları yapılarak, Roma Agorası yakınındaki yeni yerine 1978 yılında taşınmıştır. Bu yıl çeşmenin yeniden kurulması işlemi bitirilmek üzeredir. Düzgün büyük andezit taşlarıyla yapılmış olan yapının önde bir havuzu ve içinde dor tipinde dört sütunu bulunmaktadır. Su havuzu cephe duvarındaki büyük kanalla gelmektedir. Hellenistik Devirde yapıldığı sanılan çeşme daha sonraki yıllarda değişik şekillerde onarılmıştır. Örneğin, havuz duvarı daha küçük taşlarla harçla örülerek yükseltilmiş, kaybolan pekçok malzeme yanında, bir sütunun yerine köşeli başka bir sütun konulmuştur. Yeniden kurulması sırasında çeşmenin Hellenistik Devirdeki özellikleri gözönüne alınmaktadır. Noksan olan yapı malzemeleri ise aynı cins taştan farklı şekilde traşlanarak tamamlanmıştır.

ASPECTS OF PROTO — URBAN CULTURE IN ARSLANTEPE (MALATYA)

Alba PALMIERI (*)

The campaign carried out in 1979 at Arslantepe procured new elements for the reconstruction of the historical development of the Malatya area between the end of the 4th millennium and the beginning of the 3rd millennium.

Some structures discovered at Arslantepe show a sequence of four public buildings, three of which with clear public character, belonging to the late centuries of the 4th millennium. The most recent is a temple (Building I), characterized by a «cella» with a podium and a basin for sacrifices, while a monumental gate (A181) which probably gave access to a palace belongs to a phase of reelaboration of the earliest architectural complex (Building IV). In the recent campaign the gate was completely cleared: the mud brick walls, resting on a stone socle, are preserved up to a height of 2.70 metres and show traces of a violent fire. The structure consists of a room with an elongated rectangular plan, partially paved with irregular slabs; on the short sides of this room there is one entrance leading onto the outside of the building and one leading inside, whilst another minor entrance is situated on the east side. The access to the gate consists of a passage which had been excavated in the slope of the huyuk and could therefore be easily defended. There were also two platforms probably intended to meet the same defence requirements, one located on the outside near the entrance and the other on the inside of the room near the two accesses to the interior. In the room four charred posts were found still *in situ*, in pairs opposite one another and resting on the walls.

The building subsequently constructed (Building III) shows different characteristics. Up to now two communicating rooms have been brought to light. In one of these (A 113) the exceptional discovery of 22 arsenical bronzes was made in 1976; they consist of nine swords, twelve spearheads and a quadruple spiral buckle. It seems that originally they were bound into two bundles which were hung on the western wall. During the 1979 campaign the excavation was extended to the adjoining

---

Prof. Alba PALMIERI, Roma Università Istituti di Paleontologia Uyesi.

room (A 127), the walls of which were decorated with niches; in this room there were three small clay basins, close to one another, probably intended for some ceremonial use; numerous pottery fruitstands were found nearby.

The pottery found in these levels appears to be similar to that previously found in the temple (1) wheelmade coarse truncated conical bowls, jars with reserved slip decoration, fruitstands. Some findings such as jars with incised cross-hatch bands and a fragment of bevelled rim bowl recall more directly the type of pottery which characterizes the Late Uruk Syro-Mesopotamian aspects. In this connection the material of Tepecik is of great importance, since it shows the presence in the Keban area of an horizon characterized by a certain quantity of bevelled rim bowls. Since at present a chronological, if limited, gap may be supposed in the cultural sequence of Arslantepe, we can advance the hypothesis that such a gap might be filled by the possible discovery of levels with bevelled rim bowls in great quantities.

A further and more substantial link with the Late Uruk aspects is supplied by the finding of a large number of bullae, attesting to the existence in this area of Eastern Anatolia of an administrative system as complex as that of Mesopotamia. The sealings were found all together in a small room dug out of the thickness of the western wall of the gate. They consist mainly of pieces impressed by stamp-seals but there are impressions of cylinder-seals too, in some cases representing ceremonial scenes. Of these the most outstanding one shows the transport of a regal figure on a sledge-vehicle of the type which appears among the most ancient pictographs of Uruk. On the whole a considerable stylistic variety can be noticed. Among the subjects represented animals, and more especially wild animals, reoccur.

So at Arslantepe, considering the development of the public buildings, of the glyptics, and the character of the craftsmen's product as a whole, a proto-urban aspect connected with those of Syria and Mesopotamia is beginning to emerge. However with regard to a cultural characterization, it must be recognized that the aspect of Arslantepe represents a local development with an individual type of pottery which is only partly influenced by the specific Late Uruk typology. This is in contrast with what can be seen at sites such as Godin Tepe on the western border of central Iran, Ninive on the Tigris and Habuba Kabira on the Euphrates. These sites are linked to Uruk and Susa by such sub-

(1) A. Palmieri, Scavi nell'area sud-occidentale di Arslantepe, *Origini* VII, 1973, id., The 1973 and 1975 Campaigns at Arslantepe (Malatya), T.A.D. XXIV-2, 1977

stantial typological connections that they may be considered as outposts directly dependent on the southern groups. The autonomy which Arslantepe shows compared to Habuba Kabira suggests that for the former it is a case of intermediate connections with southern Mesopotamia.

The period of the big public structures ended with the fire of the temple; the beginning of the third millennium was for Arslantepe a period marked by the advent of new elements of east-Anatolian and transcaucasian origins. These are clearly represented by a new handmade black-burnished pottery. However, a level brought to light during the 1979 campaign contained archaeological material showing links with the «Ninevite 5» aspect of northern Mesopotamia, clearly revealing the continuation of the Syro-Mesopotamian relations.

The settlement was well planned; the houses were separated by narrow streets, contained accessories for storing and grinding grains, ovens and fireplaces. A separate area seems to have been used for slaughtering animals. In this level, besides handmade black-burnished pottery including pot stands with incised decoration of Pulur type, a variety of types of wheelmade pottery was found. Among these we can point out fruitstands with carinated bowls and four-lugged high-necked small jars which recall Ninevite shapes. Together were found objects such as a cylinder-seal with geometric design and a marble pearoidal macehead. There are also considerable traces of metalworking, in keeping with a peculiar characteristic of this period in northern Syria and northern Mesopotamia. In conclusion numerous elements which we cannot elucidate here, lead us to recognize in Arslantepe, during the period of the archaic protodynastic phases, a cultural development representing the western counterpart of the «Ninevite 5» aspect.

KÖŞKARBABA (Göçerbaba) HÖYÜK 1979 YILI KAZILARI SONUÇLARI

Önder BİLGİ (*)

Karakaya Barajının tamamlanmasıyla, bu barajın toplayacağı gölsuyu altında kalacak olan Köşerbaba Höyükte arkeolojik kurtarma kazılarının yapılmasına, projenin gerçekleşmesini üstlenen O.D.T.Ü. Aşağı Fırat Projesi Yönetim Kurulunca karar verildikten ve Kültür Bakanlığından gerekli kazı izni sağlandıktan sonra 1978 yılının Ekim ayında, mensubu bulunduğum İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Eski Önasya Dilleri ve Kùltürleri Kürsüsünün işbirliği ile başlandı. 1978 döneminde yalnız topoğrafik çalışmalara ve sondaj niteliğindeki kazılara sahne olan Göçerbaba Höyük, Malatya ili Merkez ilçe Fırat Köyü yakınında olup, Fırat Nehrinin batı yakasında yer alır.

Adını, yerel olarak ayakkabı yapımcısı ve onarımcısı anlamına gelen ve bölgede boyunun uzunluğu ve mezarının büyüklüğü ile tanınan bir yatırı olan Göçerbaba'dan alan Höyük, Malatya ilinin kuzeydoğusunda ve bu ilden 31.6 km. uzaklıktadır. Göçerbaba'ya Malatya'dan Eski Malatya'ya kadar asfalt, Eski Malatya'dan bölgenin en büyük yerleşmelerinden biri olarak bilinen Meydancık köyüne giden ve İmamlı, Kilisik, Rostuşağı, Fırat gibi köylerin içinden geçen stabilize bir yol ile erişilir. Fırat köyünden Meydancık'a giden yolun 1.2 km. sinde, yolun hemen ve yolun öteki tarafındaki Göçerbaba'nın mezarının kuzeyinde yer alan Höyük, yoldan 15.40, Fırat Nehri seviyesinden 37.20 ve deniz seviyesinden de 673.40 m. yüksekliktedir.

Şu anda Fırat Nehri yatağından 100 m. kadar uzaklıkta bulunan Höyük, Malatya-Elazığ demiryolunun Fırat Nehrini geçmesine olanak sağlayan Fırat tren yolu köprüsü yakınında yer alır. Baraj gölünün oluşması ile yine sular altında kalacak olan, yapımı 1928-1933 yılları arasına rastlayan, inşa edildiği yere yerel bir sözcükle **Herdi** denilmesi nedeni ile bu adla da anılan ve Fırat Nehrinin bölgedeki en dar yerlerinden biri üzerine kurulmuş bulunan köprüünün kuşuçumu 250 m. kadar güneybatısında yer alan Höyük, Malatya ovasının Fırat Nehri yatağına tatlı bir meyille inmesinden sonra Fırat köyünden Şışman Çay sel yatağına ve sonra Pırot höyüğü kadar nehir yatağının hemen kenarında yer alan alçak tepelerden oluşan engebeli bir arazi içinde bulunmaktadır.

(*) Doç Dr. Önder BİLGİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Önasya Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Öğretim Üyesi.

Fırat tren köprüsünün inşaatı sırasında bölgeye hakim olması ve köprü'nün yapılması tasarlanan yere yakınlığı nedeniyle Höyük üzerinde köprü'nün yapımcısı Alman mühendislerince bir idare ve koruma binası inşa edilmiştir. 1978 yılında kazıya başlanıldığında yalnız temel kısımları ve beton bir baca yeri ayakta kalmış olan bu yapının inşaatı yüzünden Höyüğün tepe kısmının 18-19 m. çapında bir düzlük haline getirilmiş olduğu görüldü. Kuzeybatı kesiminde bir sekisi bulunan Höyüğün kuzey-güney yönünde taban uzunluğu 93, doğu-batı yönünde 94, kuzeybatı-güneydoğu yönünde 135 ve güneybatı-kuzeydoğu yönünde de 75 m.'dir.

Topoğrafik planda işaretlenmiş 5×5 m² lik birimlere uygun olarak 1978 yılında Höyüğün tepe kesiminde 2 plânkareden oluşan «A» açması ile Höyüğün kuzeybatısındaki sekisinde 1 plânkareden oluşan «B» açmasının kazılmasıyla başlatılan kazılara 1979 döneminde açılan 16 yeni 5×5 m² lik kareyle devam edildi ve toplam olarak 475 m² lik bir alanda Höyüğün içerdiği kültür katlarının ve mimari tabakalarının saptanmasına çalışıldı.

«A» açmasında geliştirilen kazılar sonucunda, Höyükte şimdiye kadar inilmiş derinlik içinde 4 kültür katının varlığı saptandı. A olarak adlandırılan ilk kültür katının Göçerbaba'da Osmanlı Çağına ait küçük bir yerleşime ait olduğu anlaşıldı. Ancak, bu Çağa tarihlenebilecek hiç bir mimari kalıntıya rastlanılmadı. Buna neden olarak da Fırat tren yolu köprüsünün inşaatı sırasında bu kültür katına ait kalıntıların yerel deyimle **Jandarma Karakolu** olarak da adlandırılan modern yapı tarafından yok edildiği düşünüldü. Höyükte Osmanlı çağının varlığı kuzeybatıdaki şekildedir. yer alan «B» açmasında da ele geçen sırlı keramik, pişmiş toprak lüle gibi kalıntılardan da saptandı.

«A» açmasındaki ikinci kültür katını B harfiyle tanımlanan 2 evreli bir Roma Çağı temsil eder. Birbirinden farklı planlara ve alanlara sahip bu kültür katının başlangıcı Anadolu Roma Çağının başlarına kadar iner. 1. evreyi temsil eden mimari tabakada (II) yerleşmenin etrafı, küçük yarım daire planlı kuleleri bulunan bir savunma sistemi ile bu savunma sisteminin çevrelediği kare planlı bir haberleşme veya gözetleme kulesi ve ona güneydoğusunda bitişik olarak yapılmış bir binadan ibarettir. Henüz tam bir planı çıkarılmamış olan, fakat kuleyi kullananlar tarafından ikametgâh olarak kullanılmış olduğu anlaşılan binanın tabanı taş döşelidir ve batı yerinde 1 adet pis su kanalı mevcuttur. İkametgâh olarak kullanılan bu binanın girişi güneydedir, çünkü kapıyı taşıyan mil taşlarından birisi taş döşemenin bittiği kesimde in-situ olarak bulunmuştur. Şayet kapı 2 kanatlı idiye söve taşının diğeri, jandarma karakolu olarak adlandırılan modern yapının foseptik çukuru tarafından döşemenin bir kısmı ile birlikte yok edilmiştir. Taş döşemenin kuzeydoğu kesimi I. Roma takabası

halkı tarafından çökmesi nedeniyle küçük siyahımsı taşlarla doldurulup tekrar kullanıldığı için tam olarak ortaya çıkartılamamıştır. Bu yapının girişinin tam önünde ve kuzeybatı duvarının girişin bittiği noktadan daha ileriye uzanıp muhtemelen bir revak oluşturduğu yerde, alt kısımları taştan yapılmış bir ocak yeri ile bir fırın ve bunların biraz doğu kısmında da yine in-situ, fakat tahrip olmuş bir küp ortaya çıkartıldı. Bu müstemilat, bu mimari tabakada kapalı bir mekan içine yerleştirilmiş bir mutfağın bulunmadığını, fakat bir açık hava yemek pişirme yerinin varlığını gösterdi. Kuleye bitişik olarak inşa edilmiş yapıya girişin güneydoğudan olmasına karşın, yerleşmenin etrafını çeviren savunma sisteminden içeri girişin Höyükte sekinin yer aldığı kuzeybatı yönünde olduğu anlaşıldı. İ., yani üst Roma Çağı mimari kalıntılarının tamamıyla kaldırılıp, açılmamasına rağmen yerleşmeye bu kesimden girildiği, taş döşemenin pis su larını bu yönde boşaltan kanalın hemen kuzeye döndükten sonra batıya bir kol verdiği görülür, ki bu ikiye ayrılan kanalın biraz üst seviyesinde ve henüz kazılıp ortaya çıkartılmamış savunma sistemine yakın bir yerde bir söve taşı in-situ olarak saptandı.

1. Roma tabakasını temsil eden mimari kalıntılar, alt Roma Çağı kalıntılarının üzerine inşa edilmiştir. Kare planlı kulenin temel kısmından üst Romalılar da yararlanmışlardır. Ancak, kulenin taban alanı daha küçülmüş ve köşe yönleri de hafifçe değiştirilmiştir. Bu evrede de yerleşmede bir savunma sisteminin varlığı saptandı, fakat bu sistem kuleyle ilişkili olarak geliştirilmiştir ve alttaki savunma sisteminin 90° lik köşeler yapması yerine dönüşlerde kavisler kullanılmıştır. Jandarma karakolu inşaatı nedeniyle oldukça tahribata uğramış ve taşları sökülerek adı geçen modern yapıda kullanılmış olması nedeniyle tam bir planın elde edilememesine rağmen, yerleşmeye giriş kesimi oldukça sağlam olarak ortaya çıkarıldı. Alttaki mimari katın geniş yapısının yerine, bu katta, sur duvarı ile bağlantılı bir çok küçük ölçülerdeki odalar ve alt kat taş döşemesi üzerinde yine bir taş döşemesi vardır. Bu döşemenin başlangıcı kuzeydoğu yönünde olan ve kuzeye doğru ilerliyen yine yassı taşlardan, üzeri bindirme tekniğinde örülmüş bir pis su kanalı mevcuttur. Bu pis su kanalı, yerleşmeye girişi oluşturan iki kanatlı bir kapının altından geçerek Höyüğün o zamanki yamaçına ulaşır. Yerleşmenin kuzeydoğusunda ve kuzeye yönelik olan bu girişin iki kanatlı kapılarını taşıyan söve taşları, kanalın 2 tarafında in-situ olarak ortaya çıkartıldı. Her üç tarafı diklemesine yerleştirilmiş taşlarla takviye edilmiş olan söve taşlarının üzerinde kısmen tahrip olmuş, kısmen sağlam üçer adet kendinden tek çivili şimdi okside iri demir menteşelere rastlandı, ki bunlar zamanında kapı kanatlarını, söve taşı içinde dönen uçları sivri ahşap dikey direklere tutturmuş olmalıydılar. Küçük odaların yer aldığı kesimde farklı seviyelerde taş temellere rastlanmış olması; bu üst Roma evresinin uzun bir zaman sür-

düğünü göstermiştir. Bu katın yemek-pisirme yerleri 2 ayrı yerde saptandı. Bunlardan birincisi alt Roma evresinin büyük yapısının güneyde bittiği kesimde olup bir tandır ile bir taştan oluşturulmuş kap koyma yerinden ibarettir. Diğeri ise, kuleye yakın bir yerde taş döşemenin üzerinde açığa çıkartılmış bir ocak yeridir.

Gerek alt Roma, gerekse üst Roma katının enkazı içinde 3 tür keramiğe rastlandı. Birinci grubu mutfak kapları oluşturur. Bunlar genellikle siyah veya bej renk astarlı olup, perdahsızdırlar. Köşkerbaba'da ikinci grup keramiği **terra sigilata** adı verilen türdeki ithal malı küçük boy kaplar oluşturur. Bu grup keramiğin ithal malı olduğunu, aralarında Grekçe yazılmış imalatçı damgası taşıyan bir örnek açıkca ortaya koyar. Üçüncü grubu oluşturan keramik örnekleri **terra sigilata** türü kapların yerel olarak yapılmış olanları teşkil eder. Bunların bir kısmı elde yapılmış ve çoğunun da astarı dökülmüş veya perdahı yoktur.

Gerek «A», gerekse «B» açmalarında Roma kültür katı enkazı içinde, ayrıca, camdan yapılmış kap parçalarına da rastlandı. Bunlar arasında kabartmalı veya yivli bezenmiş olanlar oldukça ilginçtir, ki bu tip eserlerin de Köşkerbaba'ya ithal malı olarak getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ele geçirilen bu eserlerin değerlendirilmesinden, Köşkerbaba'da ortaya çıkartılan Roma Çağına ait kültür kalıntılarının şimdilik M.S. 1. ve 2. yüzyıllara tarihlenmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. **Kapadokya** eyaletinin doğu kesiminde yer alan **Melitene** lejyonunun doğudaki Fırat Nehri kenarında yer alan ve nehrin karşı tarafındaki **Sophene** ile komşu olan bu bölge, M.S. 72 yılında İmparator Vespasian zamanında Roma İmparatorluğuna katıldığına göre, Roma yerleşmesinin başlangıcının da hiç olmazsa şimdilik M.S. 72 yıllarına tarihlenmesi gerekir (bkz. The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford 1972, ikinci baskı, A.H.M. Jones s. 181-182). Ancak, bu kültür katının toplanan keramiği arasında Helenistik Çağ sonlarına tarihlenmesi uygun görülen siyah astarlı ithal malı parçalara da rastlanmıştır. Bunlar da bize Köşkerbaba'da Roma olarak tanımladığımız kültür kalıntılarının başlangıcının M.Ö. ye kadar gittiğine işaret eder: - Bu durumun aydınlatılması, ancak, gelecek yıllarda bu höyükte yapılacak kazılarla ve aynı zamanda o devirden kalma yazılı tarihi-coğrafya belgelerinin değerlendirilmesi ile açıklık kazanacaktır.

«A» açmasındaki üçüncü kültür katını **C** harfi ile tanımladığımız ve şimdiye kadar yalnız L-11, L-12 ve L-13 plankarelerinde ortaya çıkartılan mimari ve keramik kalıntılardan tanımladığımız Urartu uygarlığı oluşturur. L-12 ve L-13 plankarelerinin bir kısmını kapsıyan 2 m² lik bir alanda yapılan derinleşmede, alt Roma taş temelının ve ona bağlı taş döşemenin altında bir tanesi içiçe olmak üzere değişik büyüklüklerde 14 küp-

ten oluşan bir magazin ortaya çıkartıldı. Bir yangın tabakası altında, göbek kısımlarından tesviye edilmiş olarak görülen bu küpler şimdilik 3 muntazam sıra hâlinde saptandı. Bu küpler arasında küçük boy çanak çömleğe de rastlanıldı ki, bunlar arasında en önemli grubu matara biçimli olan kaplar oluşturur. Bunlar 2 grupta toplanır; birinci grubu asimetric gövdeli ve boya bezekli olanlar, ikinci grubu ise karınları üzerine yatırılarak kullanılan askos tipi mataralar teşkil eder, ki bunlardan birisi de boya ile bezenmiştir.

Bu kültür katında ortaya çıkartılmış olan diğer bir grup eseri, pişmiş topraktan yapılmış, ortası delik silindirik biçimli nesneler oluşturur. Küplerin içinde birikmiş toprak veya küplerin etrafındaki enkaz içinde ele geçirilmiş olan bu eserlerin küplerle ilgili olarak kullanıldıkları anlaşıl-makta beraber, esas işlevlerinin ne olduğu henüz açıklığa kavuşturula-madı.

Alt Roma katının mimari kalıntılarının kaldırılmasından sonra ancak Urartu kültür katının Höyükteki sınırları ve özellikle henüz bir kısmı ortaya çıkartılmış olan biraz önce değindiğimiz megazinin mimari kalıntıları ortaya çıkartılabilecektir. Roma mimari kalıntılarının bulunmadığı bir alanda (L-11 plankaresinde) derinleşildiğinde ortaya çıkartılan yaklaşık 1 m. enindeki 2 sıralı bir taş temelin, küplerle aynı kot yüksekliğine sahip olması nedeniyle Urartu kültür katının ve özellikle megazini çevreleyen kuzeybatı duvarının taş temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

«B» açmasında yapılan kazılar sırasında Urartu kültürüne ait in-situ buluntulara henüz rastlanmadı. Ancak, Roma Çağı taş temelleri altında zaman zaman iri küp ağız parçaları ortaya çıkartıldı, ki büyük bir olasılıkla bunlar Köşkerbaba'da ilk Roma mimari yapıları oluşturulurken biraz önce değindiğimiz göbek kısımlarından taşlanmış küplerin üst kısımlarına ait olmalıdırlar. Höyüğün üstü tesviye edilirken bu parçalar, savunma sistemi dışında kalan bu alana atılmıştır.

Köşkerbaba Höyükte ortaya çıkartılmış olan Urartu kültür kalıntıları-
rının kesin tarihini eldeki mevcut delillere dayanarak saptamak henüz mümkün görünmemektedir. Ancak, matara biçimli kapların Rusya ve İran'daki Urartu merkezlerinde ele geçirilmiş olanlarına dayanılarak M.Ö. 7. yüzyıla ait oldukları anlaşılmaktadır. Her ne kadar kazının daha başlan-gıç sahasında olunmasına karşın Urartuların Köşkerbaba'yı bir uç kale ola-rak ve Geç Hititlilerle ilişkilerini sağlamak amacıyla kullandıkları düşü-nülebilir, çünkü önemli bir Geç-Hitit merkezi olan Arslantepe Köşkerba-da'dan 20 km. kadar uzaklıktadır. Urartuların Fırat Nehrinin batı yakasında bir yerleşme seçmelerinin nedeni ise, nehri bu uç kalenin savunması ve kontrolü altında rahatça geçmelerini sağlamak için kullanmış olma-larındandır.

Köşkerbaba'da Urartu uygarlık kalıntılarının hemen altında D harfiyle tanımlı yaptığımız Eski Tunç Çağı kültür kalıntılarına rastlanıldı. Eski Tunç Çağı kültür katı da 2 farklı seviyede ortaya çıkartılan mimari kalıntılardan oluşur. Höyükte IV. mimari tabakayı oluşturan üst ET Çağ kalıntılarında henüz L-11 plankaresinde rastlandı ve burada önünde bir döşemesi bulunan iri taşlardan oluşturulmuş bir taş temel, hemen alt Roma kulesini teşkil eden kare planlı yapının altındadır. Roma kulesinin kütleli ağırlığını taşıması için bu yapının çevrelediği mekânın içi kırmızımsı renkteki iri kırma taşlarla doldurulmuştur. Bu üst ET Çağ mimari kalıntılarının 1 m. kadar altında şimdiye kadar yalnız bastırılmış toprak bir taban ile L-10 plankaresinde küçük taşlardan çamur sıva ile örülmüş kavisli bir duvarı ortaya çıkartılmış bir V. mimari tabaka daha vardır.

«A» açmasında ortaya çıkartılan bu ET Çağ mimari kalıntılarının paralelleri Höyüğün kuzeybatı sekisinde açılmış olan «B» açmasında da bulundu. Ancak, buradaki ET Çağ, yani V. mimari tabaka taş temelleri steril bir kum tabakası üzerine oturtulmuştur. «B» açmasında (1-9 plankaresinde) bu sezon bu kum yığıntısında 2 m. kadar derinleşilmesine karşın henüz ana toprağa veya başka bir kültür tabakasına rastlanılmadı. Diğer taraftan, Höyüğün tepe kesiminde yer alan «A» açmasında henüz bu derinliğe erişilmediğinden böyle bir kum tabakası ile karşılaşılması. Şayet gelecek dönemlerde yapılacak kazılarda bu açmada da kum tabakasına bu seviyede rastlanırsa, Köşkerbaba'da ilk yerleşmenin, **seki çakılı** adı verilen ve Fırat Nehrinin meander noktalarında biriktirmiş olduğu kum yığıntılarından biri üzerinde oluşturduğu ağırlık kazanacaktır.

«B» açmasındaki verilere dayanarak, Köşkerbaba'da ilk yerleşenlerin boya bezekli çanak-çömlek de kullanan bir kültüre sahip oldukları anlaşıldı. Monokrom ve polikrom olarak genellikle bej renk astar üzerine kırmızı, siyah ve/veya kahverenklerle oluşturulan çoğunluğunu geometrik desenlerin teşkil ettiği bezemeler, çanak tipi kapların yalnızca üst kesimlerine ve ağız kenarlarına işlenmiştir. Bu örnekler arasında zaman zaman kabin karın kısımları üzerine stilize edilmiş keçi, ağaç dalı veya kuş motifleri işlenmiş örneklerle de rastlanılır. Bezeksiz kaplar da genellikle bej renk astarlı ve perdahlıdır ve hamurlarında bazen mika kalıntılarına rastlanılır. Ayrıca, içi-dışı ayrı renk astara sahip çanak-çömlek parçaları da bulunmuştur. Bu kültüre ait boya bezekli kapların benzerlerine Malatya

bölgesinde Arslantepe'de ve Elazığ - Keban yörelerinde ise başta Şemsiyetepe'de olmak üzere, şimdi Keban gölü altında kalmış olan Norşun Tepe, Korumu Tepe, Tepecik, Han İbrahim Şah, Yeniköy, Değirmen-tepe gibi yerleşmelerde rastlanmıştır ve her iki bölgede de bu çanak - çömlek türü ET Çağının son evresi olan III'e tarihlenmiştir. Zaten, Orta Anadolu'da Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Karaoğlu ve Orta Kuzey Kara Deniz bölgesinde Dünder Tepe ve İkiztepe'den tanıdığımız içi - dışı değişik renk astarlı keramik türü, bu tarihlemeyi açıkca doğrular.

1978 yılında ilk defa araştırılmağa başlanılan ve 1979 döneminde geliştirilen Köşkerbaba kazılarının sonuçlarının bir özetini burada tamamlarken, kazının gerçekleşmesini sağlayan Kültür Bakanlığına, finansman ve organizasyonunu yöneten O.D.T.Ü. Aşağı Fırat Projesi Müdürlüğüne ve araştırmaya katılmama olanak tanıyan İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığına şükranlarımı sunmayı bir görev sayar ve Köşkerbaba kazısına büyük katkıları olan Mimar - Arkeolog Dr. Günhan Danışman, Desinatör Sabri Kızıltan ve stajyer öğrenciler Selahattin Eyüp Aksu, Sebat Titiz, Leyla Kalkan ve Yurdabek Erol'a ve ayrıca Bakanlık temsilciliği yanında bir heyet üyesi gibi çalışan 1978 kazı temsilcisi Emin Başaranbilek ile 1979 yılı temsilcisi Fatma Karacaoğlu'na teşekkür ederim.

ÇAYÖNÜ TEPEİ VE HILAR MAĞARALARI 1979 YILI ÇALIŞMALARI

Halet ÇAMBEL (*)

Robert J. BRAIDWOOD (**)

Diyarbakır ili, Ergani ilçesi, Hılar (Sesvörenpınar) köyü Çayönü Tepesindeki çalışmalar, 1979 döneminde, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün yardım ve katkısı ile, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri ve Karlsruhe Teknik Üniversitesinin öğretim üyeleri, uzman ve öğrencileri ile sürdürüldü (1).

Bu dönemde çalışmaların ağırlığı, henüz aydınlanmamış bazı sorunların aydınlatılması, buluntuların korunması, onarımı, sınıflandırılması ve değerlendirilmesi işlerine verildi. Bunun dışında, kaçak kazılar nedeniyle tehlikeye giren, köyün hemen girişindeki Hılar mağaralarında da bir kurtarma çalışmasına girişmek gerekti.

Çayönü Tepesi :

Çayönü Tepesinde halen üç ana evre ayırd edilebilir: Çayönü Esas Evresi diyebileceğimiz ve tepenin güney kesiminde yoğunlaşan çanak çömlek yapımı öncesine ait, tarım ve hayvancılık öncesinden tarım ve hayvancılığa (yani üretimsiz bir ekonomiden besin üretimine dayalı bir ekonomiye) geçişin izlenebildiği, ilk işlenmiş madenlere rastlanılan bir

(*) Prof. Dr. Halet ÇAMBEL, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Bölümü Öğretim Üyesi.

(**) Prof. Dr. Robert J. BRAIDWOOD, Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü Öğretim Üyesi.

(1) 1979'da kazı kurulu Prof. Dr. Halet Çambel (İstanbul Üniversitesi), Robert J. Braidwood ve Linda Braidwood (Chicago Ün.), kazı yönetmeni olarak Dr. Mehmet Özdoğan (İst. Ün.), Bakanlık temsilcisi arkeolog Ayşe Lapacı, arkeolog Behin Aksoy (İstanbul Arkeoloji Müzeleri), Sevil Gülçur (İst. Ün.), Mike Davis ve Margaret Dittmore (Chicago Ün.) İstanbul Üniversitesi Prehistorya öğrencilerinden Erhan Bıçakçı, Aslı Erim, Funda Kınalıoğlu, mimarlık işleri için Karlsruhe Teknik Üniversitesinden Prof. W. Schirmer, W. Schnuchel ve öğrencileri B. Kogel ve G. Häbermann, paleozoolog Dr. Barbara Lawrence (Harvard Ün.) ve öğrencisi Berrin Kuşatman (İst. Ün.), fotoğraf işleri için foto uzmanı Selamet Taşkın (İst. Ün.) ve öğrenci Nezih Başgelen, genel idare işleri için Sara Atabay ve Münire Ergin (İst. Ün.)'den oluşmuştur.

dizi köy yerleşmesini kapsayan Evre I, ve bunu belki aralıklarla izleyen, tepenin kuzey ve kuzeybatı kesiminde yoğunlaşan, pişmiş topraktan çanak çömlek yapımının bilindiği Evre II ve Evre III.

Projenin çözmeyi amaçladığı soruna yönelik olması nedeniyle bugüne kadar daha çok Çayönü Esas Evresi kalıntılarının yoğun olduğu kesimde, özellikle tepenin orta ve batısındaki alanlardaki açmalarda çalışıldı. Bu açmalarda, kazının derinliğine göre, değişik planlarda tek ya da birden çok yapı kalıntısına rastlandı (?). Ancak, açmalar arasında bağlantı kurmanın her zaman mümkün olamaması nedeniyle, aralarındaki yatay stratigrafik durum her zaman saptanamadı. Bu nedenle, birbirini izlediğini saptayabildiğimiz yapı türleri yanında (bk Tablo 1, Evre I, yapı planı tipi, saptanabilen dizi), bunlarla olan bağlantıları henüz tamamiyle belirlenmemiş olmakla birlikte, zaman içinde varlıklarını sürdüren geniş döşemeli yapı türlerine rastlandı. Bunların ortak yanı, çevre duvarlarının içten payelerle donatılmış ve değişik tekniklerle de yapılmış olsa, özenle işlenmiş geniş döşemeleridir. Bir tanesinde dikili taşların varlığı saptanabildi (Bk. Tablo 1, Evre I, yapı planı tipleri, devam edegelenler).

TABLO : 1

Çayönü Tepesi : Genel Kronolojik Şema 1979 Durumuna Göre

EVRE III M.Ö. 3 bin ortaları, süresi belirsiz Tepenin kuzeybatı kesiminde rastlanır

A r a : Süresi belirsiz

EVRE II Tepenin kuzeybatı kesiminde (kısmen koyu yüzlü ağıllı benzeri) kaba çanak-çömlek parçaları

A r a : Varsa, süresi belirsiz

EVRE I ÇAYÖNÜ ESAS EVRESİ

	<u>Yapı planı tipleri</u> (saptanabilen dizi)	<u>Yapı planı tipleri</u> (süregelemler)
	Geniş oda planlı yapılar	
M.Ö. 6750		Geniş döşemeli yapılar
(Libby	Hücre planlı yapılar	
yarıhayat		Mozaiik («terrazzo») döşemeli
düzeltilmemiş)	Izgara planlı yapılar	
M.Ö. 7250	? (Dikdörtgen, sekili oda) ?	
	Söbemsî yapılar	
		Saltaş döşemeli yapı

(2) Bu yapı planı tipleri Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 1978 yılı I. Kazı Sonuçları Toplantısında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Çayönü kalıntılarının zaman içindeki yerini saptamak amacı ile Groningen Üniversitesi Bioloji-Arkeoloji Enstitüsü ile sağlanabilen sürekli işbirliği sayesinde, tamamlanmamış olmakla birlikte, bugün için elimizde Güney-doğu Asya bölgesi ilk köy yerleşmeleri evresi için en geniş ve en tutarlı radyokarbon ölçümleri serisi vardır (Tablo 2).

TABLO : 2

Çayönü : Radyokarbon Ölçümleri
(Libby Yarıhayat Hesabıyla, Düzeltilmemiş/«Uncalibrated»)

Laboratuvar No.	Açma No.	Günümüzden Önce	M.Ö. (yaklaşık)
GrN-5827	BN (NS) 5 [-270 sm]	5815 ± 65	3965
GrN-5952	BN (NS) 5 [-275-285 sm]	6100 ± 80	4150
GrN-5954	QC 5,4	8055 ± 75	6105
GrN-8819	SE 12-2	8080 ± 90	6130
GrN-8078	SA 14-17	8355 ± 50	6405
GrN-6242	R 8-2	8795 ± 50	6845
GrN-8820	HG 14-0	8865 ± 45	6915
GrN-6244	EF 2/1	8980 ± 80	7030
GrN-8821	HA 25-1/1	9175 ± 55	7225
GrN-4459	K 6-9, 4-5	9200 ± 60	7250
GrN-8079	HA 24-1	9250 ± 60	7300
GrN-6241	R 14-0	9275 ± 95	7325
GrN-6243	R 18-1	9320 ± 55	7370
GrN-4458	K-12	9520 ± 100	7570 (?)
GrN-5953	SB 1-3	9795 ± 260	7845 (?)
GrN-8103	S 3-1	10430 ± 80	8480

Enstitü müdürü Prof. H. T. Waterbolk bu seri konusunda dikkatimizi bazı noktalara çekmektedir ⁽³⁾. Serinin en altındaki GrN-4458, GrN-5953 ve GrN-8103 sayılı ölçümler kuşkuyla olabilir, çünkü örneklerden birincisi ağaç kömüründen, diğer ikisi yanmış kerpiçten alınmıştır. Ağaç kömürünün fazlasıyla yaşlı bir ağaçtan, kerpiçteki organik maddenin de kerpiç yapımında kullanılan doğal kil yataklarından gelmiş olabileceği nedeniyle bu ölçümler güvenilir olmayabilir. Yerleşmenin başlangıcı için en güvenilir ölçümler GrN-8079 ile GrN-8821, yani M.Ö. 9200 ya da M.Ö. 7250 tarihleri etrafında kümelenenler olsa gerektir.

(3) Prof. Dr. H. T. Waterbolk'un 14.7.1979 tarihli mektubu.

Evre I'in oluşturduğu dolgu gözönüne alınınca, bu evrenin yaklaşık olarak 500 yıldan fazla sürmemiş olacağı, dolayısıyla büyük bir olasılıkla M.Ö. 7250-6750 (M.Ö. 7300-6800) dolaylarındaki bir zaman çerçevesi içine oturduğu düşünülebilir.

Bu durumda GrN-8078'den GrN-5827'e kadar sıralanan ölçümler belki de aslında birden çok kademe içeren (ve, belki de GrN-5954 ve GrN-5952 sayılı ölçümler arasındaki aralıkla ayrılan) Evre II'ye ait olmalıdır.

Evre I'den Evre II'ye geçiş henüz çözümlenmemiş bir çok sorunlar oluşturduğundan, 1979 döneminde Evre II kalıntılarının yoğunlaştığı tepenin kuzey kesimindeki iki açmada kazı yapıldı, moloz taş duvar ve döşeme kalıntılarına rastlandı. Burada bulunan pişmiş toprak kap kalıntıları Kuzey Suriye, Amik Ovası, Doğu Anadolu ve son yıllarda özellikle Keban bölgesindeki çeşitli kazı yerlerinden bilinen «koyu yüzlü açkılı» çanak çömleğe yakından benzediğinden, araştırmaların sürdürülmesiyle bunların arasındaki ilişkilerin aydınlanması olanağı ortaya çıkacaktır.

1979'da ayrıca Çayönü Esas Evresine ait hücre planlı yapıların en ilginçlerinden olan ve 1978'de temizliği bitirilemeyen birinde (A1D yapısında) çalışıldı. Odâ tabanları temizlenirken yeni bir çocuk mezarı bulundu ve taban dolgusunun hemen altında, aynı türden daha eski bir yapının duvarlarına rastlandı. Böylelikle, hücre planlı diğer yapılarda olduğu gibi, burada da birden çok hücre planlı yapının üstüste kurulmuş olduğu anlaşıldı. Yapının çevresiyle olan ilişkisini aydınlatmak amacıyla açma alanı genişletildiğinde, yapının dışında, onu çevreleyen, iri taşlardan yapılmış bir podyum ve yapının kuzeyinde, doğu-batı yönde uzanan, küçük moloz taşlardan yapılmış bir yola ya da kaldırıma rastlandı.

Hilar Mağaraları :

Çayönü Tepesinin hemen karşısındaki kayalıklarda, kabartmaları ilk defa Harput'ta öğretmenlik yapan Ellsworth Huntington tarafından «Hitit» eserleri olarak tanıtılan (4), gerçekte ise son antik çağa ait olan ünlü «Hilar mağaraları» ötedenberi definecilerin ilgisini çekmiştir. 1979'da yapıldığı anlaşılan yeni kaçak kazılarda ortaya çıkan yeni bir kabartma ile yazıtın tehlike oluşturması, burada bir kurtarma kazısının yapılmasını gerektirdi.

(4) Ellsworth Huntington, *The Hittite Ruins of Hilar, Asia Minor, Records of the Past II*, 1903, s. 131-140.

Kaçak kazı sonucunda, bugünkü yol seviyesinin altında bulunan kabartmanın çevresinde açılan girintili alanda üçer **kline** ve **arcosolium**'lu üç ayrı mezar odası ve dış yüzlerinde kabartmalarla yazıtlara rastlandı. Mezar odalarından birinin kapak taşı önüne düşmüş olarak bulundu. Kayalıktaki girintide bir çocuğa ait bir küp mezarının bulunmasından buranın ilk Hristiyanlık çağında da mezarlık olarak kullanılageldiği; mezar odalarından birinin hemen önünde bulunan bir duvarda bir tandırın varlığından, bu mezarların daha Bizans çağında soyulmuş olabilecekleri sonucuna varılabilir.

Bu alanın hemen yanında bulunan ve «büyük mağara» ya da «direkli mağara» diye bilinen mağarada da tabanı bulmak amacı ile sondajlar yapılmıştır. Dışında gene **arcosolium**'lu bir mezar odası ve iki ayrı kapalı mekânı bulunan bu mağara yaklaşık olarak 16×20 m boylarında ve iki baçalıdır. Tavan, kayaya oyulmuş dokuz adet yekpare direk ile desteklenir. Kayaya açılan hayvan bağlama yerlerine bakılarak, buranın bir zamanlar bir çeşit kervansaray olarak kullanıldığı düşünülebilir.

STRATONIKEIA

Yusuf BOYSAL (*)

Burda sizlere, Stratonikeia şehrini kısaca tanıtmaya çalışacağım. Vereceğim izahatta, önce şehrin tarihçesine kısaca değineceğim ve sonra da önemli yapıları üzerinde duracağım.

Stratonikeia, Güney Batı Anadolu'da, antik dönemde Karia denilen bölgede yer alan bir şehirdir. Şehir çeşitli dönemlere sahne olmuştur. Bunlar arasında Hellenistik dönem ayrı bir önem taşır. Yatağan-Milas yolu, şehrin bulunduğu yerden geçmekte ve harabenin bulunduğu eski Eskişehir köyü ile yeni kurulan Eskişehir köyünü birbirinden ayırmaktadır. Eski şehrin, Roma devrinde yapılmış olan şehir kapısı yoldan geçenler tarafından kolaylıkla görülmektedir.

Antik kaynakların verdikleri bilgilere göre, şehrin yaklaşık olarak M.Ö. 270 yıllarında kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin kuruluşu romantik bir hikâyeye bağlanmaktadır. Bu konuda Bizantion'lu Stephanos'un yazdıkları esas kaynağımızı teşkil etmektedir. Büyük İskender'in ölümünden sonra Merkez ülke Suriye olmak üzere kurulan Seleukoslar krallığının başındaki 1. Seleukos 299/298 yıllarında politik nedenle Demetrios Poliorkades'in kızıyla evlenir. Kral bu sıralarda 60 yaşlarındadır ve ülkeyi oğlu Antiochos ile birlikte yönetmektedir. Bu izdivaçtan kısa bir süre sonra, oğlu Antiochos ile üvey annesi Stratonike arasında romantik bir aşk başlar. Bu durum anlaşıncaya Seleukos oğluna karısı Stratonike'yi vererek onları ülkenin doğusuna gönderir. M.Ö. 281'de kral Seleukos ölünce ülkenin idaresi oğlu Antiochos'a kalır.

Seleukoslar M.Ö. 281 yılında Kurupedeion savaşından sonra Karia bölgesini kontrolleri altına alırlar. İşte bu tarihten sonra, muhtemelen M.Ö. 270'lerde, Antiochos Kraliçe Stratonike adına bu şehri, Stratonikeia şehrini kurmuş olmalıdır. Strabon'un bildirdiğine göre, yeni şehir kıymetli yapılarla süslenmiştir. Antik kaynaklar ve ele geçen yazıtlar gözden geçirildiği zaman Stratonikeia'nın bulunduğu yerde veya çok yakınında şu adları taşıyan yerleşim yerleri bulunmaktadır.

(*) Prof. Dr. Yusuf BOYSAL, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi - Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Antik kaynaklardan edinilen bilgiye göre Stratonikeia'nın bulunduğu yerde ilkin Chrysaoris adıyla anılan bir yerleşim yeri ve daha sonra da Idrias adında bir yer bulunmaktadır. Ancak Chrysaoris ve Idrias bu günkü Stratonikeia'nın olduğu yerde mi bulunuyordu, yoksa çok yakınında bir yerleşme yeri miydi? Bunlar bu günkü buluntulara göre açıklığa kavuşmuş değildir. Yine aynı şekilde, antik kaynakların bahsettiği ve aynı zamanda yazıtlarda okunan Panamara da Stratonikeia'nın bulunduğu yer miydi, yoksa yakınında bir yerleşme yeri midir, bu da henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Bizim henüz başlangıç safhasında bulunan çalışma ve araştırmalarımızla bu konulara açıklık gelmiş değildir. Bununla şunu söylemek istiyoruz, Stratonikeia'da henüz Hellenistik dönem öncesine giden kalıntı ve buluntu tesbit etmiş değiliz. Sürdürülmekte olan araştırmalarımızla ileride bu sorulara açıklık getireceğimizi ummaktayız. Antik yazarların verdikleri bilgilerden bazılarını burada anmak yerinde olacaktır. Pausanias'ın bildirdiğine göre Chrysaoris aynı zamanda Hellenistik dönemde Karia'nın bir **aynonyim**'ü oluyor, veya hiç olmazsa Karia'nın dışındakiler burası, yani Stratonikeia için Chrysaoris adını kullanıyorlardı. Herodot'da da burası için bazı bilgiler buluyoruz. Herodot, Marsyas çayının Idrias'dan Menderes'e aktığını söylüyor. Ayrıca Herodot Marsyas nehri kenarında bir «White Pillers» den bahsetmekte ve burada Karia'lıların toplandıklarını ilave etmektedir.

Antik kaynakların verdikleri bilgilere bakılırsa Stratonikeia'nın bir kaç kere Rodosluların eline geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Livy, M.Ö. 197'de, veya biraz sonra, Stratonikeia'nın Rodosluların eline geçmiş olduğunu söylemektedir. Bu bilgiyi, Strabon'un çok geçmeden, şehri Rodoslular verdiler şeklindeki beyanıyla birleştirecek olursak, Rodosluların M.Ö. 197'den önce de Stratonikeia'ya hakim oldukları anlaşılır. Esasen Rodos elçisinin Roma Senatosundaki konuşması da değerlendirilince, bu durum kendiliğinden ortaya çıkıyor. Rodos elçisi Roma Senatosunda, Stratonikeia'yı kendilerine Antiochos ve Seleukos'un verdiğini söylemektedir. Herhalde bu konuşma Romalıların M.Ö. 167'de Stratonikeia'yı geri almaları üzerine olmuştur. Çünkü M.Ö. 188 Apameia sulhüyle bölgede Rodosluların hakimiyeti onaylanmıştır.

M.Ö. 130'da Aristonikos Romalılara karşı Bergama'da hak iddia ettiği zaman Stratonikeia'ya sığınıyor ve burada kuşatılıyor. Stratonikeia'nın bir ara Makedonyalıların eline geçtiğini yine antik kaynaklardan öğreniyoruz.

Bir ara Pontos kralı Mitridathes Stratonikeia'yı geçici olarak istila etmiştir.

Bölgede diğer önemli bir şehir de Koronza'dır. Bu, gün Lagina diye bilinen yerin eski adı olmalıdır. Burada Hekate tapınağı yapıldıktan sonra bu şehir artık Lagina adıyla anılmaya başlanmış olmalıdır. Öyle anlaşıyor ki daha önce Lagina Koronza'nın bir mahallesi, bir parçasıydı. Bu bölgedeki şehirler ve köyler bağımsız olup, federasyon ve konfederasyon şeklinde birbirlerine bağlı idiler.

Seleukoslar buraya gelmeden önce İdrias konfederasyonunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra da «Carian Chrysaoric» ittifakı kuruluyor. Bölgedeki Chrysaoreus kıtsal mahalli bu ittifakın toplantı mahalli oluyor.

Şehrin bu gün bilinen belli başlı yapıları şunlardır :

Şehir kapısı,

Exedra,

Korint stilinde yapılmış olan yapı,

Bouleutherion,

Tiyatro.

Yukarıda da üzerinde durduğumuz şehir kapısı şehre kuzeyden girişi sağlamaktadır. Kısmen ayakta kalmış olan ve şehri gezenlerin dikkatini çeken bu yapı, bizim ilk çalışma yerimiz olmuştur. Yukarı kısımlardan düşmüş olan taşları kaldırmak mümkün olmamasına rağmen, bu kısımda tam planı saptamış bulunuyoruz. Çalışmalarımız esnasında kapının çift olduğunu, 30 m. kadar doğuda bulunan ikinci kapının çok daha fazla tahrip görmüş olduğunu saptadık. Böylece burada çift girişe sahip olan bir kapı manzumesi ortaya çıkmış oldu. İki kapının arasında yarım daire şeklinde tabanı mozaik döşeli bir su havuzunu ortaya çıkardık. Bu güne kadar yapmış olduğumuz kazımızın en güzel heykeltıraşlık eserlerini burada bulduk. Havuzun içine düşmüş vaziyette, biri kadın biri erkek olmak üzere iki büst-portre bulduk. Çok güzel işçilik gösteren bu eserlerin M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına ait olduklarını sanıyoruz. Yine bu kısımda çok güzel işçiliği olan ve doğal ölçüden biraz büyükçe olan bir Athena heykeli bulduk. Maalesef başı kırık olan bu eserin hâlâ başının bir yerden çıkacağını ümmüktayız. Bu eserin en yakın benzeri Bergama'da çok eskiden bulunmuş olan ve Berlin müzesinde korunan Athena heykeli. Ancak bizimki Roma devrine ait bir kopyadır.

Kapı bölgesinde yaptığımız araştırmalarda ayrıca bir kadın heykeli ile bir Musa heykeli de ele geçmiştir.

Tüm bu çalışmalar ve buluntular sonunda şehrin kuzeyindeki giriş yerinin iki kapılı olduğu ve tamamının Roma devrinde yapıldığı ve sonraki dönemlerde de kullanıldığı anlaşılmıştır. Birinci kapının zemin kısmında saptanan küçük mezarların Hellenistik döneme ait olduğu burada Hellenistik dönemde bir kapının bulunabileceğini şüpheye düşürmektedir.

Şehirde ikinci çalışma yerimizi, geçen sene açmaya başladığımız yuvarlak yapı teşkil etmiştir. Bir yuvarlak yapının olabileceğine işaret eden toprak üstündeki bir sıra taşı takip edip derinleşince burada yarım daire şeklinde ve büyük bir kısmı toprak altında kalmış bir yapıyla karşılaştık. Mermerden yapılmış olan ve çok güzel bir işçiliğe sahip olan bu yapı, ele geçen bir kitabede Exedra olarak zikredilmektedir. Yarım daireyi güney tarafta bulunan sütunlu bir giriş yeri tamamlamaktadır. Duvarın önünde, orta kısımlardan yükselen sütunlar ve bunların korinth başlıklarının taşıdığı baştabanlar ve nihayet bunların üzerinde bulunan ve en üst kısmı oluşturan aynı zamanda saçak vazifesi gören yatay bloklardır. Bu en üst sırayı teşkil eden bloklara karşıdan bakıldığında süs olarak «gutta» leri, alt kısmında da sütunlarla duvar arasından bakıldığında görülen dikdörtgen oyuklar, kasetleri görmekteyiz. Ve bu bloklar arka kısımlarıyla blok taşların meydana getirdiği Exedra duvarının üstüne oturmakta. Yapının yüksekliği, dahil olmak üzere 6,50 m'yi bulmaktadır. Giriş yerinin de yüksekliği yaklaşık olarak aynıdır. Taban kısmında çeşitli yerlerde döşeme bulduk. Esas orijinal döşemenin renkli mermerlerle kaplı olduğu, batı tarafta bulduğumuz kısımdan anlaşılmıştır.

Başlık ve diğer süslerin stiline göre Exedranın Hellenistik dönemde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Şimdilik şunu da söyleyebiliriz: Yapı en geç M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında yapılmış olmalıdır. Exedranın hem Vespasian'ın tamiratından bahseden yazıttan, hem de bazı mimari parçaların gösterdikleri stil özelliklerinden Roma döneminde bir tamirat gördüğü anlaşılmaktadır. Yapının Bizans döneminde de kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yapının bu dönemde, kuvvetli bir depremle yıkılmış olduğu, bazı Bizans dönemine ait kalıntıların yapının taşları altında ve arasında kalmış olmasından anlaşılmaktadır. Ancak yangın izine ve cesede rastlanmaması, sakinlerin depremden korunabilmiş olduklarını göstermektedir.

Exedranın doğu yanında ve duvarların sırt sırta gelmiş olan korinth düzeninde bir yapı bulunmaktadır. Kazıya başladığımızda böyle bir yapının bulunduğu farkında değildik. Ancak çalışmalarımız sırasında, köyün içinde yaptığımız araştırmalarda bir evin içinde, bu yapıya ait duvarın bir parçasına rastladık. Evin içinde badana yapılmış duvarda korinth başlıklarını farkettilik. Burada araştırmamızı derinleştirdikçe iç kısmında yarım

sütunların yer aldığı ve bunların korinth başlık taşıdığı büyük bir yapıyla karşılaştık. İki mevsimlik yaptığımız araştırmamızda henüz bu yapının adını koyamadık. Exedra gibi bu da mermerden yapılmış ve çok güzel bir işçiliğe sahiptir. Korinth başlıklarının stiline göre bu yapı yaklaşık olarak Exedra ile hemzamandır ve yüksekliği de yaklaşık olarak onun kadardır. Yapının şimdilik kuzey ve batı duvarları açığa çıkmış vaziyettedir. Bu yapının da tıpkı Exedra gibi, baştabanın üstünde guttea'lerin bulunduğu parçaya kadar olan kısmına sahibiz. Bu yapının mevcut duvarları dönüş yapmadığına göre, büyük ve geniş olması ihtimali vardır.

Exedranın kuzey duvarına teğet geçen ve büyük bir alanı çevreleyen dikdörtgen planlı bir avlu bulunmaktadır. Bu avlunun çok yerde belli olan duvarlarının dış yüzünde, yer yer duvara yapışık yarım sütunlar bulunmaktadır. Bu duruma göre biz burada kral ailesine mahsus ve içinde Exedra ve korinth stilineki yapıların yer aldığı ve daha türlü yapıların bulunabileceği bir komplekse karşı karşıya bulunuyoruz.

KONYA KARAHÖYÜK KAZISI 1979 ÇALIŞMALARI

Sedat ALP (*)

Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülmekte olan Konya Karahöyük kazısına 1979 yılında 28 Ağustos 1979 tarihinde başlanmış ve kazı çalışmaları 30 Eylül 1979 tarihine kadar sürdürülmüştür.

Başkanlığın altındaki kazı heyetinde Arkeolog Neriman Tezcan, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hititoloji Asistanı Dr. Burhan Balcıoğlu, Türk Tarih Kurumundan Hititolog Sedat Erkut, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencilerinden Yalçın Gönültaş, ve Oğuz Soysal ile Japon uyruklu araştırma öğrencisi Sachihito Ohmura görev almışlardır.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü Konya Müzesinden Arkeolog Bay Salih Yıldız temsil etmiştir.

1979 yılında Karahöyük'te evvelce 1973-1975 ve 1978 yıllarında kazılmış olan T Çukurunun güney kısmında 1. katta çalışılmıştır.

T Çukuru Karahöyük'te köylülerin taş almak maksadıyla tahrib ettikleri önemli kısımlardan biridir. Bu çukurda elde edilen mimari ve küçük buluntular bu kısımda araştırma yapmamızın isabetini göstermektedir.

Kazdığımız alanın (Plan 1) kuzey batı kısmında kerpiç duvarları ve kapıları meydana çıkarılmış olan temiz bir plan elde edilebilmiştir. 1979 yılında elde edilen mimari plân daha önceki yıllarda elde edilen mimari plânlarla birleştirilince, Karahöyük'te çeşitli yolların arasında bulunan bir mahallenin plânı kazılabilecektir.

1979 yılının en önemli mimari buluntusu çukurun batısında meydana çıkarılan at nalı biçimindeki Altardır. Bu Altar Karahöyükte keşfedilmiş olan Altarların en büyüğüdür. Ne yazık ki konsantrik dairelerle bezenmiş olan ve fevkalade itinalı bir biçimde hazırlanmış bulunan Altardan at nalının alt kısmından iki parça esas yerlerinden iki yana dağılmış olarak bulunabilmiştir. Aynı çukurda daha önceki yıllarda benzer iki Altarın bulun-

(*) Ord. Prof. Dr. Sedat ALP, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hititoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

ması buranın kutsal bir bölge olduğunu göstermektedir. Aynı çukurda önceki yıllarda sfenksli ritüel kap ile mermerden kayık biçimli ritüel kabın bulunması bu görüşü desteklemektedir. Karahöyükün at nalı biçimli altlarına en yakın örnekler Kusura kazılarında bulunmuştur. Karahöyük örnekleri işlenişlerindeki itina ve büyüklükleri bakımından Kusura örneklerinden çok üstün durumdadır. Bu tip altların şimdiye dek meydana çıktığı en önemli merkez Karahöyük'tür.

Çukurun güney doğu kısmında meydana çıkarılan zayıf mimari kalıntıların güneyinde çok enteresan bir durumla karşılaşmıştır. Batıdan doğu istikametinde gelen bir yolun bitimine rastlayan bu kısımda belki de bir avlu bulunmakta idi. Batıdan gelen yol herhalde bu avluya açılıyordu. Çukurun güney doğu köşesinde batı-doğu istikametinde uzanan kerpiç duvarın güneye doğru sıralarında hiç bir bozulma olmadan düzenli bir biçimde yattığı saptanmıştır (Resim 1). Hiç bozulmadan yatmış olan kerpiç duvarın altından bir hayvanın iskeleti ile uzun boylu bir insanın iskeleti meydana çıkarılmıştır. Burada normal bir ölüm üzerine bir gömme söz konusu olmaktan ziyade bir yer sarsıntısı sonucu duvarın ani bir biçimde insanın ve hayvanın üzerine çöktüğü izlenimi uyanmaktadır. Evvelce Çukurunda yine 1. katta bir kerpiç duvarın gayet düzenli bir biçimde kerpiç sıraları bozulmadan yattığı tarafımızdan saptanmıştı. Bu durum, Karahöyük 1. kat kentinde bir yer sarsıntısı üzerine iskânın sona erdiğini düşünmemize neden olmaktadır.

Karahöyük küçük buluntular bakımından 1979 kazı yılında daha önceki yıllarda olduğu kadar verimli olmamıştır. Buluntular arasında diğer yıllarda olduğu gibi mühür damgalı kap kapatmaları ile yarım ya da muz biçimindeki «ağırlıklar» dikkati çekmektedir. Oval biçimde gayet iyi işlenmiş hematitten bir ölçü ağırlığı Karahöyük'ün güzel eserleri arasındadır. Bu tip ölçü ağırlıkları Karahöyük'ün küçük buluntuları arasında önemli bir yer almaktadır. Bunların tümü yayınlandığı zaman Karahöyük'ün çok önemli bir merkez olduğu daha belirgin bir biçimde meydana çıkacaktır.

1979 kazı mevsiminin küçük buluntuları arasında çeşitli konsantrik dairelerle ya da birbirini kesen paralel çizgilerden oluşarak baklava samsaları meydana getiren desenleri gösteren süsleri ihtiva eden şerit biçiminde kemik eserler özellikle anılmaya değer (Resim 2). Daha önce de güzel örneklerini bulduğumuz bu tip eserler üzerlerindeki çok düzgün bir biçimde açılmış olan deliklerin de gösterdiği gibi her halde bazı nesnelere rapt edilmek üzere hazırlanmışlardı. Ne gibi nesnelere rapt edildikleri kesinlikle bilinmeyen bu eserlerin yakın benzerleri Boğazköy'de de bulunmuşlardır. Karahöyük buluntuları bu gibi eserler arasında çok önemli bir yer alacaktır.

BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN IN AIZANOI 1979

Rudolf NAUMANN (*)

Die im Jahre 1979 ausgeführten Ausgrabungen in Aizanoi begannen am 21.8. und wurden am 27.9.1979 beendet. Folgende Mitarbeiter waren an den Arbeiten beteiligt: Frau Elisabeth Naumann (Stud. Ass.), Dr. Friederike Naumann (Archäologin), Claudia Naumann (Historikerin), Ayşe Miraç Kutbay und Mıhrıban Özbaşaran (Studentinnen, Universität Istanbul) und Fuat Özçatal als Vertreter der türk. Regierung.

Dem Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü danken wir für die Genehmigung und Unterstützung der Arbeiten, bei denen 45 Arbeiter beschäftigt waren.

Die Ausgrabungen dienten vor allem der Freilegung der römischen Thermen, wobei auch Restaurierungen am Thermengebäude ausgeführt wurden. Im Süden der Stadt wurden die Fundamente eines Straßenbogens freigelegt mit einer anschließenden Säulenstraße und im Südwesten der Stadt ein Säulenstylobat untersucht. Ferner wurde die römische Brücke und Staudammanlage oberhalb der Schlucht des Penkalas aufgemessen und einige Mauern an den Kaianlagen des Flusses konnten gereinigt werden. Während der Untersuchungen konnten auch einige antike Werkstücke aus dem Dorf zum Freilichtmuseum transportiert und dort aufgestellt werden, um sie vor Beschädigungen zu schützen.

Bei den römischen Thermen wurde mit der Freilegung der Anlage bis zum alten Fußbodenniveau begonnen. In Raum H, dem Tepidarium, wurde der südöstliche Teil des Raumes mit der Apsis ausgegraben und entlang der Nordostseite dieses Raumes eine Fläche von 6 m Breite und 30 m Länge vollständig bis zum einstigen Plattenboden freigelegt. Hierdurch ergaben sich wertvolle Aufschlüsse über die ehemalige Gestaltung der Langseite dieses Raumes, an der zwischen den noch 2 m hoch erhaltenen Wersteinpfeilern sich sieben Nischen befinden, in denen vier Türen zu den Räumen M und N liegen. Die noch im Schutt aufgefundenen Türleibungen wurden wieder an ihre Stelle gesetzt und durch Vermauerung der Zwischenräume zu den Pfeilern gesichert.

(*) Prof. Dr. Rudolf NAUMANN, Istanbul. Alman Arkeoloji Enstitüsü Eski Müdürlüğü.

In Raum G, dem Frigidarium der Therme, wurde ein großes Stück des alten Fußbodens freigelegt, der hier aus großen Marmorplatten besteht. Diese wurden befestigt und nach Abschluß der Grabung mit Sand überdeckt. Ferner wurde die Mauer zwischen Frigidarium und Tepidarium zur Sicherung der darin noch erhaltenen Tür wieder aufgemauert.

Auch in Raum L mit der Natatio der Therme wurden Marmorplatten des Fußbodens noch aufgefunden und gesichert. Im Schutt über den Räumen M₁₋₃ lagen dicht unter der Oberfläche des Schutthügels mehrere sehr späte Gräber, die mit antiken Bauteilen und Teilen von Türgrabsteinen ausgekleidet waren. Die hierbei gefundenen Werkstücke wurden entlang der NO-Seite dieser Räume vorläufig aufgestellt und gesichert.

Der große Schuttberg vor der Südost-Aussenseite des Thermengebäudes wurde entfernt und die ganze Front des Gebäudes bis zum alten Bodenniveau aufgemauert und dabei auch die Rundung der Apsis des Tepidarium wiederhergestellt. Dabei wurde auch ein Ziegelgewölbe, das sich in der Achse des Raumes unter der Apsis befand und eingestürzt war, wiederaufgemauert, um die Ruine zu sichern.

Beim Sudatorium (Raum D) wurde die Freilegung an der Westecke begonnen und dabei konnten die Hypokausten des Fußbodens und ein Praefurnium festgestellt werden und hierbei wurde auch ein Pfeiler gefunden, der erkennen läßt, daß die Südmauer des Raumes einst mit großen Fenstern ausgestattet war, die durch Gitterwerk aus Marmor gegliedert waren.

Schließlich wurde bei einer Sondage an der Westecke des Caldarium (Raum C) der Eingang zu einem Heiztunnel gefunden, der sich noch in gutem Erhaltungszustand ca. 30 m weit unter dem Raum hinzieht, dann aber eingestürzt ist.

Im Süden der Stadt wurde nahe der obersten Brücke und der Kaianlagen ein Ruinenplatz untersucht, da die dort aufgehäuften Architekturteile durch die Kultivierung der dort liegenden Gärten gefährdet waren. Dabei kamen dicht unter der Bodenoberfläche die Fundamente eines Straßenbogens zutage. Diese bestehen aus zwei quadratischen Fundamenten von 4,5 m Seitenlänge auf deren Ecken durch Dübel die Standplätze von je vier darauf einst befestigten Sockeln als Fundamente für Säulen zu erkennen sind. Es handelt sich daher offenbar um einen einst über einer Straße errichteten Torbau, der aus zwei Tetrapyla besteht, die in einer

Attikazone durch einen Bogen miteinander verbunden wären. Vom architektonischen Aufbau dieses Gebäudes sind Säulenfragmente, Architrave, Friesstücke mit Kassetten und Gesimsstücke aufgefunden worden, die die Rekonstruktion dieses Bogens ermöglichen. Zwischen den Fundamenten der Tetrapyla wurde auch die sie verbindende Schwelle aufgefunden, auf der starke Benutzungsspuren und Vorrichtungen für einen Torverschluß zu erkennen sind.

Ein an der Nordwestecke der Fundamente anschließender Stylobat mit Standspuren von Säulen auf der Oberfläche, die einen Abstand von $2,96\text{ m} = 10$ römische Fuß erkennen lassen, gehört zu Hallen, welche offenbar die durch den Bogen führende Straße begrenzten. Die Richtung dieser Straße führt genau an der SO-Seite des in etwa 160 m entfernt liegenden Macellum vorbei, womit ein Anhalt für die antike Straßenführung innerhalb der Stadt gegeben ist. Der Straßenbogen ist nach den Architekturteilen anscheinend in der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts nach der Zeitwende errichtet worden. Da keine Inschriften gefunden wurden, läßt sich nicht sicher sagen, ob es sich um einen Ehrenbogen handelt.

Ferner wurde im Südwesten der Stadt in Gartenanlagen eine Sondage bei zwei noch aufrecht stehenden Säulen ausgeführt und dabei festgestellt, daß diese Säulen sich nicht in situ befinden, daneben sich jedoch ein Stylobat befindet, der vielleicht ebenfalls zu einer Straßenbegrenzung gehört, doch kann es sich auch um eine Hallenanlage eines Gebäudes handeln, da der Stylobat erst auf eine Länge von 46 m sicher festgestellt werden konnte.

Da im Süden der Stadt, jenseits der Schlucht des Bedir Çay, in der sich die Höhle der Meter Steunene befindet, eine moderne Barrage gebaut werden soll, ergab sich die Notwendigkeit, die dort liegende antike Brücke zu vermessen und zu untersuchen, wenn dieses Bauwerk auch nicht unmittelbar von den modernen Anlagen berührt oder überdeckt wird. Das antike Bauwerk hat eine Länge von ca. 100 m bei einer Breite von durchschnittlich 6 m und ist an den höchsten Stellen noch 8 m über dem Boden erhalten. Wie die Untersuchung ergab, handelt es sich um zwei Bauperioden. In der ersten scheint an dieser Talstelle nur eine einbogige Brücke bestanden zu haben, die an dem Wege nach Kadoi lag. Später wurde diese Brücke umgebaut und hier eine antike Barrage errichtet, die unter Verwendung zahlreicher Spolien antiker Bauwerke hergestellt wurde. Ein Nivellement der Anlage ergab, daß diese sich etwas über der Höhe der Thermenanlage in der Stadt befindet, so daß man wohl annehmen darf, daß das gestaute Wasser zur Versorgung der Thermen mit Badewasser gedient hat.

In dem Tal, in welchem die moderne Barrage gebaut werden soll, wurden bei einem Survey keine antiken Reste gefunden, so daß die Errichtung der neuen Staudammanlage von archäologischer Sicht unbedenklich erscheint.

Abschließend sei erwähnt, daß bei der Reinigung von Mauern der Kaianlagen des Flusses im Dorf ein in situ befindlicher Gedenkstein mit Inschrift gefunden wurde, wodurch sich eine früher ausgesprochene Vermutung bestätigt, daß entlang der Kaimauer in die Brüstung zahlreiche Ehrendekrete und Gedenksteine eingebaut waren. Zwei Altäre mit Gedenkinschriften, die hier liegend eingebaut waren, wurden von uns aufgerichtet und eine hier gefundene Inschriftplatte zur Sicherung in das Freichlichtmuseum transportiert.

KYME KURTARMA KAZISI ÖN RAPORU (1979)

Hasan T. UÇANKUŞ (*)

Anadolu tümüyle doğurgandır, bereketlidir. Ama Ege Bölgesi daha da yaratıcıdır, bitektir. Buralarda, bu topraklar, bu denizlerde büyük toplumlar, büyük uluslar varolmuş; özgün kentler, uygarlıklar, kültürler, sanatlar doğmuştur.

Ege beş bin yıldan bu yana sürekli bir yerleşim alanı olmuştur. Smyrna, Ephesos, Miletos, Priene, Dydim, Magnesia, Kolophon, Klaros, Notion, Klazomenai, Erytra, Teos, Lebedos, Larissa, Phokai, Kyme, Myrina, Gryneion, Aelee, Pithane ve Pergamon... gibi bir çok antik kent örenleri, kültür ve sanat merkezleri bunun güvenli belgeleri, güzel örnekleridir. Yakılan, yıkılan ve toprak altında yüzyıllarca, bin yıllarca kalan bu kentler bu gün kazılmakta, gün yüzüne çıkarılmakta, bulunan değerli belgeler, güzel eserler müzelerimizde korunmakta; halkımızın, çocuklarımızın bilgisi, görgüsü, eğitimi için sergilenmekte ve turizm hareketinin yararına, ekonomimizin hizmetine sunulmaktadır.

İzmir, Manisa, Efes, Bergama ve Bodrum Müzeleri bu örenlerde bulunan; bilimsel kazılarla, kazı dışı çeşitli biçimlerde açığa çıkarılan ve toplanan güzel eserlerle dolmuştur. Ama kazı dışında, çeşitli tahribatlarla bulunup müzelere giren eserlerin çoğunun yerleri bilinmemekte ve bilimsel değerleri azalmaktadır. Anadolu'daki, Ege'deki, İzmir çevresindeki bu değerli antik kent örenleri, bu zengin arkeoloji alanları, kırsal eylemlerde bulunan toplum kesiminin güncel yaşantısı, arazi mülkiyetini kısıtlamasız kullanma özgürlüğü; yani arazinin sürekli parçalanması, doğanın çeşitli amaçlarla bozulması; ikinci konut için, turistik tesis için, sanayi tesisi için sahillerin ve arkeolojik alanların adeta yağmalanmasına, bozulmasına ve yok olmasına yol açmaktadır. Son yıllarda bu yağma, bu tahribat, bu kaçakçılık olayları daha çok artmıştır.

Kyme antik kenti öreni ve limanı da çevresine kurulan çeşitli ağır sanayi kuruluşlarının yerleşim alanı içinde kaldığı; temel kazılarıyla tahrip edildiği ve sanayi artıklarıyla limanı, doğası, bitki örtüsü; bu örtü arasındaki, altındaki eserleri bozulduğu için güncel bir önem kazanmıştır. Sanayi adına, turizm adına ülkemiz tarihinin, uygarlığının bozulmasına, yok edilmesine göz yumulamazdı. İzmir Müzesi bu soruna eğilmeyi ve

(*) Hasan T. UÇANKUŞ, İzmir Müzesi Müdürü.

çözüm olarak ta bir «kurtarma kazısı» yapmayı kararlaştırmıştır. Bu kazı aynı zamanda müzemiz uzman personelinin bir eğitim alanı olarak da düşünülmüştür. Bu amaçla 22.8.1979 gün ve 473.7/35/1343 sayılı başvurumuz Bakanlığımız Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 10.9.1979 gün ve 710.3(35)/7821 sayılı oluru ile olumlu karşılanmıştır.

İzmir Müzesi Müdürü Hasan T. Uçankuş Başkanlığında, Müdür Yardımcısı Fikret Tek, Asistan Durmuş Acar, Asistan Ersin Doğer, Onarıcı Recep Hepsabuncular ve Şoför Mehmet Malya'dan oluşan kazı ekibimiz, 9.10.1979 tarihinden itibaren Kyme'de kazı çalışmalarına başlamıştır. Bu kazı çalışmasına olanak sağlayan Bakanlığımız ilgililerine; karar vermemize ve yer seçmemize yardımcı olan hocamız Ekrem Akurgal'a, kazı sonrası çalışmalarımızda yardımcı olan Güven Bakır'a işlerimizi kolaylaştıran Foça Kaymakamı, Malmüdürü İbrahim Cin'e, bizimle yakından ilgilenen Yeni Foça Belediye Başkanı Kemal Çetin'e, dostça ilgisiyle, sıcak sevgisiyle çeşitli yardımlarını esirgemeyen, Makina Kimya Endüstrisi (MKE) Kurumu İzmir Bölgesi Proje Müdürü Nahit Uytun ile Yardımcısı Mustafa Kocaefe'ye ve Çakmaklı, Kozbeyli, Horozgediği Köyleri halkına, tarlalarında çalışmamıza izin veren Mehmet Oğuz ile Rasim Yasemin'e, kazı ekibimiz candan teşekkürlerini sunar.

Kyme, İzmir-Menemen-Aliğa ve Bergama karayolu üzerindedir. Menemen-Aliğa yolunun solunda, Aliğa-YeniFoça yolu ayrımındadır. İzmir'e 60, Aliğa'ya 6, YeniFoça'ya 10 km. uzaklıktadır. Çandarlı Körfezi güneyinde kalan Aliğa Bucağı ile YeniFoça kasabası arasındaki sahil bandı üzerindedir. Kuzey rüzgârlarına açık olan bir küçük koy ile denize açılmaktadır (bağlanmaktadır). Kyme antik kenti, «Nemrut» adı verilen iki tepe üzerine ve arasına kurulmuştur. Kuzeydeki tepenin yüksekliği 50, genişliği 400, uzunluğu 700 m; Güneydeki yayvan tepenin yüksekliği 25, genişliği 300, uzunluğu ise 850 m'dir. Örenin tüm yerleşim alanı (820) dönüm kadardır. Bu alanda hazine arazisi çok azdır. Arazinin çoğu, Foça'ya bağlı olan Çakmaklı Köylülerinin mülkiyetindedir. Bu ören alanı Kuzeyden Petkim ve Aliğa Rafinerisi arazisi, Doğudan Aliğa YeniFoça yoluyla, Güney'den Ege Gübre Fabrikası Metaş ve Makina Kimya Endüstrisi Kurumu, Kaspit yöresi Çukurova Çelik Endüstrisi arazisiyle çevrilidir. Bu Nemrut Tepeler'in üzeri ve çevresi bir çok bağ eviyle meskundur. Tepelerle, etek ve aralarındaki düzlükler, çoğu zeytin olmak üzere, incir, armut, palamut, çitlenbik gibi çeşitli ağaç ve çalılıklarla örtülüdür. Kuzeydeki tepenin en üst noktasından çok az bir bölümü, Güney'deki tepenin batı ucu ile, doğu ucu ve iki tepe arasında kalan düzlük ekilebilmektedir. Ekilebilir arazinin tümü süsuzdur. Bu arazilere daha çok buğday, arpa, nohut, mercimek, mısır ve pamuk ekilebilmektedir. Ama ekilmeyen arazi daha çoktur. Arazi bakımsız, süsuz, engebeli olduğu için verim düşük ol-

maktadır. Eski eser alanı olduğu için arazinin fiyatı az, sariyeyi kesiminden müşterisi çoktur. Denizi kuzeye açık dalgalı, sahili kumsuz olduğu için turizm yatırıma da uygun değildir.

Kyme çok geniş bir alana yayılmıştır. Bunun için araştırma ve kazı çalışmalarımızı beş yıla göre düzenleyip planlamış bulunuyoruz. Bu yıl Güneydeki tepede çalıştık. Bundan sonra, bir yıl Kuzeydeki tepede, bir yıl sahildeki Liman, Agora ve Tiyatro'da, bir yıl iki tepe arasındaki düzlükte, bir yıl da Nekropollerde kontrol sondajları ve çukurları açmayı amaçlıyoruz. Bu arada, bizden önceleri burada yapılan çalışmaları da, yerinde ve yayınlarından kontrol ederek değerlendirebileceğimizi düşünüyoruz. Ancak bundan sonra, Kyme'nin bilimsel önemi, arkeolojiye yapacağı katkılar; kültürel, eğitsel ve turistik değeri; buradaki ağır sanayi ile doğacak, büyüyecek çelişkileri; korunmasıyla ilgili sorunlar üzerinde daha açık, daha rahat konuşabileceğimizi ve tartışabileceğimizi umuyoruz. Bu nedenle bu yılki konuşmamız daha çok tanıtıcı olacaktır.

1979 yılı kazı mevsiminde, Güneydeki yayvan ve daha açık olan tepenin Batı ucunda, Mehmet Oğuz'un tarlasında ve onun iki tarla doğusunda bulunan Rasim Yaşemin'in tarlasında çalıştık. Birinci tarlada (5) açma, ikinci tarlada (2) açma olmak üzere (7) ayrı açmada çalışmayı sürdürdük. Açmaların genişliği, 10×5 ve 10×7 metre ölçülerindedir. Açmaları kazılış sırasına göre (A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7) olarak adlandırdık.

Buna göre A1 açması, Mehmet Oğuz tarlası ile Aşkoğlu tarlası arasındaki sınıra 5 m. uzaklıkta, kuzey köşeye yakın bir yerde kazıldı. Açmanın A1 açmasının ölçüsü 10×5 m.'dir. Kuzey - Güney yönünde çalışıldı. Açmanın Güney - Batı köşesinde, 15 - 20 cm. derinlikten sonra, bir duvar parçası görüldü. Duvar Kuzey - Güney yönünde uzanıyordu. Açmanın Güney kenarı 5 m. daha uzatılarak duvar bu yönde izlendi. Bu defa geniş açılı bir köşe yaparak doğuya doğru yöneldi. Duvar boyunca ana toprağa kadar inildi. Bunun altında aynı doğrultuda, daha geniş olan ikinci bir duvara rastlandı. İkinci duvarın malzemesi, örme tekniği çok farklı değildi. Büyüklü - küçüklü, dört köşeli yassı, çok köşeli kıyma kireç taşı ve adi toplanma taşlardan yapılmıştır. İçinde tuğla, kiremit kırıkları bulunan bir çamur harcı kullanılmıştır. Altındaki duvarın taşları daha küçüktür. Bu alt duvarın altında, yan yana duran iki pithos dibi bulundu. Birinin içinde kireç harcı vardı, birinin ağzına doğru bir künk boru uzanıyordu. 60 cm. kalınlık, 78 cm. derinlik ve 9.25 cm. uzunluktaki bu duvarın ne olduğu, nasıl bir yapıya ait olduğu şimdilik anlaşılamadı. Açmanın her yerinde üstten itibaren sürekli olarak tuğla, kiremit, kaba - süssüz - perdahsız keramik kırıklarıyla karışık bir moloz yığını temizlendi. Açmanın kuzey bölümünde 75 cm. derinliğe ulaşıldığında, bazı pişmiş toprak figürinlerin

baş, gövde, kol, bacak, el, ayak ve kanat parçaları görüldü. Buralarda kireçli, sert bir tabaka bütün tabanı kapladı. Roma Helenistik ve Arkaik çağ keramik parçaları da, yüzeyden tabana kadar, sürekli ve karışık olarak görüldü. Bütün buluntular duvarın dışına atılmış gibi, karışık çöplük bulunuyordu.

(A2) açması, (A1)'in batısında ona (30) m. uzaklıkta açıldı. Bu açma, 10×5 m. ölçüsünde, ötekine ters, yani Doğu-Batı yönünde kazıldı. Burada da yüzeyden başlayarak karışık Roma, Helenistik, Klasik ve Arkaik keramik parçaları gelmeye başladı. 20 cm. ilk nadas toprağından sonra, çatı tuğlaları, kireç harcı kalıntıları ve yapı taşları görüldü. Yapı kalıntıları, duvar izleri, açmanın doğu ucunda daha çok açığa çıktı. Kuzey-doğu köşede bir kireç kuyusu bulundu. Bu küçük, basit, karışık, bozuk duvarlar bir su şebekesiyle ilgili, bağlantılı görünüyor. Çünkü açmanın kuzey bölümünde, dört ayrı su borusu dizisi, doğudan batıya doğru uzanıyor. Üç ayrı boru dizisinde onların altından, onların tersine, kuzeyden güneye doğru geliyordu. Bu borular, ya da su yolları, bir çok pişmiş toprak su künkünün uc-uca geçirilip eklenmesiyle elde edilmiştir. Bu künk boruların bir kısmının başı ve sonu belli değildir. Ama dört tanesi delikli yana taşlarına, bir tanesi de bir savağa, oradan da bir kurşun boruyla havuza bağlanıyor. Bu taş vanalar kalın kalın borudan gelen suyu, daha ince ve delik borularla üst ya da yanlara veriyordu. Bazı delikler iptal edilmiş, bazılarında künk parçaları vardı. Açmanın Güney-Batı köşesinde bir havuzun zemini görüldü, açma beş metre sağa-sola doğru genişletildi. Böylece 440×450 cm. ölçüsündeki havuzun tümü açığa çıkarılmış oldu. Havuzu çeviren asıl duvarın kalınlığı 50 cm, onu destekliyen moloz yığma kalınlığı da, 170 cm.'dir. Artık kalan derinliği 10 cm.'yi geçmiyor. İç kireç harcıyla sıvanmış ve ayrıca tabaka bağlamıştır. Havuzun eğimi, kurşun boruyla bağlandığı köşeden, savağa doğrudur. Bu karışık su şebekesinin ve havuzun görevini, asıl işlerini daha öğrenebilmiş değiliz.

(A3) açması da aynı tepenin Güney-Batı ucunda, kale duvarına yakın ve paralel açıldı. Burası daha alçak ve düzdü. Biraz aşağıda kale duvarının bir parçası görünüyordu. Amacımız hem tepenin bu son ucunu kontrol etmek, hem de kale duvarının kalınlığını görmektir. Burada da yüzeyden başlayarak Roma-Helenistik-Arkaik keramik parçaları gelmeye başladı. Burada fazla mimari kalıntı görülmedi. Açmanın doğu ucunda bir duvar parçası, batı ucunda da bir odacığın basit üç duvarı ortaya çıktı. Basit kırma ve toplama taşlardan oluşan bu düzensiz, eğri duvarlar çamur harcıyla yapılmışlar. Duvarların kalınlığı 50 cm, odacığın ölçüleri 105×124 cm. civarında. Tek duvar yüzeyden 114 cm, odacık duvarları ise 43 cm. derinde bulundu. Bu açmada iki duvar arasındaki boşlukta, 245 cm. derinlikte ana toprağa ulaşıldı. Bu alanda üstten yoğun bir moloz tabakası kaldırıldı.

80-100 cm. derinlikten sonra toprak siyahlaştı, yumuşadı. Bu tabakada bolca geometrik süslemeli keramik parçaları bulundu. 130, 170, 185 cm. derinlikte bulunan boyalı parçalar ilgi çekici oldu. Özellikle kulp araları dalga motifli gamalı haç motifli, omuzda metop içinde zigzag motifli, siyah zemin üzerine kırmızı çizgili, figürlü ve de kül renkli, tek renkli, cilalı-cilasız, mat görünümlü bol sayıdaki parçalar anılmaya değer. Arkaik keramik buluntusu konusunda en verimli açma burasıdır.

Güney Nemrut Tepe'nin ortalarında, kuzeye bakan yamacında, Aşık-oğlu tarlası ile Raşın Yasemin'in tarlası arasındaki sınırdaki (A4 açmasında) çalışma sürdürüldü. Amacımız, eser verdiği bilinen bir alanda çalışmak, yeni eserler bulmaktır. Bundan on yıl kadar önce tarla sahibi burada taş sökerken, belki de define ararken yazılı bir taş bulmuş. Çok büyük olduğu için yerinden kaldıramamış, ama durumu Foça'da duyulmuş, oradan da İzmir Müzesi olayı öğrenmiş. Burada inceleme ve kazı yapmış, taşı alıp götürmüştü. Bu yazılı taşın çıkarılması sırasında, ona yakın bir yerde, enkaz arasında bir de heykel başı bulunmuş. Bu iki eser de İzmir Müzesinde bulunuyordu. Bu eserlerin bulunduğu yer bize gösterildi. Büyük bir incir ağacının altında, açıkta iki duvar parçası, bu duvarlar arasında karışık bir enkaz yığını görünüyordu. Burası Müzenin kazısından sonra da defneciler tarafından kazılmış, karıştırılmıştı.

Biz burada kazıya, görünen bu duvarların üstünü ve arasını açıp temizlemekle başladık. Eski kazı çukurunu temizleyip, duvar dibinden aşağıya indik. Bu duvarın altında, iri kesme taşlardan bir başka duvar görüldü. Üst ve alt duvarların köşeleri çakışıyordu. Her iki duvar da batıya uzanıyordu. Üst duvar irili-ufaklı, yassı ve köşeli kesme taşlardan yapılmıştı. Yarısı üst duvar altında, yarısı açıkta duruyordu. Bu alt duvara 120 cm. uzakta, kuzeyde ikinci bir büyük duvar açığa çıkmaya başladı. Bu da ötekine paralel olarak, doğudan batıya doğru uzadı ve batı ucu bulunamadı. Ama bu iki alt duvarın doğu ucu, daha ince bir sıra kesme taşla, bazı yeni duvar ve odacıklara bağlandı. Bu kompleks eskiden bulunan yazılı taşın yerine doğru uzadı. Bu uzantı da doğuda, incir ağacının kökü dibinde açıkta görülen, kesme taştan ikinci duvarla bağlandı. Bu duvarın da, doğuya doğru yaptığı, ikinci bir köşesinde yeni bir yazılı taş bulundu, bu yazılı taş ta birinci yazıta benzeyen, hatta onun eşi olan bir yazıttı. Bu yazıt, geniş bir mermer caddenin sağ girişinde bir duvar dibinde duruyordu. İlk bulunan yazıt ise solda, bunun tam karşısında olmalıydı. Mermer cadde kuzeyden güneye doğru hafif bir eğimle yükseliyordu. Mermerler üzerinde araba tekerleklerinin aşındırdığı izler vardı. Her iki yazıtın yola bakan alt kısımlarında da, araba dingil uçlarının sürtünme izleri duruyordu. Biz bu iki yazıtın da burada, bu girişte İNSİTU olarak durduğuna inanıyoruz. Bu konuya buluntular bölümünde yeniden dönecektir.

Kyme kentinin sınırlarını, kale duvarlarını da merak ediyorduk. Yine Güney Nemrut Tepenin batıya, denize doğru uzanan sivri ucuna yakın bir yerde, yine Mehmet Oğuz'un tarlasının güney-batı sınırında, görünürde bir kale duvarı parçası vardı. Ama sonradan yapılmış bir sınır duvarı izlenimi veriyordu. Bunu anlamak için burada (A5) açmasına başladık. Bu duvar batıdaki doğal bir kayanın üzerinden başlayarak doğuya doğru uzanıyordu. Görünürde iki taş sırası vardı. Fakat bir kaç metre sonra, önündeki ilk zeytin ağacının yanında, toprağa gömülüp kayboluyordu. Biz batıdaki ana kayadan başlayarak, bu duvarın önünü açtık. 20 m. uzunluk, 100 - 140 cm. yükseklik ve 150 cm. genişlikte bir bölümünü açığa çıkardık. Bazı yerleri iki, bazı yerleri üç sıra taştan yapılmıştı. Taşların çoğu iri bloklardı. Yalnız ön yüzleri düzleştirilmişti. Çeşitli cins, renk ve büyüklükte idi. Duvar örgüsü harçsız, kıklopien bir teknikle yapılmıştı. Fazla özenli ve düzgün değildi. Orta yerinde, ilk zeytin ağacının önünden içeriye doğru, duvarın üzerini açtık. İrili-ufaklı, kırma ve toplama taşlardan düzensiz bir dolgu vardı. Bu dolgu, 150 cm. bir genişlikten sonra ana kayaya yaslanıyordu. Burada da çamur ve kireç harcı kullanılmamıştı. Biz bu noktada bu kale duvarının iç yüzünü bulamadık. Bu duvar dibindeki (A5) nolu açmada yine karışık Roma, Helenistik ve Arkaik Keramik parçaları bulundu.

Bu kale duvarının uzantısını kontrol etmek ve bu bölümdeki çalışmalarını bitirmek amacıyla, aynı tarlanın Doğu sınırına yakın, Güney yamacında bir açma daha kazıldı. (A6) adını verdiğimiz bu açma da 10x5 m. ölçüsünde, Kuzey-Güney yönündedir. Açmanın 2/3 si tarla içinde, 1/3 de Güneye, yamaca doğru kazıldı. 15-20 cm. lik sert bir toprak tabakasından sonra, iri moloz taşlardan bir duvar görünmeye başladı. Bu duvarın üst ve yamaca bakan dış yüzü açıldı. Bir sıralık moloz örgü ya da dolgu-dan sonra, iri kesme ve yonu taşlardan, daha düzgün ve daha eski bir kale duvarı açığa çıktı. Bu dış yüzü 110 cm. derinliğe kadar kazılabildi, üç sıra kesme taş duvar bulunabildi. Aynı duvarın Kuzeye bakan iç yüzünde, daha ufak toplama taşlardan yapılan bir başka yapı duvarı bulundu. Bu yeni duvar, açmanın batı kenarında köşe yaparak, kuzeye doğru uzandı ve açma kenarına saptı. Bu iki duvarın çevirdiği alanda, (72) cm. derinlikte, çakıl taşlarından yapılmış olan bir taban mozaïği bulundu. Bu mozaïğin kenarları mavi-beyaz bordürlü, iç kısmında yine mavi-beyaz spirallidir. Görünen kısım mozaïğin sadece bir köşesidir. Diğer kısımları duvarın altından batıya ve kuzeye doğru uzanıyor. Bu da, bu ara duvarın sonradan, mozaik üstüne inşa edildiğini gösteriyor. Kale içine ve duvarına bitişik olarak yapılan bu yapının ne olduğu daha anlaşılmadı. Yeni yılda yapılacak çalışmalarla bu noktalar aydınlatılacaktır. Bu (A6) açmasında bulunan keramik buluntular, diğerlerinden fazla farklı değildir.

Archippes yazıtlarını ve heykel başlarını veren (A4) açmasının kuzey-batısında, ona 100 m. kadar uzaklıkta, dereye doğru, limanın ve (koyun)-en girintili yerine yakın bir yerde, yeni bir açmada (A7) çalışmayı sürdürdük. Bundan amacımız; hem dört nolu açmada bulunan mimarinin bazı uzantılarını kontrol etmek, köylüler tarafından on yıl önce burada bulunup, tekrar gömülen bir arslan heykelini açığa çıkarmaktır. (A7) açması 10×7 m. ölçüsünde ve doğu-batı yönünde açıldı. Açmanın güney kenarında, hemen yüzeyde dikili duran bir sütun parçası görüldü. Yüzeyden 30 cm. derinliğe doğru, humuslu toprakla birlikte, Bizans-Roma keramik parçaları, çatı kiremitleri, moloz taşları ve bazı mozaik parçaları çıkmağa başladı. 40 cm. derinlikte açmadaki bütün duvar izleri belirdi.

Açmanın kuzey kenarı boyunca uzanan ve 9.50 m. uzunluktaki duvarın dış yüzü kalın bir sıva ile sıvalıydı. Bu uzun duvarın üstünde daha geç devre ait bir duvar daha vardı. Bu uzun duvarla dört yerle birleşen ve üç ayrı oda oluşturan yeni duvarlar da bulundu. Bu odaları güneyden, bazı kesintilerle bir başka uzun duvar sınırlıyordu. Doğudaki odanın (A) içinde bir taban döşemesi, kuzey-doğu köşesinde bir değirmen taşı bulundu. Bu odanın ortadaki odaya (B) geçiş kapısı da belirlendi. Orta odanın tabanında biraz döşeme kalıntısı ile yanındaki üçüncü odaya (C) su, kanalizasyon bağlantısını sağlayan bir künk bulundu. Bu üçüncü odanın içinde daha geç bir evreye ait bir başka yapının bir duvarı açığa çıktı. Bu dış duvarların kalınlığı 100-60; iç duvarların ise 50-60 cm. arasında değişiyor. Duvarların alt-üst konumuna göre, bu açmada belli bir süre boyunca tekrar kullanılan iki yapı katı izleniyor. Büyük ana duvarların alt kısmı ile odaları ayıran ara duvarlar daha eski bir yapıya ait olmalıdır. Açmanın bir kaç yerinde 120-18 cm. arasındaki derinlikte ana toprağa ulaşıldı. Ama bu kompleksin kesin işlevi anlaşılamadı.

(A7) açmasının (A) odasında siyah ve kırmızı boyalı çatı kiremitleri, (ABC) odalarında dağılmış bir büyük vazonun parçaları bulundu. Bu parçalar üzerindeki, beyaz zemin üstüne sarı, kırmızı ve mavi renkli bitki motifleri ilgi çekicidir. (C) odasında, pişmiş topraktan giyinik, başı örtülü iki kadın figürünü, (A) odasının dışında, kuzeydeki uzun duvarın önünde (F)'de 2 m. derinlikte oturmuş, odaların dışında kalan (D) kesiminde, 30-150 cm. derinlikte üç adet sikke, bir adet figürin parçası bulundu. Açmanın her yerinde, çeşitli derinliklerde Roma, Helenistik, Klasik çağ keramik parçaları toplandı.

1979 yılı kazı mevsiminde Kyme'de (7) ayrı açmada yaptığımız çalışmada açığa çıkarılan mimariyi; yapıları, duvarları, duvar parçalarını çalışmada açığa çıkarılan mimariyi; yapılar, duvarlar, duvar parçalarını, lintaların çoğunun Roma çağına ait sivil örnekler olduğu; yazıtların bağlı

bulunduğu duvarların Helenistik çağa ait bir kamu yapısının girişi olduğu; klasik ve arkaik çağlara ait bir mimari tabaka ve kalıntıya henüz rastlanmadığı söyler.

Kyme kurtarma kazısının en önemli buluntusu, (A4) nolu açmada bulunan ARCHIPPE ONUR YAZITI'dır. İnce kristalli beyaz mermerden yapılan yazıt dört köşelidir. Yüksekliği 240, genişliği 65, kalınlığı 50 cm.'dir. Çok düzgün itinalı yapılmış ve yazılmıştır. Yalnız iki yüzü yazılıdır. Ön yüzünde (91) yan yüzünde (59) olmak üzere toplam (150) satır yazı vardır. Bu yazıt, bir mermer caddenin kenarında, bir büyük yapının girişinin sağ yanında, İNSITU olarak bulundu. İki duvarın birleştiği köşede duruyordu. Dışarıya bakan dar yüzü ile, yola bakan geniş yüzü yazılıdır. Bu yazıtın bir eşi de daha önceleri aynı yerde, bunun yamacında, cadde-nin sol girişinde bulunmuş ve İzmir Müzesine götürülmüştür. Bu eski yazıtın yüksekliği 197, genişliği 65,7 ve kalınlığı 50,5 cm. kadardır. Onun da iki yüzü yazılıdır. Ve onun da ilk dikildiği yerde bulunduğu kabul edilmiştir.

Bu ilk ARCHIPPE YAZITI, G.E. Bean, L. Robert, ve H. Engelmann tarafından yayınlanmış, yorumlanmış ve M.Ö. II. yüzyıla tarihlenmiştir. Bu yayınlardan ve yeni yazıtın okunabilen çok az bir bölümünden, her iki yazıtın birbirini tamamladığı; bunun da yayımlanan Decret'ler dizisinin bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Her iki yazıtın da bir yüzü Attik, bir yüzü de Aiolik lehçe ile yazılmıştır. Aiolik lehçenin burda kullanılması ilgi çekici görülmekte ve her halde Kymelilerin eski dillerine bir saygı anlamı taşımaktadır.

Bu yazılarda Kyme'li Archippe'nin, şehirde yeni bir Bouleuterion yaptırdığı anlatılmaktadır. Yaptırdığı binanın çephesine (Architrav) adının yazılmasına izin verdiği binanın önüne bronzdan bir heykel grubunun dikilmesine yardımcı olduğu ve bu törenlerde halka sözlenler verdiği anlatılmakta, onun hastalığından söz edilmekte, sağlığı için dua edilmekte; bütün iyilik ve yardımları için de onurlandırılmakta; sevgiyle, saygıyla anılmaktadır.

Yazıtın tümü üzerindeki çalışmalar bitince, G.E. Bean'ın yayınladığı Decret ile bunun arasındaki zaman ve konu ilişkisi kesin olarak ortaya çıkacak, Archippe'nin Kyme'deki sosyal, sanatsal etkinlik ve katkıları konusunda daha çok şeyler öğrenilebilecektir. Kararların sonunda o yılın yöneticisinin adının yazılmış olması da, gelecekte yapılacak kronolojik çalışmalar, düzenleme ve yorumlamalar için büyük önem taşımaktadır.

Archippe yazıtının etrafını açarken, üst seviyelerdeki karışık taş, tuğla ve toprak enkaz arasında, başka bir yazıt bulundu. Koyu gri renkli basit bir mermer parçası üzerinde yapılmıştır. Üstü kesik, altı kırık,

arkası düzeltilmemiş bu mermer, daha eski bir stel parçası olabilir. Burada ikinci defa kullanılmıştır. Uzunluğu 21, genişliği 15, kalınlığı 8 cm.'dir. Üzerinde (5) satır yazı vardır. Taşı kırık ama yazılar tamamdır. İmparator Hadrianus için yazılmış bir onur yazıtıdır. Tercümesi şöyledir : «İmparator, kurucu ve kurtarıcı Hadrianus Olympos için.»

Bu yazıtların bulunduğu açmada (A4), üst seviyedeki Roma Çağı duvarının dış köşesine yakın bir yerde, karışık molozlar arasında bir heykel başı bulundu. Bu moloz tabakası, üst duvarın dışında ve altında kalan, iri blok kesme taşlardan yapılmış olan, iki büyük duvarın üstüne ve arasına doldurulmuştu. Daha aşağılarda, profilli mermer parçaları, iri kesme ve mermer taşlar, Foça taşından yapılmış olan büyük-küçük, köşeli-yuvarlak birçok sütun parçaları ve çatı kiremitleri de dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Buluntumuz üst duvardan 50 cm. uzakta ve yüzeyden 60 cm. aşağıda ele geçmiştir.

Bu buluntumuz bir kadın heykelinin başıdır. İri kristalli, mavimsi damarlı, beyaz mermerden yapılmıştır. İşçiliği çok ince değildir. Burnu ve alını hafif zedelenmiştir. Arka kısmı iyice işlenmiştir. Kalın dalgalı saçları ortadan ayrılmış, geriye ve yana doğru taranmıştır. Saçların ön ve yan kenarları çelenk görünümündedir. Kulaklar saç bukleleriyle örtülüdür. Kaşlar düz, burun kemerlidir. Göz bebekleri işlenmemiştir. Dudakları kalın ve kabarıktır. Çenesi yuvarlak, altı dolgu ve boyun, başa göre kalındır. Boyunun kırık olan alt kısmı düzleştirilmiş ve dört köşeli bir çivi deliği açılmıştır. Bu durum, eserin ikinci kez kullanıldığını gösteriyor. Başın tüm yüksekliği 14, çeneden alna yüksekliği 11 ve genişliği de 8,5-10 cm. arasındadır. Bu ölçüler de başın 70-80 cm. civarında, bir kadın heykelciliğine ait olabileceğini gösteriyor. Bulunus yeri ve biçimi eserin insitu olmadığını belirtiyor.

Daha önceleri 1965 yılında ilk yazıtın bulunduğu sırada, aynı yerde aynı enkaz arasında bir heykel başı daha bulunmuş ve İzmir Müzesine götürülmüştür. Inv. 4503 nosunda kayıtlı olan bu kadın başı şimdi Basmane Müzesinde, kilise içinde sergilenmektedir. Bu baş da, ince kristalli, damarsız, temiz beyaz mermerden yapılmıştır. Başında, üçgen alınlıklı, miğferi andıran bir bone vardır. Bonenin kalın ve profilli olan ağız kenarındaki bant geriye, kulaklar üzerine doğru uzanıyor ve yukarıya doğru kıvrılarak iki volüt oluşturuyor. Bu üçgen alınlığı, bu volütleri ve başın arkasındaki yuvarlak görüntüsüyle bone bir miğferi andırıyor. Alın üzerinden, yanlara, kalın dalga ve kıvrımlarla, ayrılan saçları, bone altından kulaklara kadar uzanıyor. Arkadaki saçları görünmüyor. Kulakların meme uçları görünüyor. Dar olan alını hafif geriye doğru basıktır. Kaşlar çıkıntısız, belirsizdir. Burun hafif kemerli, çok ince, çok zariftir. Burun delikleri küçük ve derin işlenmiştir. Ağızın alt dudağı kazma darbeleriyle

kırılmıştır. Üst dudağı hafif açık ve kabarıktır. Gözler çok iyi işlenmemiş; göz kapakları hafif belirtilmiştir. Göz bebekleri ise hiç işlenmemiştir. Yüzü dolgun, boynu ince, çenesi düzgün, çene altı hafif dolgun ve ovaldır. Boyun altındaki büst kısmı oldukça dar, düzensiz ve itinasız... Baş ve boyun arkası da itinasız yapılmıştır. Bu başın bütün yüksekliği 40.5, çeneden yukarı yüksekliği 22.5, alın üzerinden genişliği 17.5 ve burun üzerinden genişliği de 10 cm dir. Bu baş, bizim yeni bulduğumuzdan daha büyük, daha güzel işlenmiş ve daha az zedelenmiştir. Ama ikisi arasında fazla bir üslup, ve zaman farkı olmamak gerekir.

Saç biçimine, gözlerin belirsiz özelliğine, dudakların kalınlığına, yüzün yuvarlaklığına, çene altının dolgunluğuna ve bunlardan doğan klasik etkisine bakarak, bu yeni buluntuyu Augustus dönemine (1. Neo-Klasizm); yani M.S. 1. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başına tarihleyebiliriz. Bizden önce bulunan baş ise, belki bununla çağdaş, belki biraz daha sonraya aittir.

Birinci açmadaki (A1) uzun duvarın dışında, pişmiş toprak figürinlerin yanında, mermerden küçük bir heykelcik gövdesi de bulundu. Giyimli bu erkek heykelciliği, ince kristalli, beyaz mermerden yapılmıştır. Çok ince işlenmiş, cila ve perdah edilmiştir. Yüksekliği 10, genişliği 4.5, ve kalınlığı 4 cm. kadardır. Baş, boynu, sol omzu, dizden aşağıya bacak ve ayakları eksiktir. Önü ve sağ yanı temiz, arkası ve sol yanı kireç paten kaplıdır. Giyim olarak altta, dizlere kadar uzanan, ince paralel çizgili, (V) yakalı bir khymation ile onun üzerine omuzları, kolları ve elleri göstermiyen, aşağıya doğru paralel çizgi ve kıvrımlı, önü açık ve uzun bir khyton giymiştir. Khyton'un ön etek uçları içe doğru kıvrılmış, üst kısmı öne doğru çıkmıştır. Bacak ve ayakları yoktur. Heykelcik, genel görüntüsü ile dik, donuk, hareketsiz bir hava taşımaktadır. Bu görüntü ve hava bizi, hem Arkaik, hem de Bizans eserlerini anımsamaya götürüyor. Ama biraz daha araştırmak ve düşünmek durumundayız.

Bu yılki kazılarda, bunlardan başka, önemli eser bulunmadı; (12) adet bakır ve bronz sikke, (1) adet strigil, (1) adet bakır iğne, (1) adet bakır yüzük; bazı kurşun ve demir nesneler, cam parçaları, çeşitli ağırlıklar, kandiller, figürin parçaları, boyalı-boyasız, figürlü-figürsüz bol sayıda keramik parçalarından başka, anılmaya değer buluntumuz yoktur.

Kyme kazıları, bu yıl çok sayıda ve çok çeşitli keramik örnekleri vermiştir; 11. Yüzyıldan Roma Çağı içlerine kadar, kesintisiz uzun bir sürecin keramik ürünleri elimize geçmiştir. En erken örnekler protogeometrik kaplara ait örneklerdir. Olgun ve Batı Anadolu geç geometrik keramigi de çeşitli örneklerle temsil edilmiştir.

Bu geç geometrik malzeme arasında, az sayıda da olsa, Korinth geç geometrik ve erken protokorinth örnekleri vardır. Burada 7. yüzyılın ikinci yarısı ile 6. yüzyılın birinci yarısına giren ve bu dönem içinde, Batı Anadolu yerleşmelerinde yoğun olarak görülen, yaban keçisi sitilindeki keramik ürünlerine ait bazı parçalar da elimize geçmiştir. Ancak bunlar, Kyme'de beklediğimiz kadar bol değildir. Bunun nedeni, bu yılki dar olan ve açmalarda, iyi korunmuş bir 7. yüzyıl tabakasına rastlanmadığından ileri gelmektedir.

Buluntular arasında, 6. yüzyılın yaygın keramik türü olan ve dalgalı çizgilerle, yatay kuşaklarla benzeşmiş vazolar değişik örneklerle görülebiliyor. Az olmakla birlikte Attika'dan ithal edilmiş, siyah ve kırmızı figür tekniklerinde bezenmiş vazolardan örnekler de vardır. Bunların arasındaki, siyah figür tekniğinde bezenmiş ve (560) dolaylarına tarihlenebilir. Az olmakla birlikte Attika'dan ithal edilmiş, siyah ve kırmızı figür tekniğinde bezeli bir başka krater parçası, itinalı işçiliklerinden dolayı anılmaya değer örneklerdir.

M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısı ile 4. yüzyılda görülen, siyah firnisli, baskı palmét motifleri ile bezeli Attika keramiğine ve bunların yerli taklitlerine ait çok sayıda örnek ele geçmiştir. Bu durum, Kyme'deki Aiolia bölgesinin kendine özgü keramiği olan gri monokrom kaplara ait çok sayıda parça korunmuş ve bulunmuştur. Bu buluntuların arasında çeşitli kap biçimleri, bezeme örnekleri ve yapım teknikleri de görülmektedir. Ancak bu örnekler, bu tipik yerli keramiğin, moda olduğu dönemin alt ve üst sınırlarının belirlenmesine ve kap biçimlerinin gelişim yönlerinin saptanmasına yetecek sayıda değildir.

Helenistik ve Roma Çağları da, Batı yamacı keramiği, megara kaseleri ve Terra Sigillata adı verilen, parlak kırmızı keramik örnekleri ile daha iyi, daha güzel, daha aydınlık olarak temsil ediliyor.

Baştan buraya kadar size Kyme'yi tanıtmaya, burada kazıya başlamamızın amaç ve gerekçelerini açıklamaya, ve çok kısa bir süre içinde, çok güç şartlarda bu yıl yaptığımız kazılardan çıkan mimariyi, bir yazıtı, bir heykel başını, bir kaç değişik buluntuyu ve bolca keramik malzemeyi anlatmaya, tanıtmaya çalıştım. Kyme üstüne, bu malzeme üstüne kesin konuşmağı, yorum yapmağı, bir tarihçeye, bir tarihllemeğe gitmeyi çok erken bulunuyorum. Ama Kyme'nin önemli bir arkeoloji merkezi olduğuna, çok sayıda güzel eser vereceğine ve bir çok tarihi, arkeolojik, kültürel sorunun çözümüne katkıda bulunabileceğine inanıyorum. Bunun içindir ki, Kyme'nin gelecek yıllarda, daha iyi şart ve olanaklarda, daha planlı ve programlı bir biçimde kazılması gereğine olan inancımı yineliyorum.

Konuyla, soruna eleştiri ve katkılarınızı bekler, saygılar sunarım.

ALTINCI DÖNEM İKİZTEPE KAZISI (1979)

U. Bahadır ALKİM

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ve İstanbul Üniversitesi'nin katılmaları ile Türk Tarih Kurumu adına yapılmakta olan Baфра-İkiztepe kazısının altıncı dönem çalışmalarına 18 Haziran-12 Ağustos 1979 tarihleri arasında devam edildi. Kazı Kurulu, Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında Doç. Dr. Önder Bilgi, Doçent Dr. Yeter Göksu, Doç. Dr. Olcay Birgül, Handan Alkım (Koordinator Arkeolog), Yük. MİM. Arkeolog Dr. Günhan Danışman, Yük. MİM. Lâmi Alp Çetinsu, Arkeolog Zeynep S. Sarı, Foto uzmanı Mehmet Ali Dügenci ve stajiyer dokuz üniversite öğrencisinden oluşmakta idi. Samsun Müzesi Asistanlarından Arkeolog Ömer Özden Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak görev aldı.

Kazılar, dört yükseltiden (I, II, III, IV) oluşan İkiztepe Hüyükünün yükseltisinde (= İkiztepe I'de) geliştirildi,

Amaçlar : Eski Tunç sonları ile Eski Hitit başlangıcı arasında yer aldığı anlaşılan ve «Er-Hitit» ya da «Geçiş Çağı» olarak tanımlanan bundan önceki dönemlerde altı evreli olduğu saptanan Kat I, daha geniş bir alanda açmak ve onun altındaki Eski Tunç yerleşmesinin çeşitli evrelerini açıklamak. Bunun için İkiztepe I'nın kuzey ve güney kesimlerinde olmak üzere iki yerinde derinleştirildi. Faaliyetimizi stratigrafik sonuçlar, nekropol kesimi, keramik ve küçük buluntular ve arkeometrik çalışmalar başlıkları altında özetleyebiliriz :

I. Stratigrafik Sonuçlar : Güney kesimde (A-Sondajı 5×5 m. boyutundaki 10 grid-karede (D3-4/IV 12-16), kuzeyde ise (H-Sondajı) aynı boyutta 9 grid-karede olmak üzere toplam 475 m² lik alanda çalışıldı. Güneyde 21.60 m., bir yerinde 20.00 m. ye, kuzeyde de 18.40 m. ye kadar inildi (İkiztepe I'nın bu günkü ova düzeyinden yüksekliği : 29.42 m.).

Güney kesimde «Geçiş Çağının» altı evresi de saptandıktan sonra 6 grid-karede Eski Tunç III'ün birinci evresine ulaşıldı.

(*) Prof. Dr. U. Bahadır ALKİM, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Bölümü Öğretim Üyesi.

Kuzeyde altı grid - karede «Geçiş Çağının» altı evresi de açıldıktan sonra üç grid - karede Eski Tunç III'ün birinci evresine inildi, bir grid - karede (D 3/IV 10) Eski Tunç III'ün dört evresi ve birinde de (D 3/IV 11) beş evresi saptandı.

«Geçiş Çağının» altıncı evresi ile Eski Tunç III'ün ilk evresi arasında, yanmış ahşap ve pisé kalıntılarından oluşan bir moloz tabakası da 11 grid - karesinde görüldü. Bu karışık tabaka içinde hem «Geçiş Çağına» (=öteki adı ile «Er - Hitit» Çağına) hem de Eski Tunç III'e ait çanak çömlek parçaları bir arada bulur

Gerek «Geçiş Çağında» ve gerek Eski Tunç III'de ahşap mimarlığa tanıklık eden kalıntılara rastlandı.

II. Nekropol Kesimi : 1979 döneminde aynı kazı alanımızın grid - karelerinden 6'sı içinde 13 basit toprağa gömüt meydana çıkarıldı. Gömütler sırtüstü yatmakta, kollar gövdenin iki yanında bulunmakta, bacaklar da yan yana uzatılmış olup baş göğse bakmaktadır. İskeletler değişik yönde gömülmüşlerdir.

1978'de de alanımızın kuzey kesimindeki üç grid - karesinde 21 mezar bulunmuştu.

1978 ve 1979 döneminde açılan gömütlerden bazılarında ait kemiklerin hem doğu hem de batı bitişikte olan ve henüz kazılmıyan grid - karelerinin altına doğru uzanışı, mezar sayısının oldukça kabarık olduğunu göstermekte ve bu alanda bir nekropolün varlığını belirlemektedir.

1975 yılında İkiztepe I'nin batısında yine bir nekropol kesimini açmıştık, onu «Nekropol I», 1978 ve 1979'dakini de «Nekropol II» olarak adlandırdık.

Nekropol II'de bulunan ölü hediyeleri şunlardır : Bir bronz yüzük, bir çift küpe, bir zıpkın, bir bronz bilezik, başka bir bronz yüzük ve bir mızrak ucu.

«Geçiş Çağının» altındaki karışık yıkıntı tabakasının altında yer alan «Nekropol II»nin daha üst düzeydeki toprağı içinden hem «Geçiş Çağı» türünde tornada yapılmış keramik parçalarına, hem de Eski Tunç III türünde tornasız çanak - çömlek kırıklarına rastlandı. Daha derindeki mezarların çevresinde ise, yalnız Eski Tunç III keramik kalıntıları görüldü. Ölü hediyesi olan söğüt yaprağı biçiminde, bedende delik olmıyan, sapı kıvrık mızrak ucumuz ise tip bakımından genellikle hem Eski Tunç III'de hem de «Geçiş Çağı» başlarında örnekler vermiştir. Bu verilerin ışığı altında, İkiztepe I'deki «Nekropol II»nin, Eski Tunç III sonlarına ve «Geçiş

Çağı» başına (yık. ol. M.Ö. XXII—XXI. yüzyıl) tarihlenebileceği kanısındayız. Şu hususu da belirtelim ki, İkiztepe'de «Geçiş Çağı», Eski Tunç III'ün sonlarını da içermektedir.

III. Keramik ve Küçük Buluntular : «Er-Hitit», öteki adı ile «Geçiş Çağı» çanak-çömleğine bu dönemde de bol sayıda rastlandı. Tornada yapılan, çok iyi pişirilen ve Eski Tunç III sonları ile «Eski Hitit» başlangıcı arasına tarihlenen bu keramik, Boğazköy-Büyükale Kuzeyyamaç Kazısının 8b, 8c, 8d, özellikle 9'cu katında, Kaneş Karumu'nun IV., III. ve II. katlarında bulunan keramik türündedir ve içinde Eski Tunç III türünde tornasız çanak-çömlek de vardır.

Küçük buluntulara gelince : Pişmiş topraktan yapılmış çok sayıda ağırşakları, pek çok sayıda da tezgâh ağırlıklarını özellikle zikretmek isteriz. Bu da, İkiztepe'de yoğun bir örme ve dokuma işçiliğine tanıklık etmektedir. Tezgâh ağırlıklarından bazılarının 2 kilogramdan fazla bir ağırlıkta olması, yalnız kumaş değil, aynı zamanda hasır dokumacılığının da varlığını belirlemektedir (Bilindiği üzere, normal tezgâh ağırlıkları ortalama 300 - 700 gr. arasındadır).

Pişmiş topraktan iki kasık (biri kırık) ve disil bir figürün parçası ayrıca ilginçtir.

Kemik eserler keza ilginçtir : İğneler, bızlar, spatula, askı, bıçak sapı.

Madenî eserler arasında, mezar hediyesi olarak yukarıda saydıklarımızdan başka, özellikle şunlar vardır : Bronzdan iğneler, deliciler, başlı (öteki adı ile toplu) iğneler, kesi ve yassı kolcuklu bir balta.

Bilindiği üzere, kolcuklu yassı baltalar bir kaç tip gösterirler ve örneklerine yalnız Anadolu'da değil, aynı zamanda Suriye, Filistin, Mısır, Girit ve Kafkasya'da rastlanır. Bizim yassı baltamız İkiztepe I - «Geçiş Çağı» : Kat II, evre 5'de meydana çıkarılmış olup tip bakımından Alişar, Bitik, Beycesultan, Alaca Hüyük, Bolu, Kayseri, Kaneş Karumu Kat Ib ve Düdartepe kökenli olanlarla karşılaştırılabilir. En yakın benzeri ise, Düdartepe'dekidir. Böylece, bu günkü bilgimize göre, kolcuklu yassı balta tipi en eski örneğini İkiztepe'de stratigrafisi belli bir tabakada vermiş bulunmaktadır.

IV. Arkeometrik Çalışmalar : Termoluminesans yöntemi ile yaş tayini için, gereken örneklerle ortam hazırlamak amacı ile Doç. Dr. Yeter Göksu tarafından İkiztepe II'nin Kalkolitik ve Eski Tunç I, İkiztepe I'in de Eski Tunç III ve «Geçiş Çağı» katlarına özel tabletler yerleştirildi. Ayrıca, İkiztepe II'nin Eski Tunç I Çağına ait siyah keramiğinin termoluminesans

özelliğine uygun olup olmadığını kontrol etmek amacıyla bir iki amorf parça yeniden pişirildi, bundan başka elektrosin rezonans yöntemi de uygulandı. Sonuçta, söz konusu yöntemin geçerli olacağı a

Keramiğimizin kimyasal analizinin karşılaştırılmasını sağlamak için İkiztepe'nin yakın çevresindeki kil yataklarından Doç. Dr. Olcay Birgil tarafından örnekler alındı.

C 14 yönetimi ile yaş tayini için İkiztepe'nin değişik katlarından alınan örnekler Hacettepe Üniversitesinin Fizik Laboratuvarına teslim edildi.

Bu arada paleobotanik paleozoolojik örneklerimize ait ilk raporların ilginç sonuçlarını da almış bulunmaktayız.

Kalkolitik ve Eski Tunç I'de Batı Anadolu, Ege Adaları ve Balkanlarla, Eski Tunç II ve III'de de Orta Anadolu ile sıkı kültürel ilişkileri olan, «Geçiş Çağında» ise Eski Hitit devri başlangıcına tarihî veya lejander konularda ışık tuttuğu anlaşılan İkiztepe'de gelecek dönemlerde daha geniş çapta yapılacak kazıların Eski Anadolu arkeolojisine katkılarda bulunacak eserler vermeye devam edeceğini ummaktayız.

REPORT ON THE WORK AT ELMALI AND KARATAS SEMAVİİK in 1979

Machteld J. MELLINK (*)

In the short season of July 17 - August 19 conservation and study were the principal objectives. The staff consisted of Franca Callori di Vignale restorer, Professor Robert A. Bridges Jr., İlknur Özgen, M. A., Nancy W. Leinwand, M. A.; the representative of the Department of Antiquities and Museums was Miss Saadet Barutçu of the Archaeological Museums of İstanbul.

1. **Karaburun:** The painted tomb chamber in the tumulus at Karaburun was examined by restorer Franca Callori di Vignale to study the effects of the variations in temperature in the seasons of the year and the cumulative effects of our conservation efforts. The protective buildings preserve a high humidity in the tomb chamber, simulating conditions prevailing from the date of closing of the tomb to the earliest robberies, and of the long stretch of time thereafter. Regular ventilation is presently not considered necessary if an appropriate equilibrium of temperature and humidity is maintained by the existing architectural provisions. One of the chief concerns is to prevent the growth of organisms on the walls. This can only be achieved by a strict limitation of access to the tomb chamber and prompt action to extirpate any growths that may still linger in isolated spots on the walls. Chemical interaction of the various layers of plaster and paint with the surface of the limestone wall blocks is at present observed in a few spots. Samples of surface deposits (consisting of a mixture of hydrated limestone and gypsum) are being studied. Continued observation is indicated for the next few years before a prognosis of the long term health of the paintings can be made with assurance.

The exterior landscaping of the tumulus continued with the construction of retaining walls on three sides of an artificially levelled entrance court to the East of the modern entrance building in which the base-monument is now contained. Even in antiquity drainage problems existed in the saddle between Karaburun tumuli I and II. When the base-monument,

(*) Prof. Dr. Machteld J. MELLINK, Pennsylvania Bryn Mawr College Öğretim Üyesi.

was erected its level was the lowest in the area between the two tumuli; rainstorms soon started depositing layers of silt against its lower edge. We constructed a 15 m. long stone and concrete drainage channel from the entrance court of tumulus Karaburun II to the southeast slope; erosion of the reconstructed tumulus is counteracted by a stone layer on its surface.

The study of the fragments of the base-monument was continued. The broken pieces of doors and lion (s) were drawn. Robert A. Bridges, Jr. completed his drawings and sections of the tomb chamber and tumulus. (Fig. 1).

2. Kızılbel : The Paintings of the archaic tomb chamber, set directly on the surface of the wall blocks, are mostly in stable condition. The conditions of humidity are similar to those established in Karaburun. Some blocks are still extruding thin white deposits which require cleaning and further study. Repairs were made to the stone kline, a precarious reconstruction out of the sadly fragmented remnants of the limestone rectangular base and profiled top-slab. (Fig. 2).

Line drawings of all friezes were made at a scale of 1 : 5 by France Callori, İlknur Özgen and Nancy Leinwand, in addition to the existing 1 : 1 watercolor copies. The new, somewhat simplified outline drawings will serve as a guide to the reader of the publication. The drawings of the architecture are complete, including the details of the construction of the tomb chamber.

3. Semayük - Karataş : The site remains partly covered so that samples of the architecture and stratification will still be available for checking of details needed for publication.

The pottery of the trial trenches was examined to study the transition of the typical Elmalı plain Early Bronze II phase (with white-painted pitchers and lug-handled bowls, relief-decorated jars and lug-handled pithoi) to the Early Bronze III stage with clearly pronounced Troy II features such as wheelmade bowls, large / red-polished platters, black- and red-polished tankards and depa, and some buff wheelmade jars and jugs. The majority of the trial trenches yielded E.B. II material. E.B. III of the type described here is sparse; it represents a final, brief stage of habitation in restricted areas of Karataş. After an interval, Middle Bronze Age habitation began in the area of Bağbaşı. Some of the pithos burials of these M.B. residents of Bağbaşı were found in the Karataş area.

The study of the Bağbaşı and Karataş material will continue in 1980.

ENEZ 1979 YILI KAZILARI

Afif- ERZEN (*)

Yedi yıllık bir aradan sonra 1979 sonbaharında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izin ve maddi desteği ile yeniden başlayabildiğimiz Enez kazıları 5 Ekim - 25 Ekim tarihleri arasında devam etmiştir. Bu sezon da çok kısıtlı maddi imkânlarla çalışmalara başlandığından, 1971 ve 1972 yıllarında açmaya başladığımız V 21 plânkaresinde kısmen geniş bir sahayı derinlemesine inceleme yoluna gidilmiştir.

Homeros ve Herodot'da adı geçen, antik çağ Trakyası'nın bu en önemli liman kenti ve kültür merkezi bugüne kadar lâyık olduğu ilgiyi görmemişti. Çok kısıtlı imkânlarla yaptığımız kazılar da ne yazık ki, şehrin eski önemi ile mütenasip olmamıştır. Buna rağmen elde edilen malzeme antik Ainos'un artık eski önemine lâyık bir şekilde araştırmasını gerekli kılacak ölçüde boyutlara ulaşmış bulunmaktadır.

Yeni kazı alanında şimdilik Osmanlı, Bizans, Roma ve eski Yunan dönemlerine ait kültür katlarının varlığı ortaya konmuştur. Bu kültür katlarının çeşitli mimarlık safhalarını gösterdiği anlaşılmakta ise de, çok dar bir alanda sürdürülen çalışmalar yüzünden, henüz kesin bilgiler edinilmemiş olduğundan burada detaylara fazla girilmeyecektir.

En üstteki ilk kültür katı Osmanlı dönemine aittir. Mimari yönünden çok basit olan bu dönem duvarlarında önceki dönemlerin yapı malzemelerinden devşirilerek yeniden kullanılmış taşlara çok sık rastlanır.

Osmanlı katının hemen altında geç Bizans mimarisini yer alır. Bu yılki kazılarla güney duvarının dış yüzünün tamamı yakın bir kısmını açtığımız geç Bizans yapısının, apsis kısmı doğuya bakan bir şapele ait olduğunu anlamış bulunuyoruz. Şapelin temeli hizasında bulunan iki taş sandık mezar da bu döneme aittir.

Şapelin temeli altında uzanan ve harçla birleştirilmiş düzgün dikdörtgen taş bloklardan duvarlara sahip yapının, bu duvarla aynı seviyede bulunmuş **terra sigillata** türündeki keramik parçalarına da dayanarak, Roma dönemine ait olduğu kabul edilebilir. Nitekim kazı sırasında bulunan çok

(*) Prof. Dr. Afif ERZEN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

sayıda gerçek bir kireç - kum karışımı sıva ve alçı üzerinde yapılmış kırmızı ve sarı fresko parçaları Enez Akropol'ünde bir Roma yerleşmesinin varlığını kanıtlayan belgeler olarak karşımıza çıkarlar. Ancak ilk raporlarımızda da belirttiğimiz üzere, akropoldeki Roma iskanının mimarlık kalıntıları yönünden çok sılık olduğu açıktır.

Roma olarak nitelediğimiz kültür katının altında ve ortalama 6 m. derinlikte M.Ö. 6. yüzyıla ait olduğunu sandığımız bir Grek yapısının çok sağlam durumdaki kalıntılarına rastlanılmıştır. 1971-72 kazı sezonlarında bir kısmını temizleyebildiğimiz bu yapı 4.80 x 2.50 m. boyutlarında dikdörtgen bir plân gösterir. Ahşap tavan kirişlerinin yuvalarına kadar ayakta kalabilmiş olduğu bu yapının doğu ve güney duvarları **pseudo-isodom** denilebilecek bir düzende örölmüş yumuşak taş bloklardan, kuzey ve batı duvarları ise miyosen ve tortul kalker denilen anakaya'dan oyularak meydana getirilmiştir. Bu mekâna kuzeyden şimdilik üç basamağı meydana çıkarılmış bir merdivenle ulaşılmaktadır. Anakayaya oyulmuş bu merdivenin sonunda ve esas mekânın kuzeydoğu köşesinde 1.30 m. yüksekliğinde üzeri kemerli bir geçit yeri vardır. Buradan 1.90 m. yüksekliğinde ve dikdörtgen plânlı mekânın güney-batı köşesindeki yine üzeri kavisli ikinci bir kâpiya doğru inen basamaklar yer alır. Bu kâpi yumuşak tortul kalkerden oyularak ve sonradan taşla örölerek köreltilmiş, yine üzeri kavisli bir dehlize açılır. Bu dehliz bu sezon araştırılamamıştır. Mekânın güney-batı köşesi üzerindeki kâpi geçidi önünde bulunan bir amphora ve nemin korunması konusunda gösterilen özene dikkat edilerek bu dehlizin bir şarap mahzenine ulaştığı düşünölebilir. Bu mahzene geçit veren dikdörtgen plânlı mekân muhtemelen Hellenistik çağda tadilat geçirerek, kullanılmayan güney bölümü taştan bir duvarla kapatılmıştır. Bu tadilat yapının tarihlenmesine de ışık tutmaktadır. Çünkü 1971 ve 1972 kazı dönemlerinde tadilat duvarının kullanılmayan güney kesiminde yaptığımız kazılarda ele geçirdiğimiz Korint ve Doğu Yunan üslûbundaki Şarkî keramiklere bu yıl tadilat duvarının kuzeyinde hiç rastlanılmamış olması yapının en azından M.Ö. VI. yüzyılın başlarına ait olduğuna bir delil olarak kabul edilebilir.

Bu yıl elde ettiğimiz tam ve parçalar halindeki çok sayıda keramiklerin, siyah ve kırmızı figürlü bir iki parça dışında, hemen hepsi M.Ö. IV. yüzyılın başlarından Hellenistik çağ içlerine kadar devam etmektedirler. Siyah vernik üzerine istampa tekniğı ile palmetlerle dekore edilmiş M.Ö. IV. yüzyıl başlarına konabilecek ayaklı tabak parçaları yanında, M.Ö. III. yüzyıldan M.Ö. II. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmış gibi görönen ve Atina Akropol'ünün batı yamacında ilk ve çok sayıda bulunmuş olmaları yüzünden «Batı yamacı keramikleri» olarak adlandırılan parçaların benzerlerine rastlanılmıştır. Bu sonuncuları arasında Barbotin tekniğı ile

bezenmiş kaplar sayıca ilgi çekici ölçüdedir. M.Ö. III. yüzyılın başlarına ait olması çok muhtemel olan bir Gnatia çömleği parçası, muhtemel imal yeri Güney İtalya'dan Kuzey Ege'ye ithalatı belgelemektedir.

Ayrıca bu yılki kazılarımız sırasında elde edilmiş çok sayıda amphora kulpu üzerinde damgalara da rastlanılmıştır. Bu damgalardan Enez kentinin M.Ö. V. yüzyıldan itibaren Taşoz adasından şarap ithal ettiği anlaşılmaktadır. Yine kazılarımız sırasında ön yüzünde profilden bir Hermes, arka yüzünde ise Kerikeion tasvir edilmiş tunçtan bir Obol Enez Akropolünden elde edilmiş ilk Ainos sikkesi olması nedeniyle dikkat çekicidir. Bu parçanın, Ainos'un M.Ö. 411'de Khios standartlarını benimsemesinden önceye ait olduğu açıktır.

Çok dar bir alanda sürdürdüğümüz derinlik sondajlarına rağmen ortaya çıkarılan çok sayıda terrakota heykelcik ve kabartma bu liman kentinin antik çağdaki önemine işaret ediyor olmalıdırlar.

Önümüzdeki yıllarda gerekli maddi imkân sağlandığı takdirde, Trakya ve hatta Avrupa sınırları içindeki en sağlam durumda kalmış ve erken devri akropolünü ortaya çıkararak bilim âlemi ve Türkiye turizmine büyük katkılarda bulunabileceğimizi şimdiden söylevebiliriz.

MARMARA ADASI, SARAYLAR KÖYÜ — 1979 ÇALIŞMALARI

Nuşin ASGARİ (*)

Geçen yılki sempozyum bildirisinde Saraylar'da 1971'den bu yana Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yaptığımız nekropol kazısını tamamladığımızı ve bundan böyle Saraylar çevresinde sistemli bir şekilde yüzey araştırmalarına girişeceğimizi belirtmiştim. Aslında çalışmanın önce yüzey araştırması olarak başlaması ve bunun sonucunda toplanan verilere göre, çözümlenmesi istenen arkeolojik sorunlar için kazının yapılması gerekirdi. Fakat biz müzeciler çoğu zaman işe bir müdahale kazısı, bir kurtarma kazısı olarak başlamak zorunda olduğumuzdan, içine aniden girdiğimiz işin sorunlarına hazırlıklı olmayıp ancak çalışmanın ilerlemesiyle o konunun içinde pişer, nelerin çözümlenmesi gerektiğini de görürüz. İşte 1971'de Saraylar limanı yapımı sırasında ortaya çıkan üç lahti kurtarmak amacıyla adaya alelacele gittiğimizde, ne ben, ne de menhum meslekdaşım Dr. Nezih Fıratlı, bu üç lahtin peşinden koskoca bir nekropolü açmamız gerekeceğini düşünmemiştik. Bu çalışmanın bizi antik mermer işçiliğinin teknik yönlerini incelemeye sevkedeceği, Marmara Adasındaki nekropolün yorumlanabilmesi için adadaki mermer ocaklarını incelememiz gerekeceği ve adanın antik mermer ticaretinde oynadığı belirgin rolü ortaya çıkarmak zorunda kalacağımız doğrusu hiç aklımıza gelmemişti.

Nekropol kazısı buluntuları birbirini tekrar etmeğe başlayınca, yani sayıca artış olmasına karşın, içerik açısından bilgimize katkıda bulunacak değişik malzeme çıkmamağa başlayınca, 1978 yılında nekropol kazısına son vermiş ve sistemli yüzey araştırması yapmak üzere Genel Müdürlüğümüze başvurmuştuk. İşte 1979'da Genel Müdürlüğün ve Türkiye Tüning ve Otomobil Kulübünün sağladığı maddi olanaklarla gerçekleştirdiğimiz bu çalışma, bir hafta gibi kısa bir süre içinde yapılmış olmasına rağmen, o kadar verimli sonuçlar vermiştir ki, bu yüzey çalışmalarına önümüzdeki yıllarda da devam edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Dr. Nuşin ASGARİ, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Uzmanı.

Bu bildiride Saraylar 79 çalışmasının en önemli konuları ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Şöyle ki :

- 1 — Yüzey araştırmasının hangi alanda yapıldığı ve bu alanın niçin seçilmiş olduğu açıklanacaktır.
- 2 — 1979'da bulunan antik mermer ocakları tanıtılacaktır.
  - a — Saptanan 9 antik ocak alanının tanıtımı,
  - b — Bu ocakların incelenmesi sonucunda antik ocakçılık teknikleri hakkında öğrendiklerimiz; özellikle **testere** ile mermeri ana kayadan keserek almak tekniğinin saptanması,
  - c — Ocakların tarihlendirilmesi.
- 2 — Ocak malzemesinin limana indirilmesi için açılan ocak yolları : bunlar adada ilk defa 1979'da bulunmuştur. Bu yolların antik çağda ne şekilde kullanıldığı açıklanacaktır.
- 4 — 1979'da bulunan eski limanların tanıtılması ; bunlar bugünkü Saraylar limanının doğusunda kalan büyük koyların içinde yer almaktaydı.
- 5 — Müze çalışmaları : Sahada bulunarak Saraylar Müzesine taşınan 18 adet eserle birlikte Saraylar koleksiyonunun adedi 277'ye yükselmiş oluyor.
- 6 — 1979'da mermer ocaklarında bulunan antik malzeme arasında en önemli grubu işlenmesi tamamlanmamış olan **Korint başlıkları** oluşturmaktadır. İşlenmesinin çeşitli safhalarında bırakılmış olan bu başlıklar üzerinde yaptığımız ayrıntılı inceleme sonucunda, bir Korint başlığının küp şeklindeki bir mermer blok-tan tüm ayrıntıların işlenmiş olduğu son safhasına kadar hangi teknik aşamalardan geçtiği saptanmıştır. Bildiride bu aşamalar çeşitli örneklerle gösterilecektir.

DIE ARBEITEN IN DIDYMA 1979

Klaus TUCHELT (*)

Die Arbeiten in Didyma fanden vom 1.8.-20.10. statt. Nach der 1978 erfolgten Freilegung der Heiligen Straße bis zur nordöstlichen Grundstücksgrenze in Z 3 wurde jetzt auch das im NW noch fehlende Straßengstück in C 10 ausgegraben; dort sind die Kalksteinplatten des Pflasters, z.T. auch die Randsteine der Westseite ausgeraubt. Innerhalb des verfügbaren Grundstücks ist jetzt bis auf einen schmalen Streifen im NW die Heilige Straße vollständig auf etwa 90 m Länge freigelegt. Die Ausgrabung der westlichen Randbebauung wurde fortgesetzt und die der östlichen begonnen.

1. Die HALLENANLAGE auf der Westseite der Heiligen Straße. Die Westseite wird von der Thermengasse bis zur nordöstlichen Grundstücksgrenze von einer ca. 68 m langen und 5 m tiefen Halle mit 12 Kammern eingenommen. An die N-Ecke beim Eingang zur Thermengasse stößt eine weitere Halle mit Kammern, an die sich nach Westen in Richtung der Thermen fortsetzt und die Südseite der Thermengasse begrenzt hat. An der Heiligen Straße folgt der südöstliche Hallenabschluß der Richtungsänderung des Straßenverlaufs nach Osten (AZ 2). Die Kammerreihe hat von NW nach SO ansteigendes felsiges Gelände überbaut; die Kammern 1-4 folgen mit einer tiefen Fundamentierung dem Anstieg, der im Bereich von Kammer 5 als Kiesel sediment an die Oberfläche tritt. Die Merkwürdigkeit besteht darin, daß die in den Kammern 6-10 ansteigende Fels Oberfläche nicht abgearbeitet worden ist, um ein Fußbodenniveau zu schaffen.

Die fünf mittleren Kammern (4-8) sind um 0.80 m tiefer als die seitlichen. Die in der Mitte liegende Kammer 6 unterscheidet sich von den übrigen durch ihre um etwa 2 m größere Breite und zwei Pfeilervorlagen an der Front, die mit solchen auf dem Stylobat korrespondierten. Halle und Kammern bildeten an der Heiligen Straße eine Anlage mit einem Mitteltrakt, dessen Mittelachse durch Pfeiler an der Front und die dahinterliegende große Kammer 6 betont war. Zu Seiten des Mitteltraktes schließen zwei Flügel von je drei (1-3) bzw. vier Kammern (9-12) an; allerdings erschweren es die starken Zerstörungen im Bereich von Kammer 12 festzustellen, ob diese Kammer gleichzeitig mit der übrigen Anlage ist.

(*) Dr. Klaus TUCHELT, Istanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü İkinci Müdürü.

2. Der FELSBEZIRK befindet sich südwestlich hinter der Kammerreihe der Halle. Die bereits 1977 angeschnittenen, von den Kammern 4-6 überbauten Fundamente aus großen Kalksteinquadern, wurden bisher als «Anten—» oder «Nischenbau» bezeichnet. Die Fundamente haben einen Umfang von ca. 11×16 m (Außenmaße) und ummantelten den nördlichen Ausläufer des nach SO ansteigenden Kiesel sedimentfelsens. Bei der sog. Nische an der südöstlichen Langseite handelt es sich vermutlich um eine sehr sorgfältig angelegte, tief in den Felsen eingearbeitete Bettung zur Aufnahme eines aus flachen Blöcken durchgeschichteten Fundamentes. Unmittelbar südwestlich liegt ein Brunnen (2); dessen Inhalt barg überwiegend ein- und denselben Gefäßtyp, von dem allein 297 Böden gezählt wurden: eine oben ausgebauchte Gefäßform mit einem Bügelhenkel. Bei der Anlage handelt es sich um eine von der Heiligen Straße betretbare Terrasse am Nordhang der Felsbarre. Die Terrasse bot im SO Zugang zu einer Plattform, deren tiefe Felsbettung auf einen Fundamentkern schließen läßt. Dessen Bestimmung diene wahrscheinlich zur Aufnahme eines Altares, dem auf der Terrasse ein Hofraum mit Brunnen angegliedert war. Die Anlage wurde in hellenistischer Zeit errichtet und hatte offenbar einen Vorgänger aus dem 7./6. Jh. v. Chr., von dem außer Porosblöcken in situ in Kammer 4 reiche keramische Funde erhalten sind.

Der nach SO ansteigende Felsen zeigt zahlreiche Einarbeitungen und Mauerreste, darunter zwei weitere Brunnen, eine hinter den Kammern 6-9 entlanggeführte tiefe Felsrinne sowie Reste von Porosarchitektur, die mit einem etwa 15 m langen, aus dem Felsen gearbeiteten Bankett verbunden ist. Keramische Befunde aus ungestörtem Zusammenhang gehen bis ins 7. Jh. v. Chr. zurück. Beim Bau der Hallenanlage (2. Hälfte 2. Jh. n. Chr.) wurde der zur Heiligen Straße gelegene Osthang der Felsbarre in die Kammern 6-10 einbezogen, während das Hofheiligtum mit dem Altar und die daran anschließenden, noch nicht weiter untersuchten Teile dieses Felsbezirkes bestehen blieben. Wie es scheint, dienten die an Heiliger Straße und Thermengasse errichteten Hallen dazu, die in dem Felsbezirk gelegenen Anla-

gen durch eine der Kaiserzeit entsprechende repräsentative Fassadenarchitektur einzufassen. Die Aufgabe und Ausraubung des Felsbezirkes erfolgte erst im späteren 6. Jh. n. Chr. Die zu dieser Zeit bereits zerstörte Halle wurde an der Heiligen Straße als Arkadenreihe wiederaufgebaut.

3. Die OSTSEITE DER HEILIGEN STRASSE wurde bisher in der Fläche auf 6 m Tiefe freigelegt. Die Bebauung besteht aus Räumen unterschiedlicher Größe, die bis zum Randstein reichen und direkten Zugang vom Straßendamm hatten. Das Material waren ältere zersohlagene Werkstücke. Diese Bebauung ist offenbar gleichzeitig mit der Anlage der Arkadenhalle auf der gegenüberliegenden Westseite. Nach Zerstörung dieser Räume wurden Reste von Einbauten festgestellt, die in zeitlichem und baulichem Zusammenhang mit den Fundamenten stehen, die in der Spätzeit und nach Zerstörung der Randbebauung auf beiden Seiten der Heiligen Straße (Mitte 7. Jh. n. Chr. terminus p.q.) den Straßendamm überlagerten.

Ältere Reste wurden bisher unter der östlichen Randsteingrenze beobachtet, die durch die Pflasterung in trajanischer Zeit nicht unter den Boden gekommen sind. Es war die Randsteinbegrenzung der Vorgängerstraße (BC 8-10) sowie ein über 15 m langes Fundament aus Kalksteinblöcken in AB 5-7, von dem zwei Lagen an der Westecke erhalten sind (großes Bathron?). Ein bisher auf 12 m Länge freigelegtes Fundament verläuft in C 9/10 parallel zum östlichen Randstein; es besteht aus zwei Lagen großer Kalksteinblöcke von ca. 1 m Tiefe und wurde spätestens bei Anlage der Vorgängerstraße aufgegeben, die an dieser Stelle eine Dammbreite von ca. 6,20 m hatte gegenüber der dort um 1,10 m schmaleren trajanischen Straße.

4. Die HEILIGE STRASSE außerhalb des antiken Didyma (vgl. K. Tuchelt, Vorarbeiten zu einer Topographie von Didyma. Ist Mitt Beih. 9 Beilage 1 Abschnitt 1) wurde auf eine Strecke von über 100 m untersucht, um Verlauf und Randsteinbegrenzung festzustellen. Diese seit 1907 nicht wieder untersuchte Strecke, berühmt durch die Auffindung der «Branchiden» — aber fast vergessen, war von kaiserzeitlichen Kalksteinsarkophagen gesäumt und erweiterte sich vor Eintritt in das antike Heiligtum zu einem Platz, möglicherweise der Vorplatz für das i. J. 1907 festgestellte Straßentor.

5. APOLLON - TEMPEL: Auf den Sockelwänden des Adytions beobachtete L. Haselberger Ritzlinien, darunter die für den Aufbau einer Säulengruppe des Tempels. Die Untersuchung und Aufnahme dieser antiken «Konstruktionszeichnungen» soll im nächsten Jahr fortgeführt werden.
6. KONSERVIERENDE MASSNAHMEN wurden wie alljährlich neben den laufenden Grabungsarbeiten durchgeführt. Für die zu einem großen Teil noch aus den Grabungen von dem Ersten Weltkrieg stammenden Architektur- und Inschriftenfragmente wurde im Werkhof des Grabungshauses ein Steinlager eingerichtet, in dem die inventarisierten Fragmente vor Witterungseinflüssen geschützt und leicht auffindbar in Stahlregalen aufbewahrt werden.

Der hier gegebene vorläufige Bericht setzt die Kenntnis des noch unveröffentlichten Berichtes über «Neue Forschungen in Didyma» voraus, der im Januar 1979 bei dem von der Generaldirektion der Antiken und Museen in Ankara veranstalteten Symposium vorgetragen wurde.

Ein Bericht über die seit 1975-1979 in Didyma durchgeführten Arbeiten ist für «Istanbul Mitteilungen Band 30, 1980» vorgesehen.

HORIS KALE KAZILARI

Seyhan DORUK (*)

O.D.T.Ü. Keban ve Aşağı Fırat Projesi adına yapılan Horis Kale'deki kazılara 1978 yılında başlamıştır. Mevsim koşullarının elverişsiz olması nedeniyle geçen yılki çalışmalar çok kısa sürmüştür. Bu yıl Ağustos - Eylül aylarında kazılara devam edilmiştir (**).

Horis (yeni adı Yığınak), Adıyaman İl'i'nin Kâhta İlçesi'ne bağlı, Fırat Nehri kenarında 110 hanelik bir köydür. Kâhta'dan geçen Adıyaman - Urfa, Diyarbakır karayolunun 13. km.'sindeki benzin istasyonundan güneye ayrılan, oldukça kötü satırlı 15 km.'lik ham yol ile köye ulaşılmaktadır.

Kale, Horis Köyünün 1 km. kadar kuzeyinde, Fırat nehrinin kıyısında, nehirden 109 m. yükseklikte, doğu-kuzeydoğu ve güneydoğu taraflarından çıkılması olanaksız dik bir tepedir (Res. 1). Kalenin batı yanı boyunca anakayanın kesilmesiyle oluşturulmuş geniş bir hendek uzanmaktadır. Bunun yanı sıra surlara destek olmak ve toprak kaymasını engellemek amacıyla tepe, hem bu yönde hem de kuzey tarafta, eğime uygun olarak dikdörtgen bloklarla kaplanmıştır. Bu kaplama blokları kırma taşlardan yapılmış bir blokaj üzerine kireç harçla oturtulmuştur. Batı yönde kalenin yuvarlak kuleleri ve surları, köylülerin yıllardır taş sökmeleriyle çok tahrip olmuştur. Doğru yönde ise düzgün dikdörtgen bloklardan yapılmış surlar zamanımıza değin iyi bir biçimde korunagelmıştır (Res. 2). Yine bu yönde Fırat'a inen, anakayanın oyulmasıyla oluşturulmuş üstü hafif tonozlu, basamaklı bir tünel vardır.

İlk mevsim çalışmaları sırasında güney taraftaki surları temizlemek ve bunların planlarını elde etmek amacıyla kazılar yapılmış ve yaklaşık 30 m.'lik bir kısmın temelleri ortaya çıkarılmıştır. Bu temizlik çalışmaları sırasında Anadolu Selçukluları devrine ait İslâmî sikkelerin yanı sıra bol ölçüde, çoğu sırlı İslâmî çanak çömlek parçaları ile Bizans ve Roma çağına ait seramikler, çeşitli okucları elde edilmiştir.

(*) Dr. Seyhan DORUK, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü Asistanı.

(**) Bu kazılar için gerekli imkânı sağlayan O.D.T.Ü. Keban ve Aşağı Fırat Projesi Müdürlüğüne teşekkürü borç biliriz.

Kalede kazıya başlanıldığında topoğrafik çalışmaların tamamlanmamış olması nedeniyle geçici olarak A alanı diye adlandırılan P-9 alanında geçen yıl açılan beş açmada büyük bir yapıya rastlanmıştır. Bu yıl yapılan onbir açma ile bu yapının açılmasına devam edilmiştir.

Yapı, kalenin güney suruna bitişik inşa edilmiş ve eğime uygun olarak batıya doğru yükselir bir biçimde kademelendirilmiştir. Ortalama 2.20 m. kalınlıktaki duvarların dış yüzü dikdörtgen kireçtaşı bloklarla kaplanmış, iç kısım toplama taşlardan inşa edilmiştir. Bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır. Yapıya doğudan 2.15 m. genişlikteki bir kapı ile girilmektedir (Res. 3). 1 No.lu oda ile 2 No.lu oda arasında 1.35 m. genişlikte, doğudaki ile aynı doğrultuda olmayan bir kapı vardır. Bu kapının 2 No.lu odaya bakan güney köşesi daha sonraki kullanım sırasında yuvarlatılmıştır. 2 No.lu odanın kuzeyden de bir girişi bulunmaktadır. 3 No.lu odanın bir bölümü açılmış, burada da kuzeye açılan bir kapı saptanmıştır. 1. No.lu odanın doğusundaki ana kapı dışındaki tüm kapılarda sövelerin yerleştirilmesi için yapılmış girintiler vardır.

Daha sonraki devirlerde 1 No.lu odanın kuzeyi toplama taşlardan kötü bir işçilikle örülmüş bir duvarla kapatılmış, doğudaki kapı yanına eklenen aynı tipte bir duvarla ayrı bir oda oluşturulmuştur. 1 No.lu odanın surla bitişik olan bölümünde ve 2 No.lu oda içinde yine sonradan yapılmış duvar kalıntıları bulunmuştur.

Geçen yıl yapının doğu duvarı önündeki C II açmasında, yapı düzeyinden aşağıda bir ocağa rastlanmıştır. Pişmiş topraktan yapılmış, 0.42 m. çapında ve 0.20 m. yüksekliğindeki ocak zemine doğru hafif daralarak inmektedir. Baca olarak ocağın yanına bir delik açılmış ve buraya dumanın iyi çekmesi için kırık bir testenin dip kısmı yerleştirilmiş etrafı kireç harçlı çakıl ve toprakla desteklenmiştir. Ocak üstünde *in-situ* durumda bir kap da bulunmuştur. Benzer ocaklar Horis Köyünde bugün de kullanılmaktadır. D II ve D III açmalarında yüzeyden 1.0 m. aşağıda moloz taşlardan çamur harçla örülmüş değişik yönlerde uzanan duvar parçaları ile D III açmasında yassı taşların yanyana eğimli olarak konmasıyla oluşturulmuş bir kanal ve çevresinde çeşitli büyüklükte küpler bulunmuştur. Her iki açmada bol ölçüde demir külçeleri ve curufların bulunması, ayrıca kazılan alanlarda çok sayıda okucu, bıçak, makas gibi demir objelerin ele geçmesi kalede demir işleme atölyesinin var olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Yapı içinde bulunan sikkelerin çoğu ve sırlı, boyalı çanak çömlek Anadolu Selçukluları devrine tarihlenmiştir.

Geçen yıl kalenin güneybatısındaki tümülüs karakterli ikiz tepelerden kuzeydekinde yarma şeklinde bir açma yapılmıştı. İrili ufaklı çakılların kireç harçla kaynaşmasıyla adeta betonlaşmış gibi bir durum gösteren zeminin kazılması çok güç olmuş, bu yıl da yapılan çalışmalarla tepeden 5 m. kadar aşağıya inilmiş fakat henüz bir buluntuya rastlanmamıştır.

Kale çevresindeki arazilerin tapulu olması çeşitli yerlerde derin sondajlar yapılmasına olanak vermemiş ancak kuzey ve batıda bazı alanlarda sondajlar yapılmış ve kaledeki yapı ile çağdaş çanak çömlek parçaları veren zayıf bir yerleşim saptanmıştır. Sondaj alanlarında bu yerleşim yüzeyden 0.70 m. derinliğe kadar inmektedir. Daha alt tabakalarda başka bir yerleşime rastlanmamıştır.

Kale ile Horis Köyü arasında daha önceki yıllarda köylüler tarafından açılmış iki oda mezar bulunmaktaydı. Bu oda mezarların yakınında ve köyün hemen çıkışında köylüler tarafından toprak almırken pişmiş topraktan bir lâhit bulunmuş ve muhtarca kapattırılmıştır. Bu alanda da araştırmalar yapılmış ve 1.98 m. boyunda, üzerinde iki kapağı bulunan lâhit ortaya çıkarılmıştır. Baş kısmı kırık durumdaki lâhadin içi daha önce soyulmuştur. Buna rağmen içindeki toprak elenmiş ve olasılıkla Kappadocia krallarından Ariarathes IX. dönemine ait gümüş bir sikke ile pişmiş toprak bir kandil ele geçmiştir. Çevrede kazılar yapılmasına rağmen daha başka lâhide rastlanmamıştır.

RECENT OPERATIONS IN THE NECROPOLIS AT ANEMURIUM

James RUSSEL (*)

Amongst the most conspicuous of the ruins at the site of Anemurium (Eski Anamur) in Rough Cilicia is the large Roman necropolis that occupies the slopes of Cape Anamur in the north-west quarter of the city. Even today approximately 350 individual tomb-buildings may be identified, ranging in date from the first to the fourth century. The majority are single barrel-vaulted structures, divided into an anteroom and a burial chamber, but more complex plans were also adopted, incorporating additional tomb-chambers, side-halls, walled courtyards, and even second storeys with staircases. A topographical survey of the entire cemetery was carried out from 1962-1965 by Professor E. Alföldi-Rösenbaum who published the results in *Anamur Nekropolü* (Ankara, 1971). This work includes a description of all visible remains of mosaic pavement and painted wall-plaster. Significant evidence of the latter survives only in about thirty tombs, and much of this is fragmentary or of limited interest, consisting for the most part of geometric designs or simple representational ornament in the form of garlands, small animals or birds. In a few instances, however, both the considerable amount of painted plaster and the quality of execution and general interest of what survives seemed to merit special measures. Accordingly in 1974 a programme commenced under my direction aimed at preserving in situ the painted wall decoration of four tombs.

There are three main aspects to the operation, a) restoration of structures; b) cleaning and conservation of wall-paintings; and c) preliminary archaeological investigation arising from the work of restoration. The first, completed in 1975 under the supervision of Ian Bristow, currently Research Fellow at York University, England, involved the consolidation and restoration of the fabric of the buildings themselves to arrest further deterioration and render them waterproof. The work began by clearing the natural cover of earth and vegetation from the roof-vaults, followed by the removal of the original rendering and cleaning of the spaces between the stones of the vaults. After repointing of the stonework a fresh mortar was applied in three successive coats,

---

(*) Dr. James RUSSEL, British Colombia Üniversitesi Öğretim Üyesi.

composed, like its Roman predecessor, of local lime, beach sand and crushed brick. Shallow gutters terminating in short spouts were constructed along the ledges at the base of each vault to ensure the quick discharge of rainwater. Deeply eroded areas of the side walls were repointed and drainage channels dug at their bases to prevent the recurrence of dampness. Finally each tomb was fitted with an iron gate.

With the tombs now secure from weather and vandalism the painstaking work of cleaning and conserving the wall-paintings they contained may now proceed in the assurance that they are not likely to suffer damage in the immediate future. On the basis of tests conducted in 1971 and 1974 on small areas of plaster where salts had formed thick deposits over the surface or where micro-organisms had caused extensive staining, Mrs. Pamela French, British Institute of Archaeology in Ankara, devised effective methods for removing both substances. These have now been applied successfully by a team of conservators under her direction in the two tombs where work has concentrated during the two full-scale seasons carried out in 1975 and 1979. Thin sheetlike deposits of salts were first removed from the paint-layer mechanically. Where the incrustations were heavy, cleaning was facilitated by the careful use of a dilute acid solution to remove the upper part of the deposit. The remaining thin layer immediately above the painted surface was then removed with mechanical tools and scalpels. The cleaned areas were then washed, using water-sprays. Compresses, made of cotton wool soaked in water, were applied to remove any traces of the acid and its by-products produced during the treatment. Finally to prevent further spread of mould, cleaned surfaces were sprayed with a fungicide.

From an archaeological point of view the process described has produced gratifying results in the two tombs treated to date (A VI 2 and B I 16). Some of the paintings now cleaned have been discussed and illustrated in their original condition by Professor Alföldi-Rosenbaum. With the latest treatment, however, colours are seen to be far brighter and fresher than was previously suspected and numerous details, hitherto obscure, have emerged to view. This is particularly striking if the condition of the two figured panels on the north face of the vaulted ceiling of the ante-chamber of B I 16 before and after cleaning is compared (Figs. 1 and 2). They formed part of a larger decorative scheme covering the entire vault, of which only about one half now remains. It consisted originally of two complete cycles of Seasons with a large roundel at the centre containing a bust personifying perhaps the Earth or Annus. The first cycle is a series of wreath medallions, each enclosing the bust of a Season. They alternate with the second

group, in which each Season appears as a winged genius within a rectangular frame. In addition to the two wellpreserved figures of Winter (the heavily garbed bust in the roundel) and the standing nude figure of Summer in the adjacent panel, both previously known, at least in outline, we can now add two further Seasons in fragmentary condition, neither of them visible before cleaning. In the roundel opposite Winter at the West end of the chamber appears a youthful bust clad only in a cloak, identifiable as Spring from a dipinto. Between the roundels a second rectangular panel contains another winged youth, surely Autumn, also nude, reclining with sickle in his left hand. These new discoveries make it possible to complete the sequence of both cycles.

The cleaning of the surviving surface of the south wall of the same chamber yielded an even more dramatic result in the unexpected presence of figured groups totally invisible beneath a blackened accretion of organic mould. The first was the upper part of a youthful male draped in a red tunic, standing frontally with his head turned to the left (Fig. 3). His attributes, winged cap and caduceus, and the inscription EPMHC identify him as Hermes Psychopompos, a familiar figure in tomb decoration. From the direction of his glance and the gesture of his right arm we may presume at least one other figure to his left. The concluding letters of a dipinto, XH, identify her as Psyche, whose personified presence in association with Hermes is not uncommon in a funerary context. To Hermes' right appears a winged putto, naked except for a quiver strap, striding to the right. The legend above identifies him as Potlios. Also invisible before cleaning, but in much poorer condition, was another figured group located in the lunette above the door to an interior room at the west end of the same chamber. It can be identified as a man and woman, presumably the deceased and his wife, reclining side by side on a couch against a light background decorated with rose blossoms. Each is clad in a white garment with dark green outline, the woman's body partly concealed behind that of her husband. Visible immediately above her head, which rests on a dark green cushion decorated with red crosses, is a two-line dipinto that reads O BIOC TAYTA (that's all there is to life'), a well attested funerary formula from the eastern Roman Empire.

Excavation carried out in conjunction with the restoration of Tomb B I 16 has also produced a number of significant discoveries. These include the floor of the painted antechamber, a polychrome mosaic pavement with a vine sprouting from a chalice as its principal motif. The clearing of debris north of the same chamber exposed a staircase leading to an earlier vaulted structure, partly collapsed, divided into a

raised tomb-chamber at the rear and a mosaic paved vestibule in front. The scene of a winged putto grasping a spear to confront a spotted pantheress bounding towards him forms the theme of the principal panel (Fig. 4) of the mosaic. In the corner of the vestibule a platform with mosaic surface encased a large amphora with pierced base, clearly intended for pouring libations to the deceased. These and other discoveries have made it possible to clarify the building-history of the complex. Most important was a massive reconstruction sometime early in the fourth century that added a lean-to alcove to the north wall of the painted antechamber, thus encroaching upon the staircase. The interior of the alcove was plastered and painted in a markedly different style from the earlier scenes, but consistent with the date now established for the new construction. These paintings have also been cleaned, and although nothing of substance has been added to what was previously known, numerous minor details of content and colour have been brought to light.

PREMIERS SONDAGES SUR LE SITE NÉOLITHIQUE DE CAFER HÖYÜK (région de Malatya, Turquie)

Jacques CAUVIN (*)
et Olivier AURENCHÉ (**)

L'Unité de Recherches n° 17 du Centre de Recherches Archéologique (CNRS) a entrepris, en octobre 1979, une première campagne de sondages sur le site de Cafer Höyük, dans la région de Malatya (1). Ce gisement a été découvert en 1977 par une équipe de préhistoriens des Universités d'Istanbul et Ankara, au cours de la prospection préliminaire de la zone menacée par la construction du barrage de Karakaya, sur l'Euphrate (2). Le site se trouve à environ 40 km au NE de Malatya, au confluent de l'Euphrate et d'un cours d'eau saisonnier, le Değirmendere.

Le site se présente actuellement comme une éminence artificielle (höyük), oblongue, orientée Est-Ouest, de 150 m de long sur 28 m de large en son milieu. L'extrémité Est s'abaisse progressivement par une pente douce jusqu'au lit du Değirmendere; les pentes Nord, Ouest et Sud sont en revanche plus abruptes, et entaillées à leur base par des canaux d'irrigation et des fosses aménagées pour la plantation d'arbres fruitiers (fig. 1). Légèrement en contrebas de ces rangées d'arbres, s'étendent, sur trois côtés du tell, des champs cultivés, eux-mêmes en position dominante par rapport au paysage alentour. Ces champs, que les prospecteurs de 1977 désignent par les expressions de «terrasse Nord», «terrasse Ouest» et «terrasse Sud», leur ont fourni la plus grande partie des industries lithique et céramique recueillies alors, plus abondantes que sur le tell lui-même.

(*) Prof. Dr. Jacques CAUVIN, C.N.R.S. Unité de Recherche Archéologique Başkanı.

(**) Olivier AURENCHÉ, Saint-Etienne Üniversitesi Öğretim Üyesi.

(1) L'équipe de fouilles comprenait MM. Cauvin, maître de recherches au CNRS et O. Aurenché, chargé de recherches au CNRS, Mlle. M. Le Mièvre, céramologue, technicien ONRE, M. D. Ros, topographe et Mlle. N. Balkan, étudiante en 3ème cycle à l'Université de Paris 1. Mlle. Susan Bayan, conservateur au Musée d'Ephèse, représentait la Direction des Antiquités. Nous la remercions, ainsi que M. İsmet Algedik, Directeur du Musée de Malatya, pour l'aide précieuse qu'il nous ont apportée pendant la fouille.

(2) M. Özdoğan, *Lower Euphrates Basin 1977 Survey* (Lower Euphrates project Publications, 1, 2, M.E.T.U., Istanbul, 1977), p. 57-58 et pl. 54 et 102.

Il résultait, à première vue, de la forme bizarrement oblongue, et resserrée en son milieu, de l'éminence centrale, qu'elle pouvait n'être que le reliquat d'un tell plus vaste, amputé d'une partie de sa surface initiale pour les besoins de la culture. Il se pouvait aussi que la terre même du tell, répandue sur les aplats cultivés qui le ceinturent, fût en partie à l'origine de l'abondante industrie recueillie dans les labours. Il semblait y avoir eu, autrement dit, une « correction de niveau », pour transformer en surfaces planes et cultivables une éminence plus large à l'origine, et régulièrement en pente de son sommet à la périphérie.

C'est en tenant compte de cette hypothèse que nous décidâmes de consacrer la première campagne, non seulement à des sondages stratigraphiques sur le tell, mais à un repérage, par sondages multiples et peu étendus implantés autour du höyük lui-même, de l'extension réelle du gisement primitif. La difficulté à trouver de la main d'oeuvre sur place et la répugnance des propriétaires des champs à nous les laisser sonder, ont considérablement limité les travaux de cette campagne. Outre deux sondages (**sondages 1 et 2**) pratiqués sur le tell même, nous ne pûmes en entreprendre que deux autres sur les parties des « terrasses » qui lui sont immédiatement contigües, soit, sur la terrasse Nord, le **sondage 3**, et, sur la terrasse Ouest, le **sondage 4** (fig. 1).

SONDAGES SUR LE TELL.

Sondage 1.

Sans compter le canal d'irrigation, déjà signalé, qui entaillait sa base, le flanc Nord du tell se trouvait profondément entamé; sur presque toute sa hauteur, par une « carrière », d'une dizaine de mètres de long, creusée récemment par les habitants du village pour obtenir de la terre à briques. Le front de cette carrière, rafraîchi, nous a fourni la coupe de départ pour un petit sondage de 2 m², dont la stratigraphie est la suivante :

couche A : de 0 à 0,40 m, terre pierreuse remaniée.

couche B : de 0,40 à 0,90 m, sédiment brun plus compact, avec poches de cendres à l'Ouest, quelques tessons de céramique très cuite, à sonorité « métallique », ainsi que des tessons rougeâtres ou bruns, plus grossiers; une dizaine de très petits fragments d'obsidienne.

couche C : de 0,90 à 1,40 m; tessons rares; une vingtaine de très petits fragments d'obsidienne, dont 2 lamelles et un pédoncule de pointe de flèche.

couches D-E : de 1,40 à 2 m; deux lits de gros galets y sont interstratifiés avec de l'argile contenant des traces de paille. Le son-

dage s'est en fait enfoncé dans l'épaisseur d'un gros mur, dont les limites latérales, non retrouvées, paraissent extérieures à celles de sondage. Le premier lit pierreux comprend une seule assise de galets, unis par du mortier argileux. Le même mortier (terre et paille), étalé sur 15 à 20 cm d'épaisseur, sépare cette assise du lit inférieur, qui comprend deux assises de grosses pierres bloquées par des galets plus petits ou du mortier, et reposant sur un cailloutis. Aucun tesson n'a été trouvé à ce niveau. Le matériel lithique est plus volumineux et abondant que dans les couches supérieures. Il comprend de l'outillage retouché, soit un racloir (fig. 2, n° 4), un grattoir sur éclat, 17 éclats, 2 lames, 4 lamelles et 3 fragments de lamelles. Tout ce matériel est en obsidienne grise translucide, verte ou brunâtre, translucide sur les bords. Cette couche a livré de la faune en petite quantité.

couche F : de 2 à 2,30 m. Séparée du niveau précédent par le cailloutis, cette couche est une terre brune, peu pierreuse, farcie de particules charbonneuses et carbonatées. Elle a livré deux lames-faucilles entières (fig. 2, n° 1-2), un fragment de lame à crête, une lame retouchée, 6 lames brutes, 3 fragments de lamelles, 8 éclats, 3 fragments nucléiformes et une dizaine d'esquilles, le tout en obsidienne.

couche G : de 2,30 à 2,95 m. Séparée de F par un mince cailloutis, la couche est de même nature que la précédente, mais paraît un peu plus cendreuse. Elle a livré, en obsidienne, une lame-faucille (fig. 2, n° 3), 2 lames et 6 fragments de lames, 6 fragments de lamelles, 3 éclats, dont un retouché, un fragment nucléiforme et une quinzaine d'esquilles. Le sondage, arrêté à 2,95 m de la surface du tell, n'a pas atteint le substratum.

Il apparaît donc que les couches A à C contiennent de la céramique d'époque historique, et que les niveaux préhistoriques, sans céramique, commencent à la couche D. Le mur rencontré en D-E témoigne de la présence d'une puissante architecture de pierres. On remarque que l'obsidienne est le seul matériau représenté dans l'industrie lithique.

Sondage 2.

Le deuxième sondage, de 4 m², a été implanté dans la partie Est du tell, où une seconde carrière de terre à briques l'entaille, perpendiculairement à son grand axe. Contrairement au sondage 1, celui-ci n'avait pas pour but d'explorer les niveaux supérieurs, mais les couches profondes. On a donc profité de la tranchée récente pour creuser au pied même de la coupe.

La couche rencontrée de 0 à 0,50 m est un sédiment brun cendré mêlé de particules charbonneuses et contenant quelques ossements

d'animaux, des éclats et une lamelle de silex. Contre le bord Nord du sondage, un amas de gros galets avec une meule à enlèvement et un autre fragment de meule, constitue sans doute la base d'un mur.

A 0,50 m, on a rencontré dans la moitié Nord-Ouest du carré une fosse-foyer plus ou moins circulaire (1,10 x 0,97 m), à profil en cuvette, profonde de 0,20 m, et remplie de charbons, de pierres fendues par le feu et d'ossements. De gros fragments de charbon tapissaient le fond de la fosse; des pierres, d'un diamètre de 20 à 30 cm, étaient placées à sa périphérie au contact de sa paroi rubéfiée, d'autres couvraient toute la surface de la fosse, par dessus les charbons; elles paraissent avoir été initialement posées sur les braises. Les ossements (gros ruminants), souvent rougis par le feu, se trouvaient également à la surface du foyer, qui a donc pu servir à la cuisson des viandes, comme certaines fosses à galets de Mureybet III (3). Cette fosse-foyer pourrait avoir été creusée par les premiers occupants du site.

Au dessous, en effet, le substrat stérile est formé par un limon brun clair, avec gravier et passées sableuses. A la différence du sondage 1, le sondage 2 a livré essentiellement une industrie en silex, en petite quantité: un nucléus prismatique à lamelles, une lamelle, 3 éclats. L'obsidienne n'est représentée que par une lamelle.

SONDAGES AUTOUR DU TELL.

Sondage 3.

Le sondage 3, de 4 m², a été implanté à la lisière méridionale d'un champ cultivé sur la «terrasse Nord», c'est-à-dire très près du tell, dans sa forme actuelle, à 15 m au Nord du sondage 1 (fig. 1).

Après enlèvement d'une couche arable remaniée (A) de 0,25 m d'épaisseur, deux couches, probablement Bronze Ancien (B et C), ont été rencontrées jusqu'à 0,60-0,80 m, en tenant compte d'un pendage Sud-Nord. De la céramique en place, abondante, en général bien lustrée, noire ou rouge, provient de la couche B (fig. 4, n° 10-11, 13-15). La couche C a livré quelques tessons de céramique plus grossière, rouge avec un tampon végétal (?). Un fragment de mur de pierres dans l'angle Nord-Est du sondage confirme qu'il s'agit bien d'une installation en place. Quelques petits éclats d'obsidienne sont présents dans les deux couches, ainsi qu'en B, un grattoir sur éclat (fig. 3, n° 9), sans doute remonté des niveaux plus profonds.

[3] J. Cauvin, «Les fouilles de Mureybet (1971-1974) et leur signification pour les origines de la sédentarisation au Proche Orient», in *Annual of the American School of Oriental Research*, 1977.

De 0,80 à 1,70 m, plusieurs couches néolithiques se succèdent sans aucun tesson. La couche **C 2** est un sédiment gris caillouteux, la couche **D** (à partir de 1,30 m), très ossifère, contenait des foyers. Le matériel lithique comprend une grosse meule en roche verte (couche **C 2**) et des outils d'obsidienne : une lame-faucille fragmentaire (fig. 3, n° 1), 2 fragments probables d'outils analogues (n° 2 et 3), un petit grattoir sur lame (n° 5) à encoches latérales opposées, diverses lames et fragments de lames à retouches plates ou abruptes (n° 8), ou à crans (n° 6), un petit racloir (n° 7) et une vingtaine d'éclats. On rencontre aussi une lame-faucille (n° 4) et un grattoir sur lame (n° 10), en silex.

Le sondage a été arrêté à 2,60 m de profondeur sur une couche **E**, farcie de particules carbonatées, apparemment stérile. La fouille établit non seulement que l'occupation néolithique débordait la surface actuelle du höyük, mais qu'il en allait de même pour l'établissement de l'Age du Bronze, qui constitue les niveaux supérieurs du sondage. La «terrasse Nord» fait sans doute partie du tell initial, jusqu'à un point que d'autres sondages, implantés plus au nord, devront établir.

Sondage 4.

Ce sondage, de 4 m², a été implanté sur la «terrasse Ouest», à la lisière d'un champ cultivé, très près de l'éminence principale, dans le prolongement occidental de son axe (fig. 1).

La terre arable de surface a livré quelques tessons et fragments d'obsidienne. Mais dès 0,30 m de profondeur, apparaît une couche à particules carbonatées, semblable à la couche **E** du sondage 3, puis, à 0,40 m, le limon brun clair à cailloutis qui est le substratum naturel du site (cf. sondage 2).

Il apparaît donc que, contrairement à la «terrasse Nord», la «terrasse Ouest» est entièrement naturelle. Les abondantes récoltes qu'y firent les premiers prospecteurs du site devaient provenir d'épandages de terre effectués lors du remodelage artificiel du relief primitif du site.

CONCLUSION.

La campagne 1979 permet de risquer quelques premières conclusions sur l'occupation de Cafer Höyük :

Il est exact, comme l'avaient vu les premiers prospecteurs, que l'occupation préhistorique débordé les contours de l'éminence actuelle (höyük). Cependant, si ce débordement est prouvé, au Nord, par le sondage 3, sans que les limites extrêmes du site aient pu être elles-mêmes précisées, il n'est pas confirmé pour la terrasse Ouest (sondage 4), malgré les abondantes récoltes d'industries lithiques naguère effectuées à sa surface. Le cas de la terrasse Sud, elle aussi riche en industries de surface, n'a pu être abordé, faute d'autorisation de sondage.

Les niveaux supérieurs de l'éminence centrale, - soit les 1,40 m supérieurs du sondage 1 -, sont attribuables à l'époque historique. Le petit nombre des tessons, sans formes caractéristiques, ne permet guère plus de précision pour l'instant. La base, sur au moins 1,50 m d'épaisseur, est néolithique.

Une occupation, probablement du Bronze Ancien, déborde sur la «terrasse» Nord, où elle recouvre également un néolithique a-céramique. (sondage 3). On remarque que ni dans ce sondage, ni dans le sondage 1, sur le tell lui-même, on n'a pu observer de niveaux intermédiaires relevant, soit du Chalcolithique, soit d'un Néolithique avec céramique. Les tessons noirs lustrés, trouvés dans la couche B du sondage 3, qui présentaient, à première vue, quelques affinités d'aspect avec la DFBW, paraissent bien, par leur forme, se rattacher au Bronze Ancien (4).

La présence à Cafer Höyük d'un Néolithique sans céramique à gros murs à soubassement de galets est le principal résultat confirmé par les sondages. On note présence de matériel de broyage (meules), et d'un outillage taillé essentiellement dans l'obsidienne, avec une petite quantité de silex. L'outil le plus souvent rencontré est celui que nous interprétons provisoirement comme un élément de faucille : morphologiquement, cet outil se présente comme une lame épaisse à retouches abruptes bilatérales plus ou moins denticulantes (5). Lorsque la pièce est complète, comme c'est le cas pour le n° 1 de la figure 2, ainsi que pour plusieurs lames trouvées en surface, on constate que ces retouches abruptes dessinent, de part et d'autre, deux longues échancrures entre des extrémités plus larges et non retouchées. Les traces d'usage consistent en des plages mates le long des deux bords, avec de fines striures longitudinales attestant une action tranchante.

Des grattoirs et des racloirs leur sont associés dans ces sondages, et sans doute aussi, si l'on en croit l'outillage recueilli en surface, des pointes de flèches en obsidienne et en silex, et des haches polies en pierre verte.

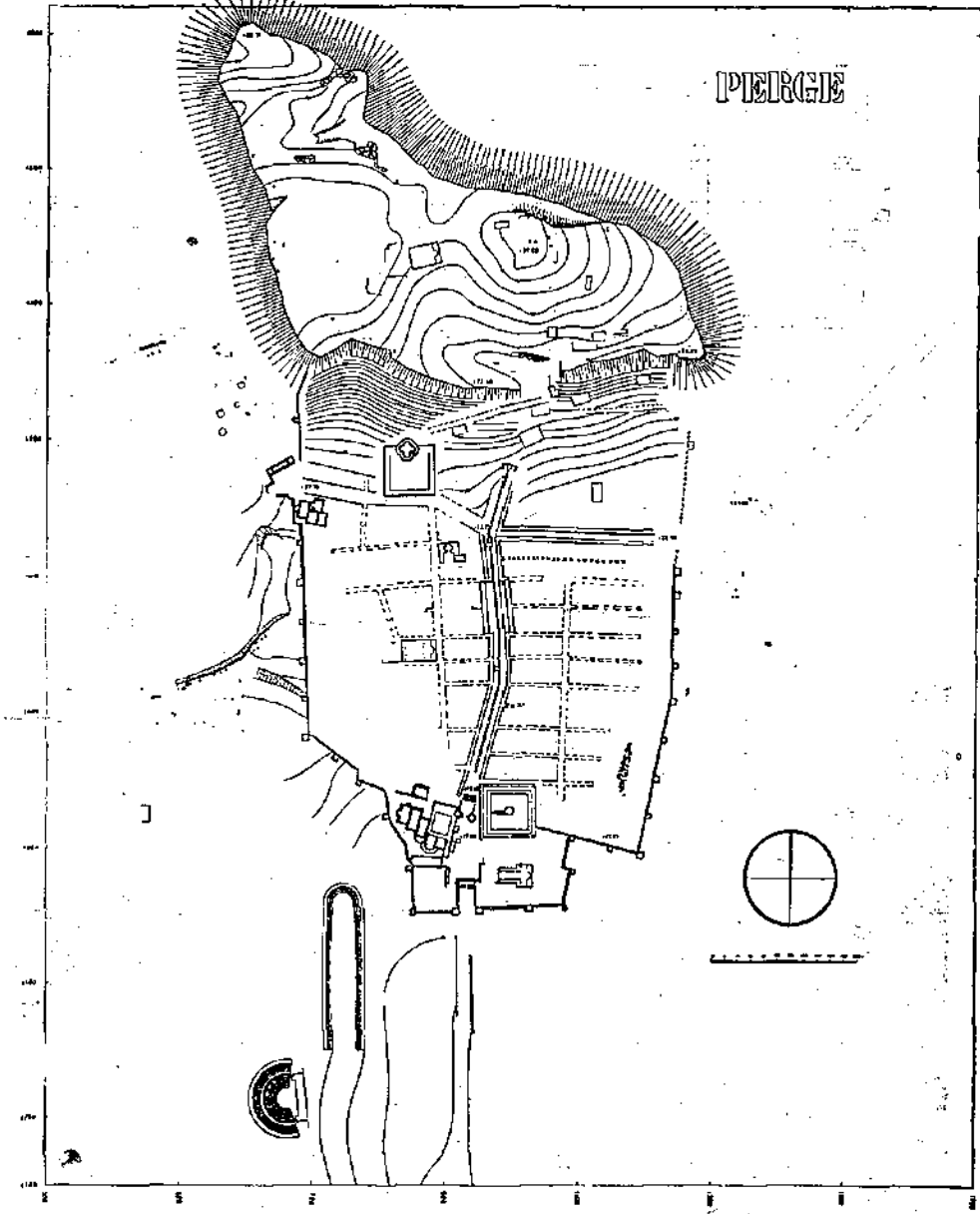
Cet ensemble présente des analogies certaines avec celui de Çayönü. On peut donc attribuer provisoirement le néolithique de Cafer Höyük au VIIème millénaire.

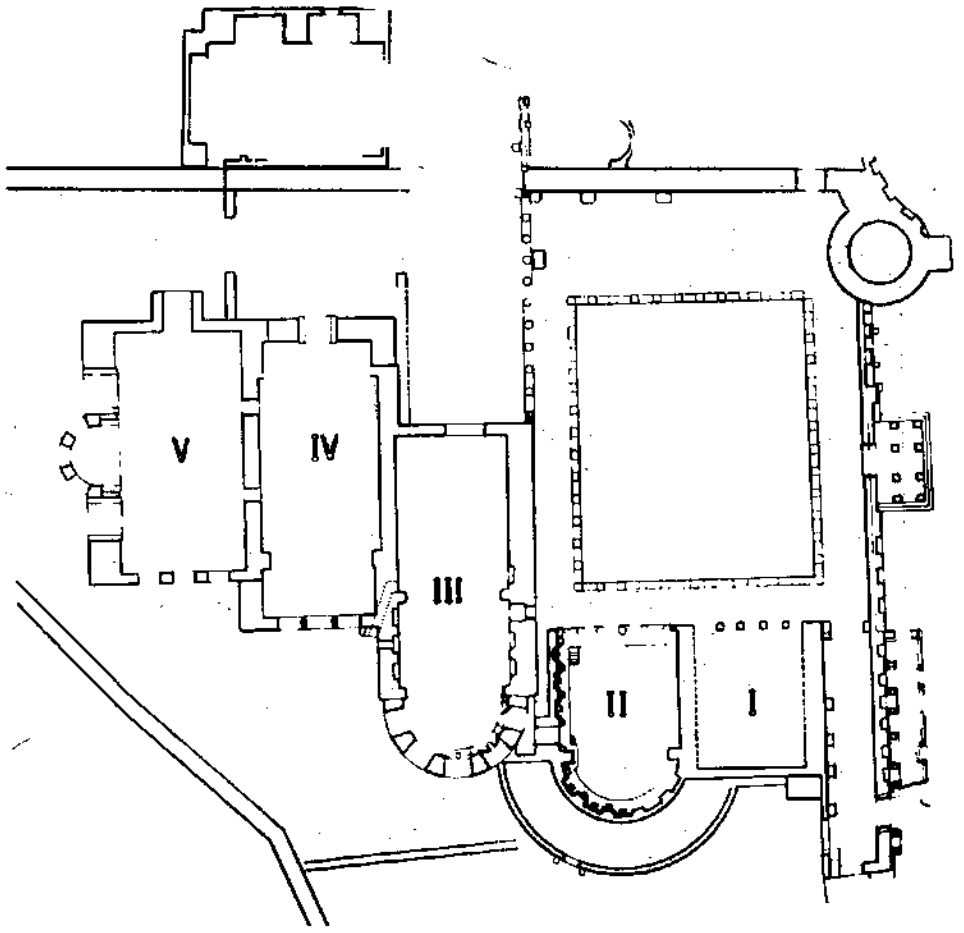
(4) Nous remercions Mme. Ufuk Esin pour les indications qu'elle nous a données à ce sujet.

(5) Ces pièces présentent souvent, par leur étroitesse, l'aspect de mâches ou de perçoirs, lorsqu'elles sont fragmentées; mais aucune pièce entière ne justifie jusqu'à présent cette interprétation. Une étude technologique plus précise est en cours à leur sujet.

PERGE KAZISI VE ONARIMI

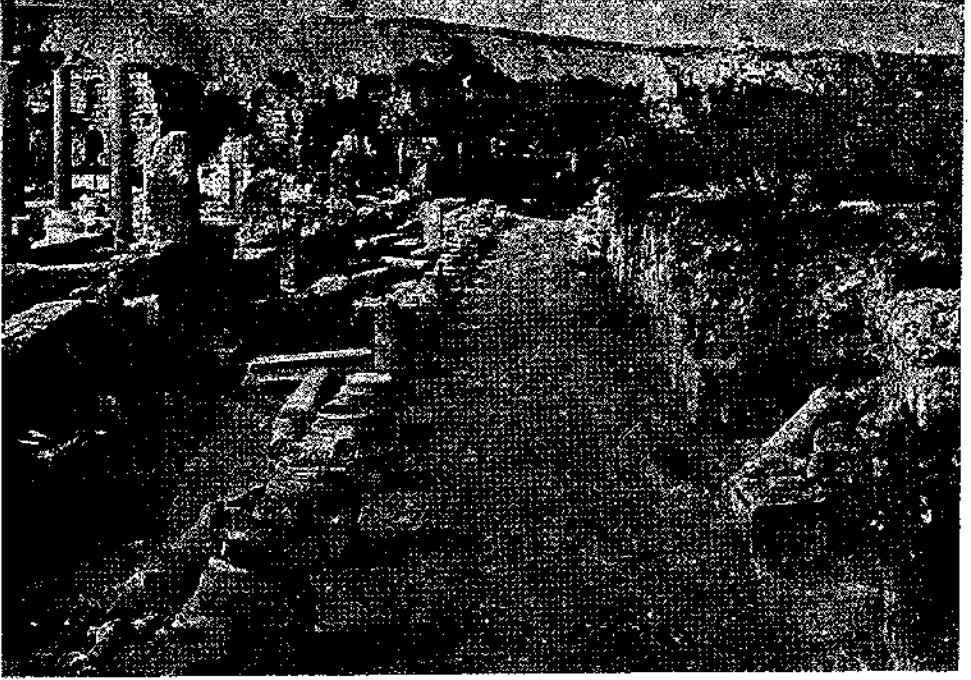

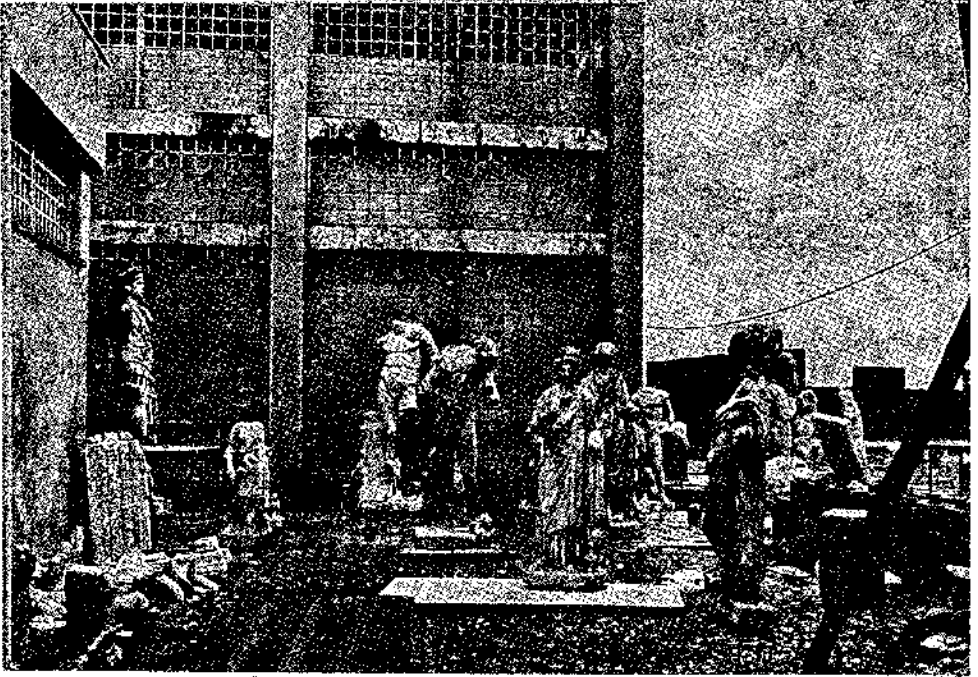
Plan 2 — Perge, güney hamam

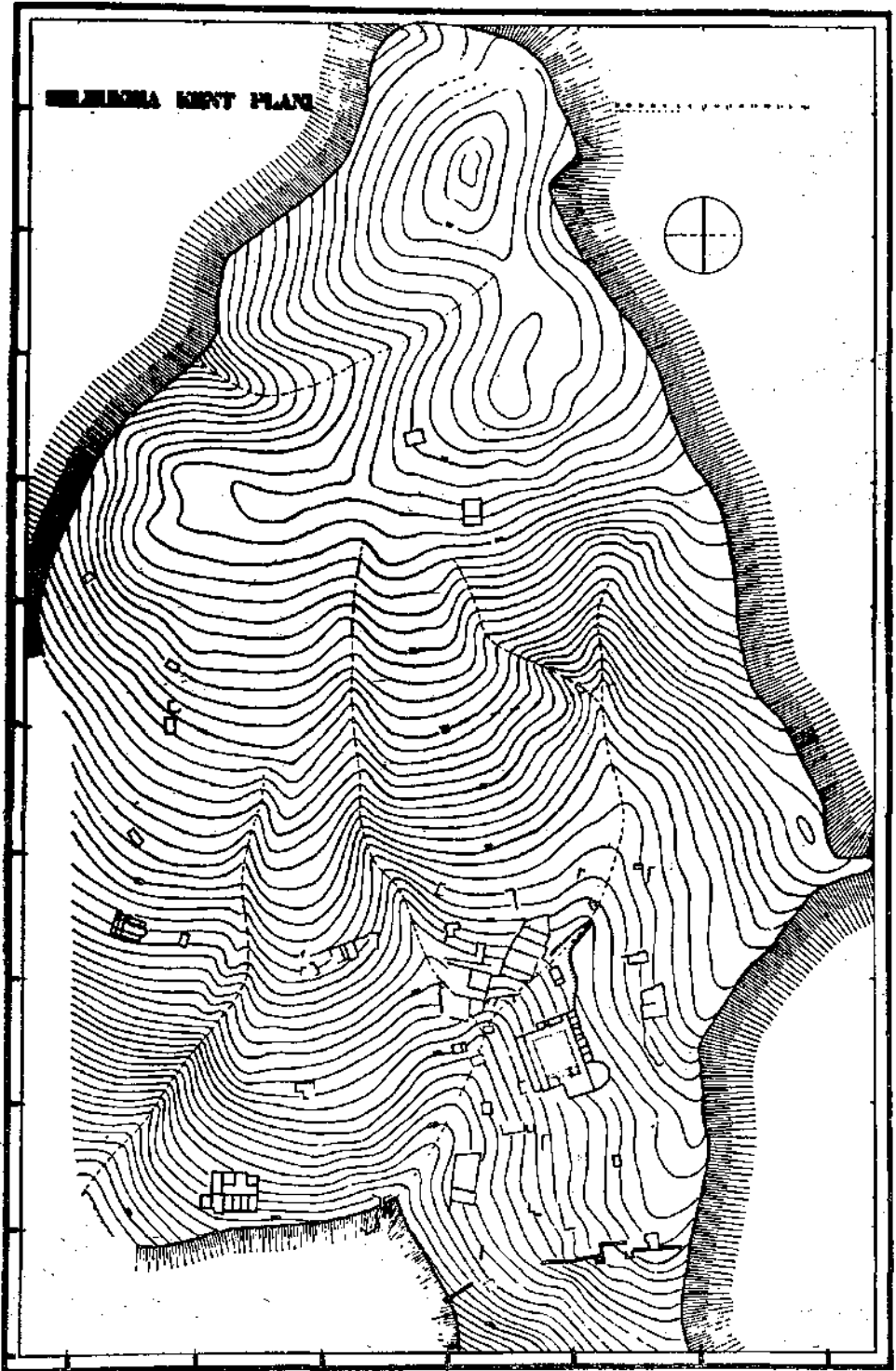
Resim 1 — Perge, güney hamam havuzlu mekân.

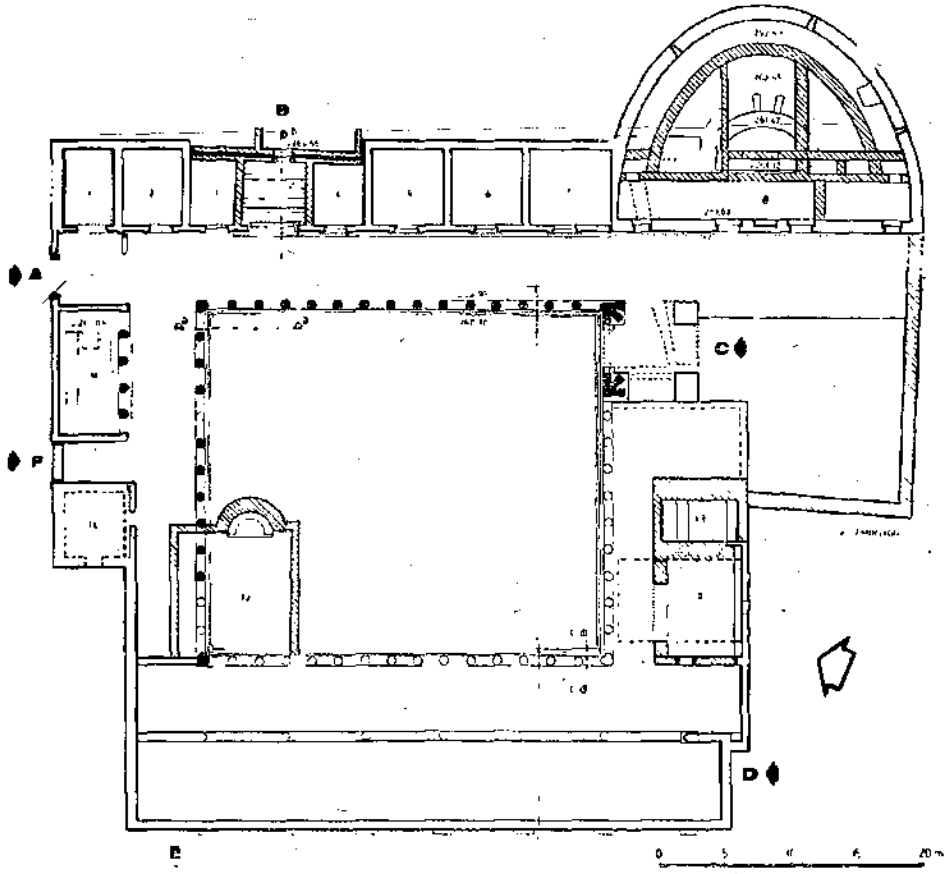
Resim 2 — Perge, J/2 Caddesi.

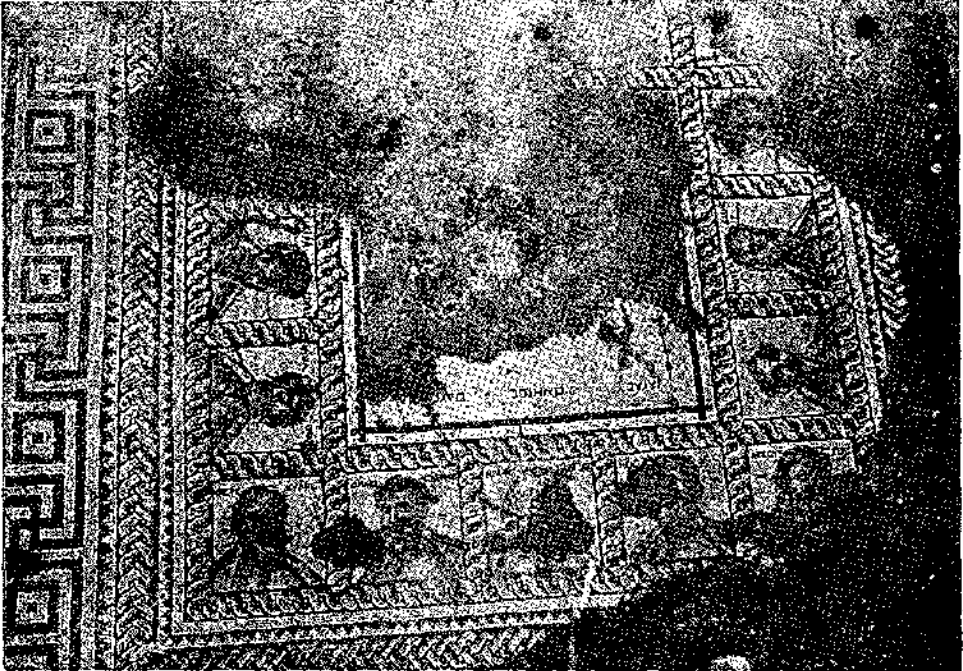
Resim 3 — Perge, 1979 heykel buluntuları onarımı.

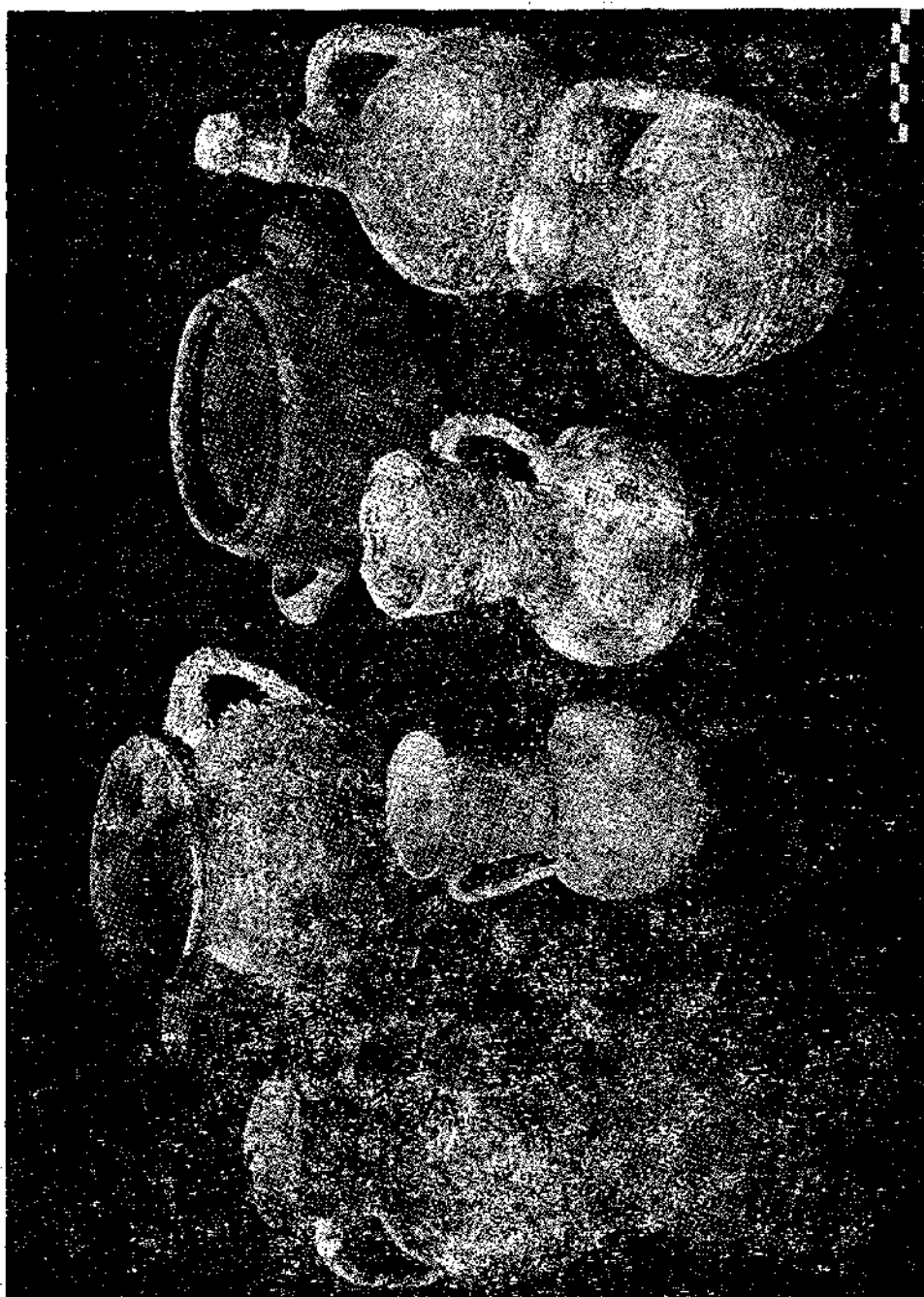
Plan 1 — Seleukeia 1979, kent planı.

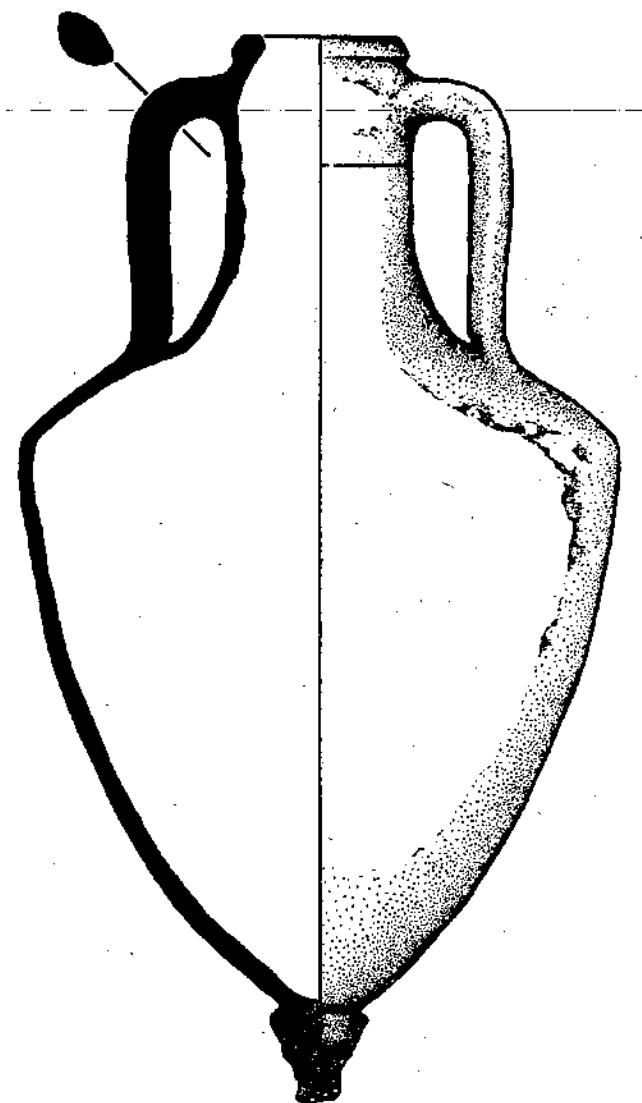
Plan 2 — Seleukeia Agora planı.

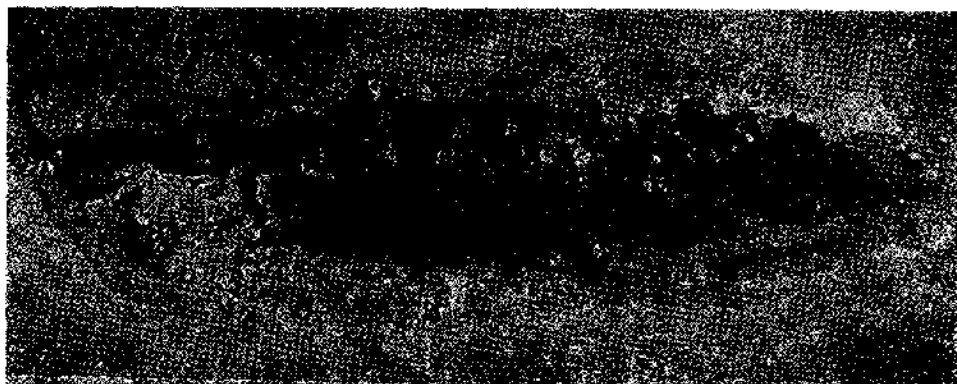
Resim 1 — Seleukeia, 10 No.'lu mekân. Taban mozaïği onarımı.

Resim 1 — Cooking pots, gargoulettes, jugs and pitchers from eleventh century wreck.

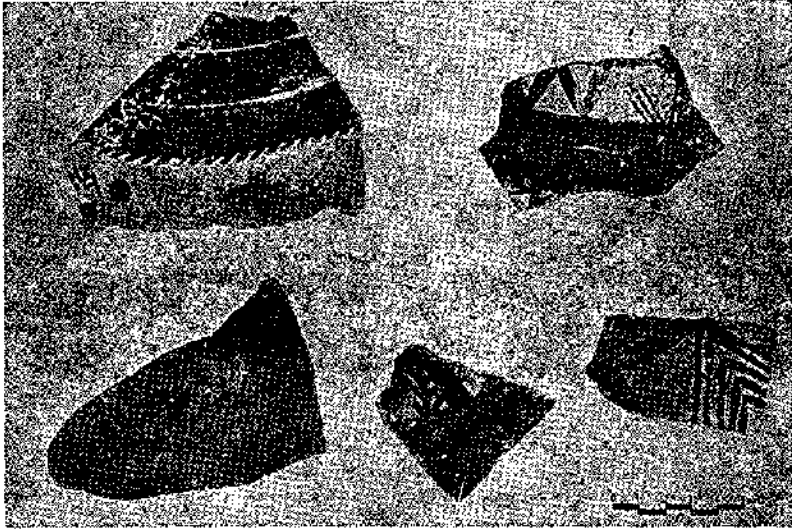
Resim 2 — Knidian amphora from carico of Hellenistic shipwreck.

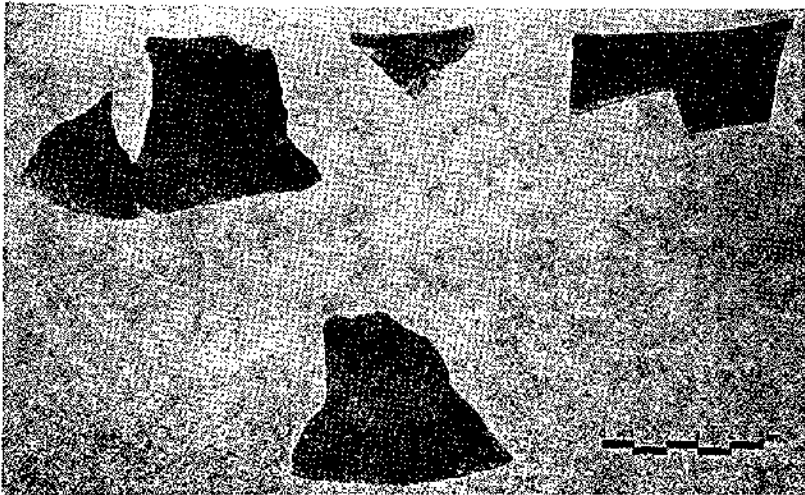
Resim 3 — Tenth-scale study model of eleventh-century wreck.

Resim 1 — Şemsiyetepe 1979, K açması.

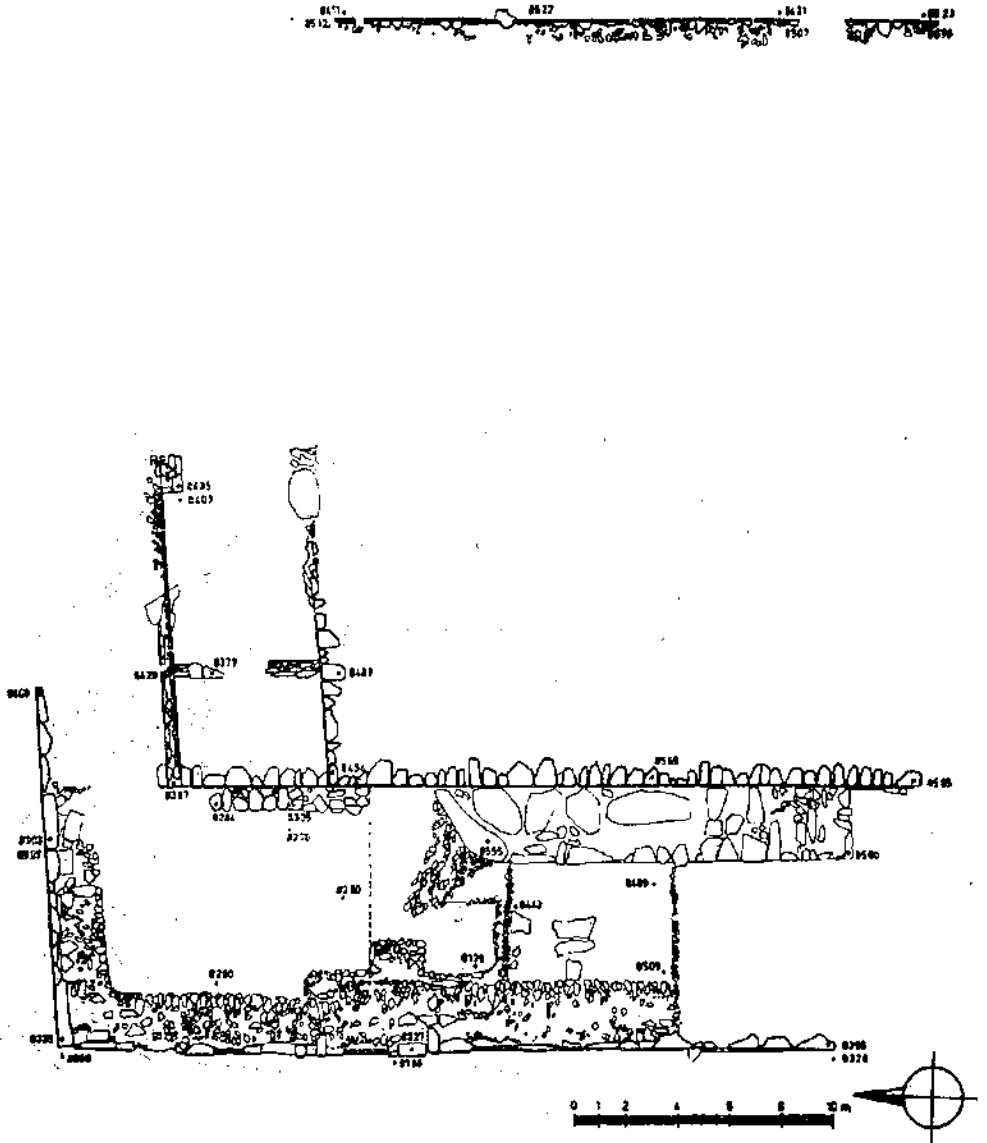
Resim 2 — A I a açması, devetüyü zemin üzerine siyah bezekli parçalar.

Resim 3 — A I a açması, antrastik rengi keramiği Karaz-Khirbet Kerak.

ERYTHRAİ KAZILARI 1979 ÇALIŞMALARI

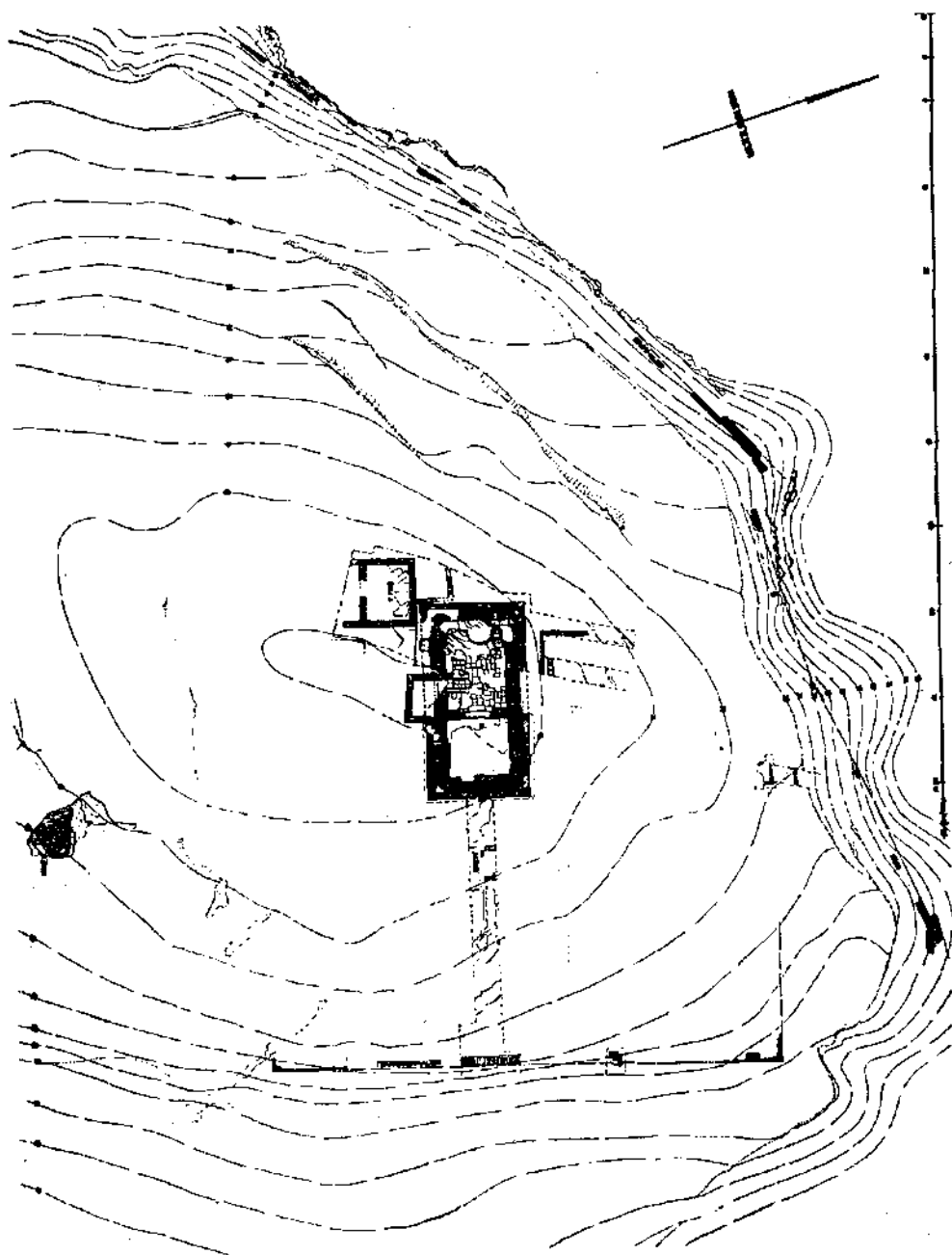

ERYTHRAİ 1979

ATHENA TAPINAĞI

Besim 1 — Athena tapınağı

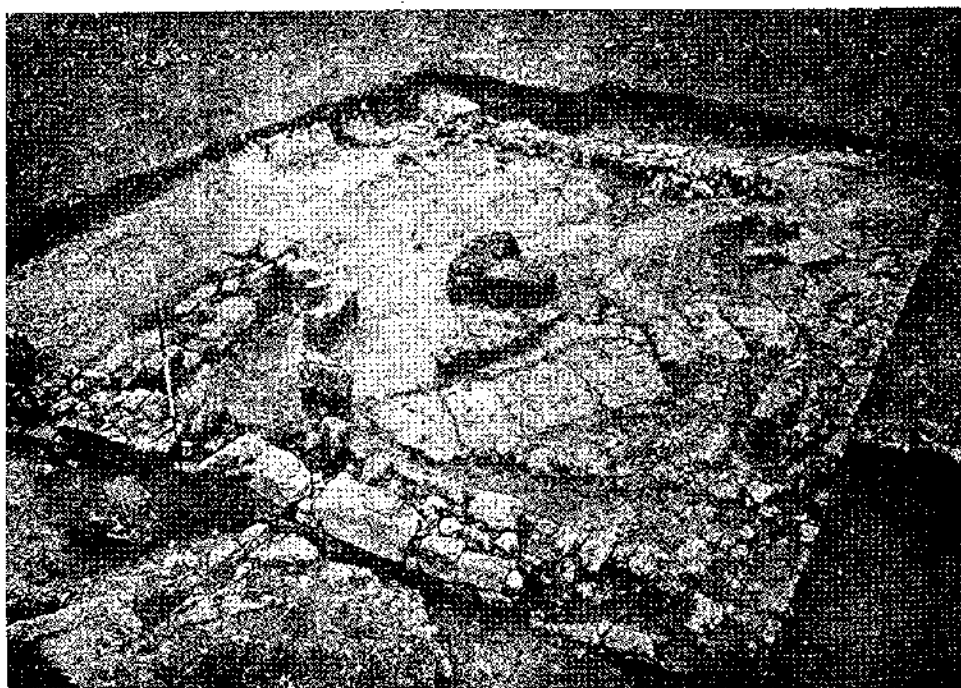
NEUE GRABUNGEN IN MİLET

Plan 1 — Lageplan des Heiligtumes auf des Humeitepe mit Resten der Stadtmauer sowie dem Tempel und Bau A.

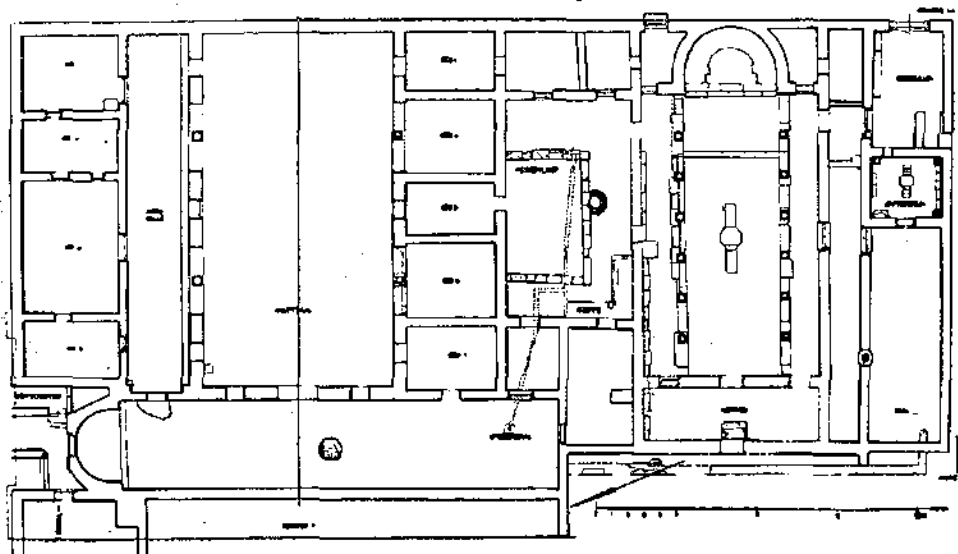
Resim 1 — Bar A : Vogelschau von Osten.

Resim 2 — Nordest Ecke der Terrassenmauer Östlich von Tempel auf dem Humeitepe.

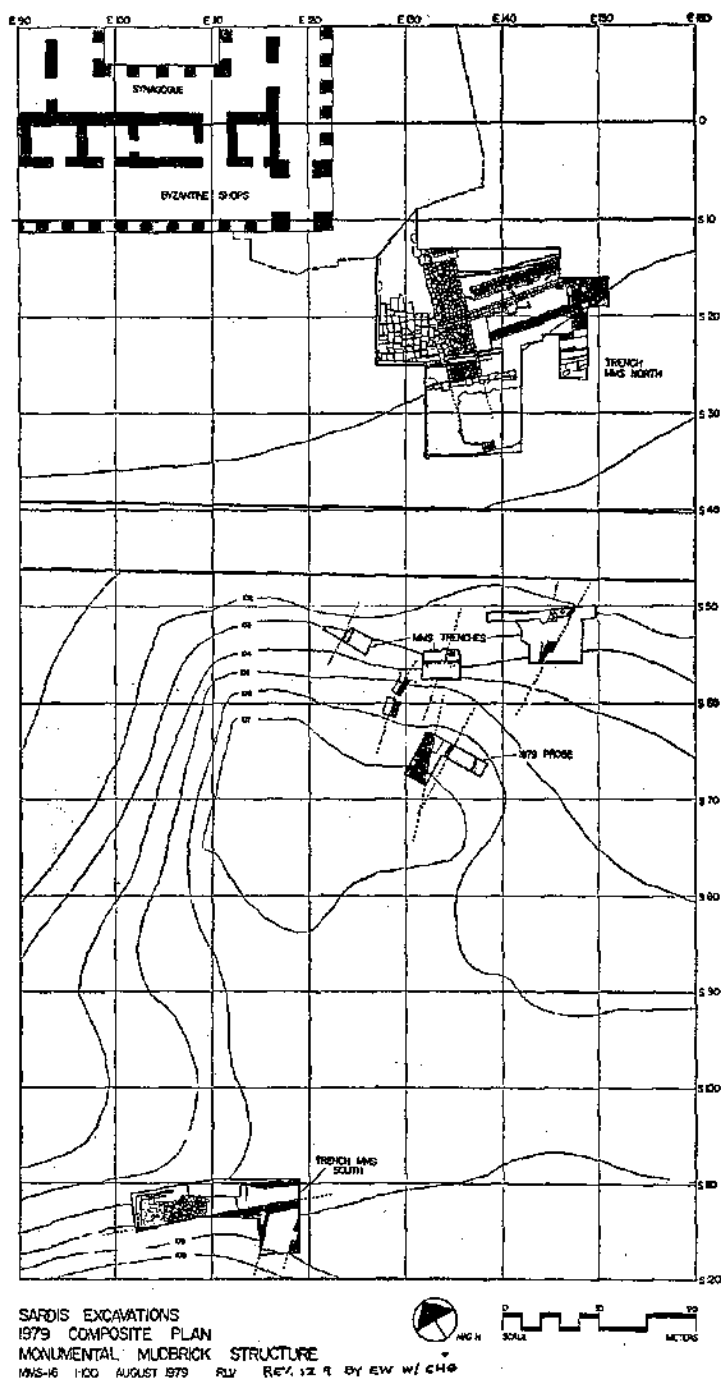

Resim 3 — Terrakotta — Statuette einer stehenden Frau in Chiton und Mantel
(2. Hälfte 3. J h. v. Chr.) von Humeitepe.

Plan 2 — Übersichtsplan der Michaelskirche und des Bischofs-Palastes nach der
Ausgrabungen 1979. — XII —

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT SARDIS. 1979

Plan 1 — Locale of monumental Lydian buildings.

Resim 1 — Fallen wall and roof remains of Roman avenue ambulatory and inscribed marble cylinder.

Resim 2 — Trial montage of recreated Lydian roof and revetment tiles, Sardis Reconstruction Project.

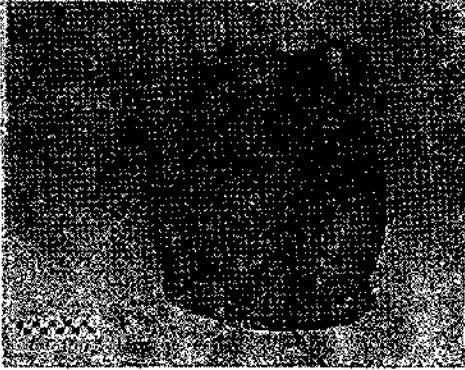
KURUÇAY HÖYÜĞÜ KAZILARI 1979

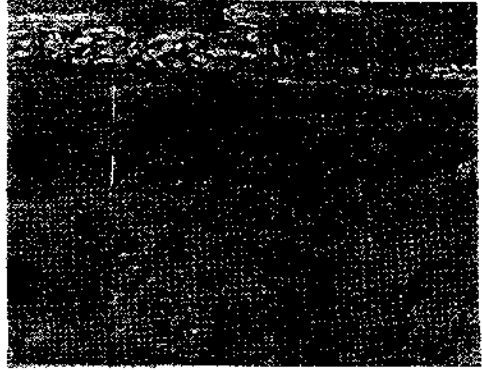
Resim 1

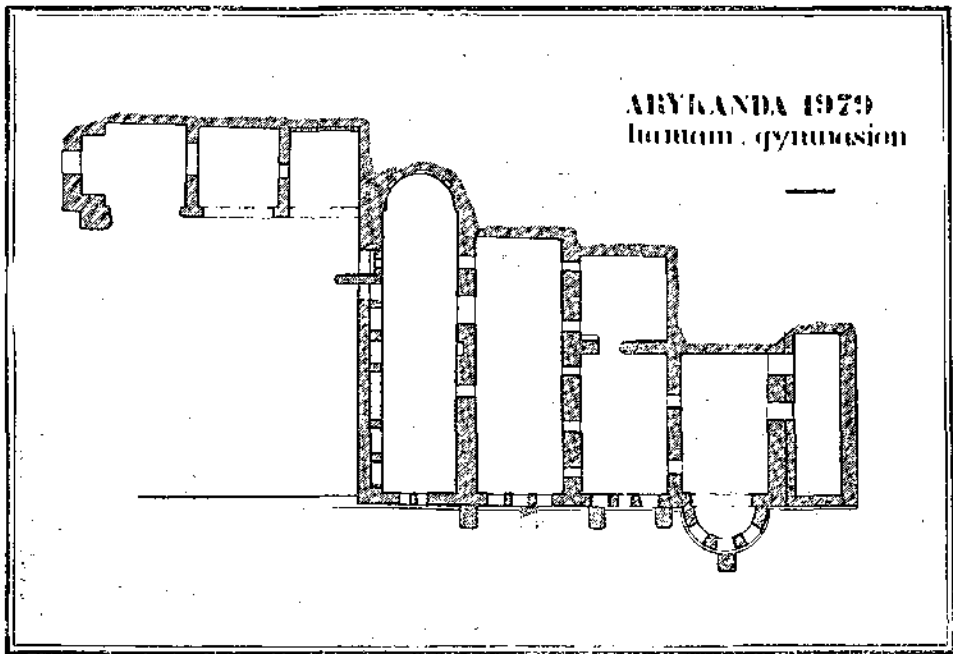
Resim 2

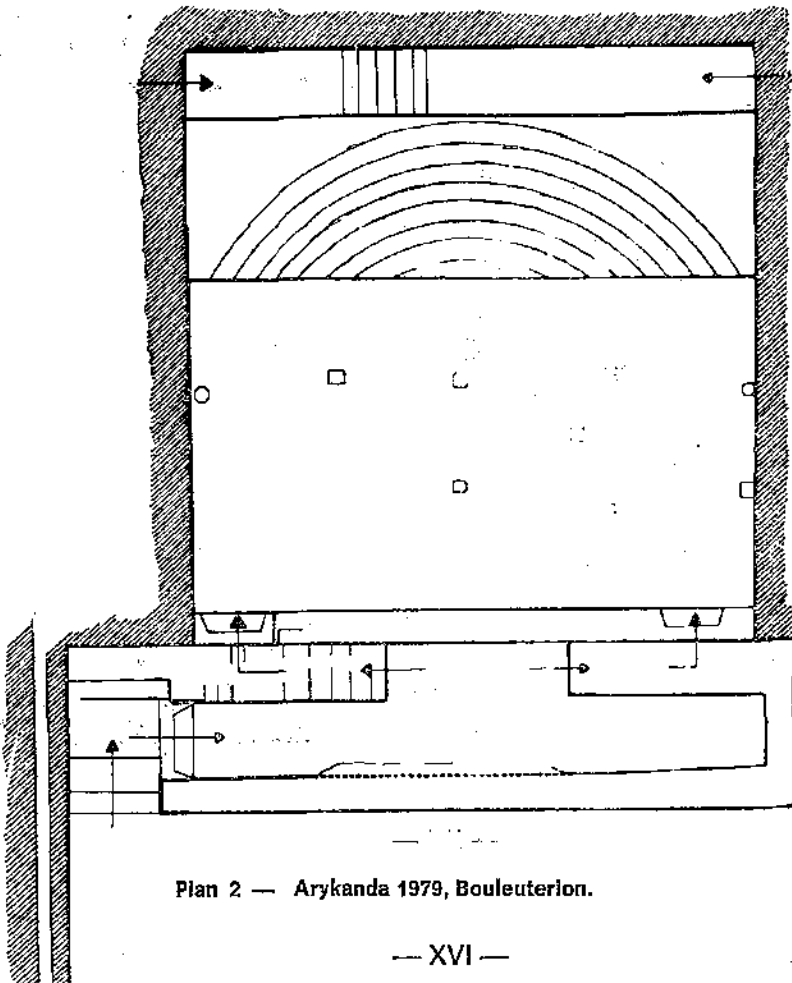
Resim 3

Resim 4

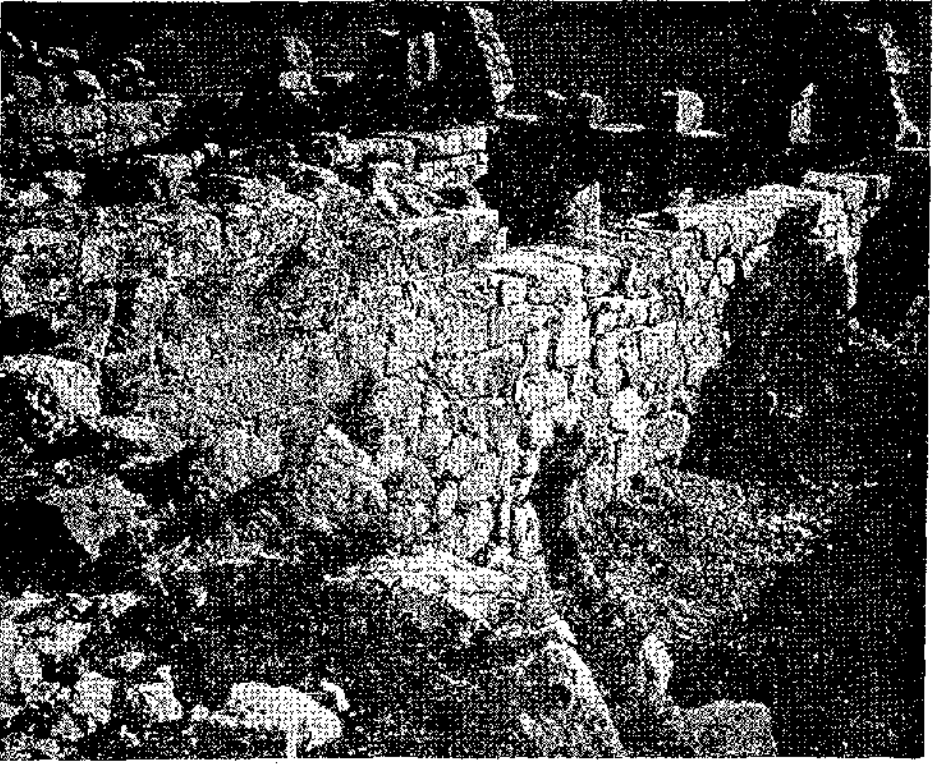

Plan 1 — Arykanda 1979, Hamam - Gymnasium.

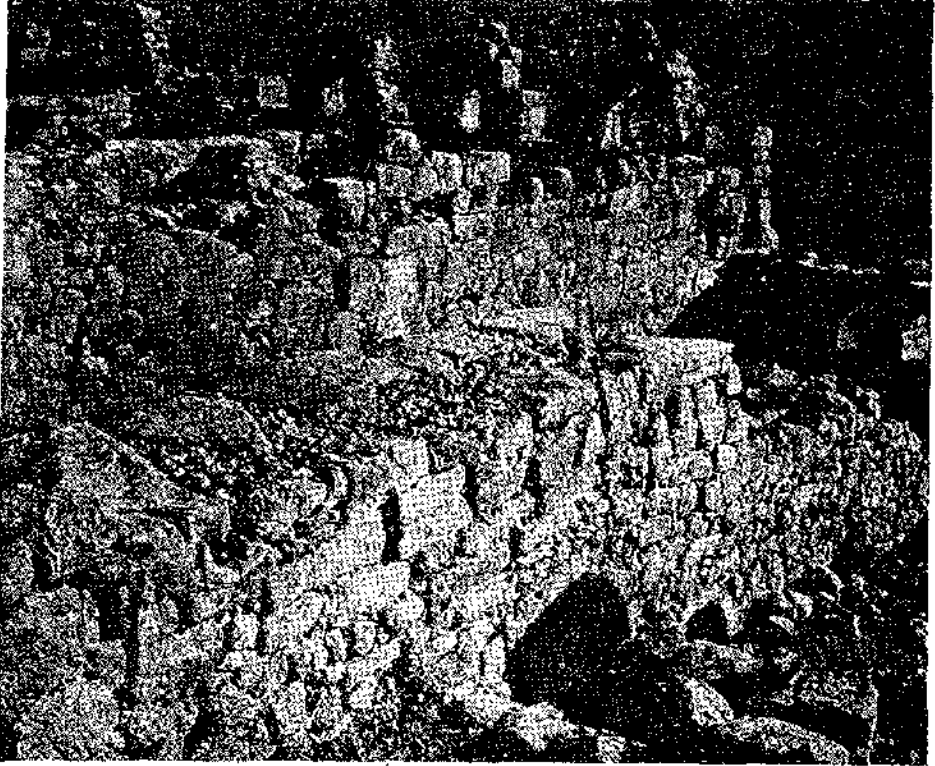

Plan 2 — Arykanda 1979, Bouleuterion.

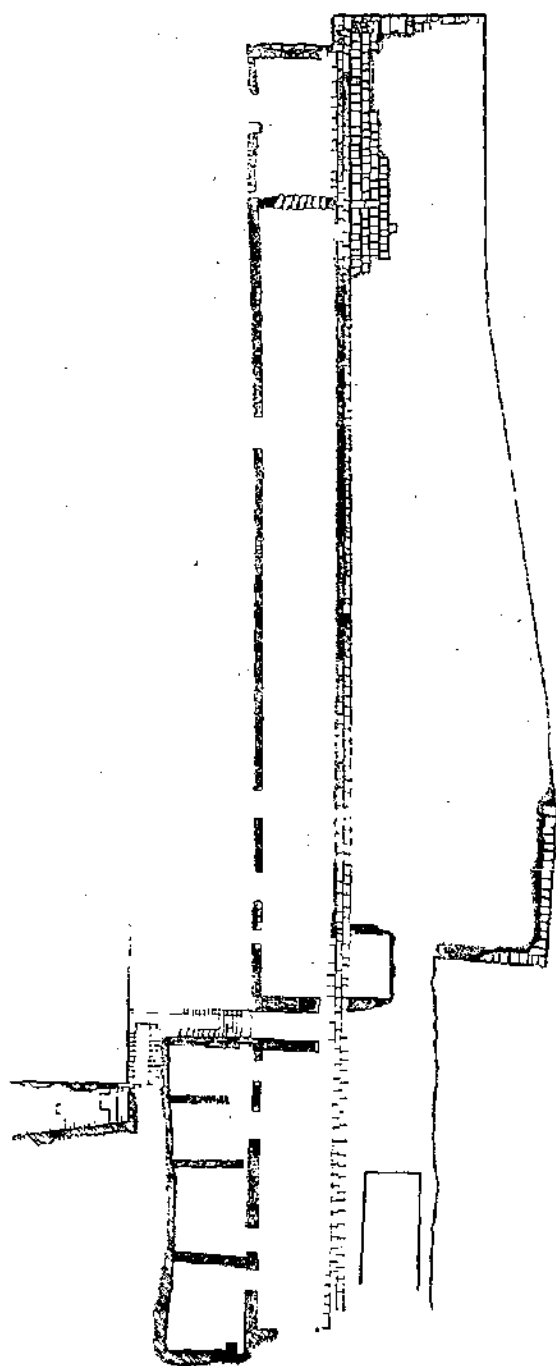

Resim 1 — Caldarium, onarılan duvar.

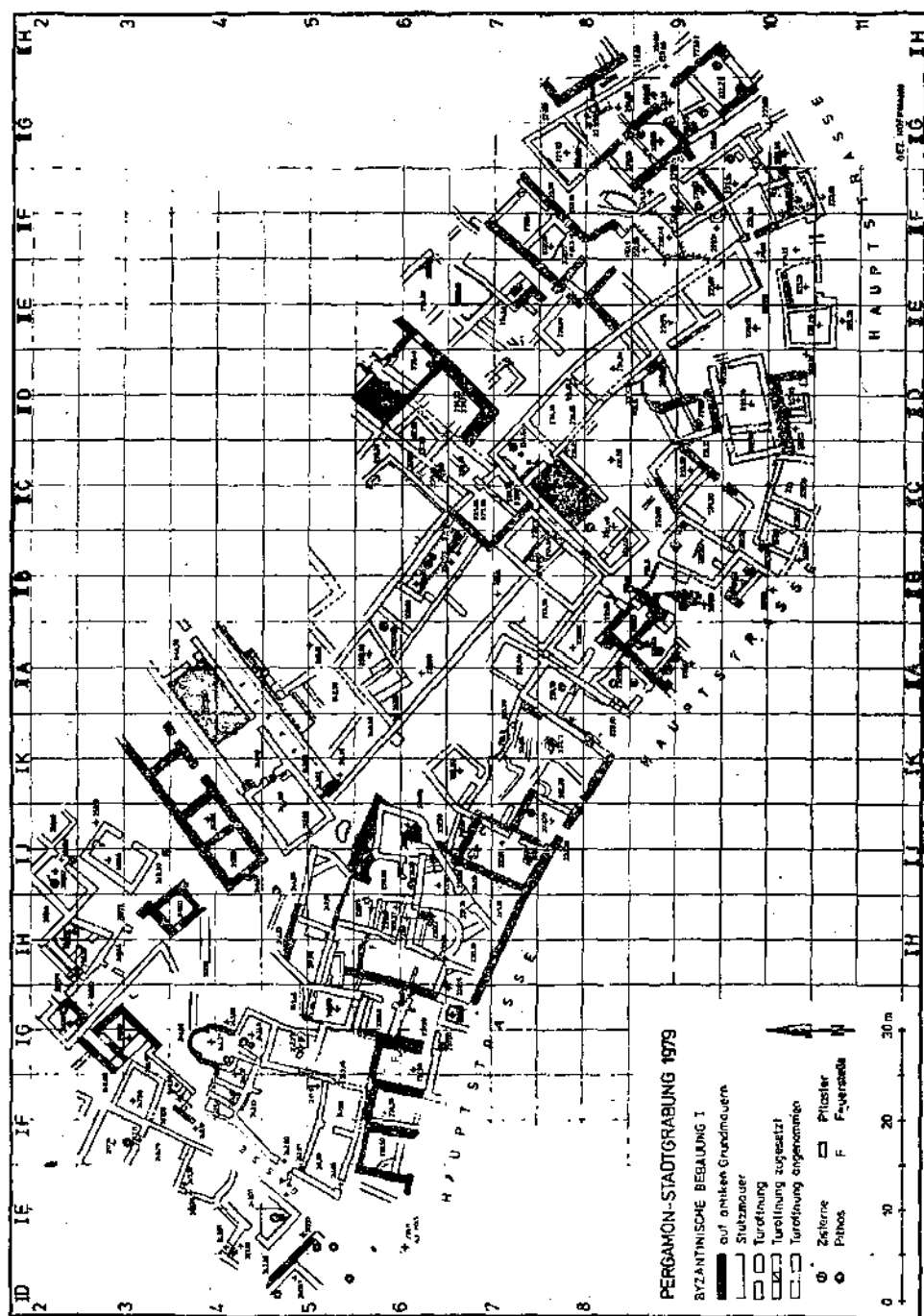
Resim 2 — Hamam ile gymnasium arasındaki onarılan duvar.

KUZHEY STOA

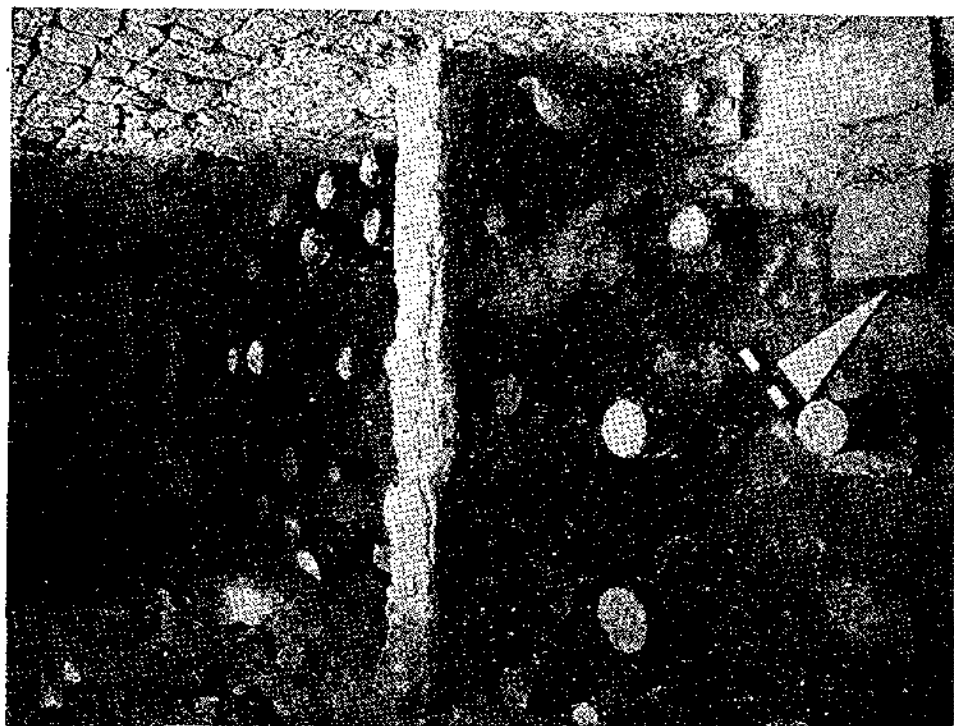
Plan 3 — Kuzey Stoa, kesit.

PERGAMON : Ergebnisse 1979

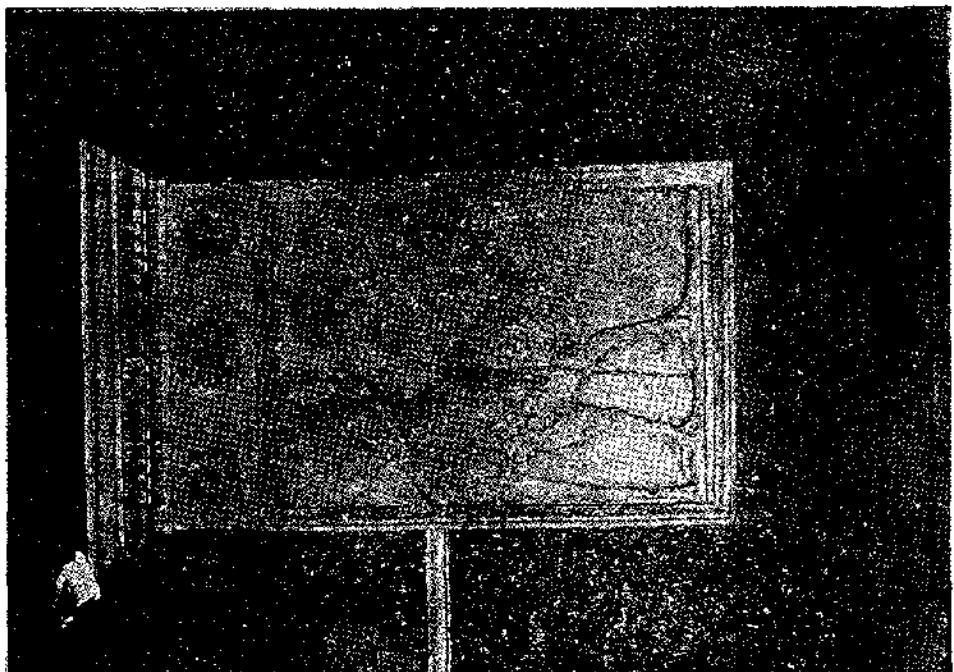

Plan 1 — Byzantinische bebauung, übersichtplan.

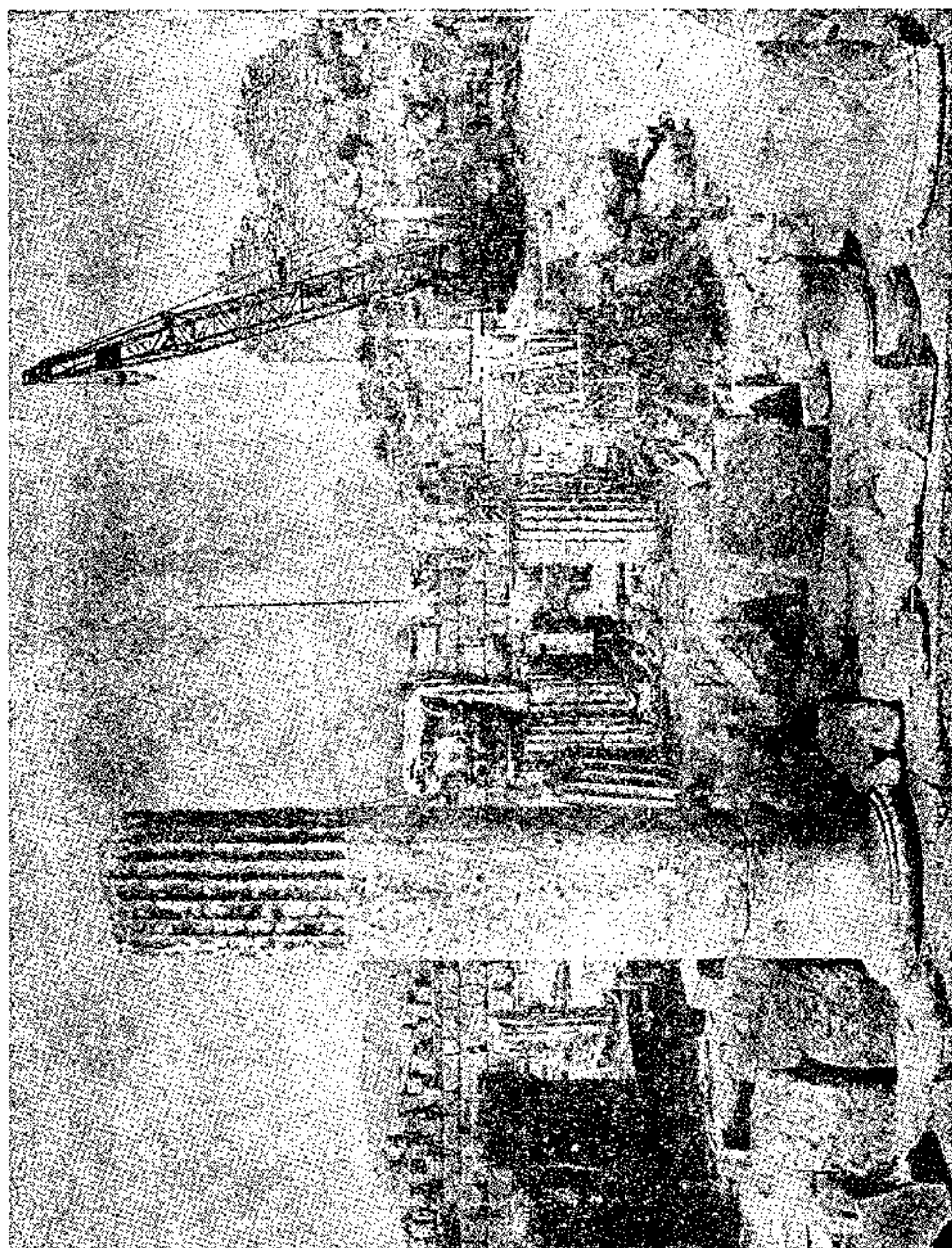

Reslm 1 — Stadtgrabung. Bad, caldarium mit Hypokausten.

Reslm 2 — Stadtgrabung. Marmorsaal, neu aufgestelltes
Hahnrelief.

Resim 3 — Trajaneum. Baustelle Tempelfeld, mit Autokran.

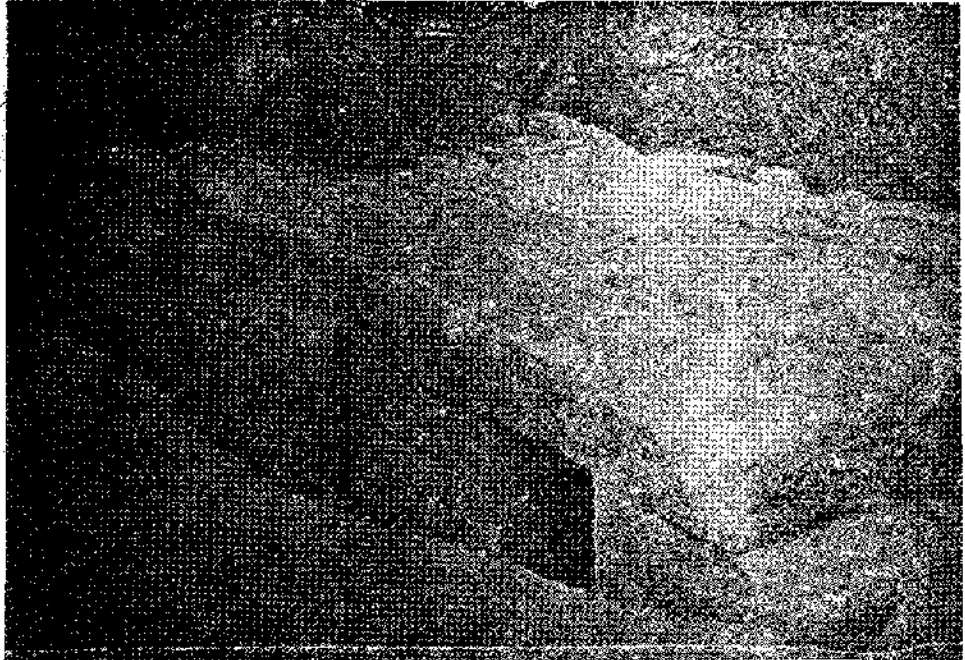
ALAHIDIR TÖMÖLÖSLERİ KURTARMA KAZISI

Resim 1 — T/3 genel görünüş.

Resim 2 — T/2 — Tünel

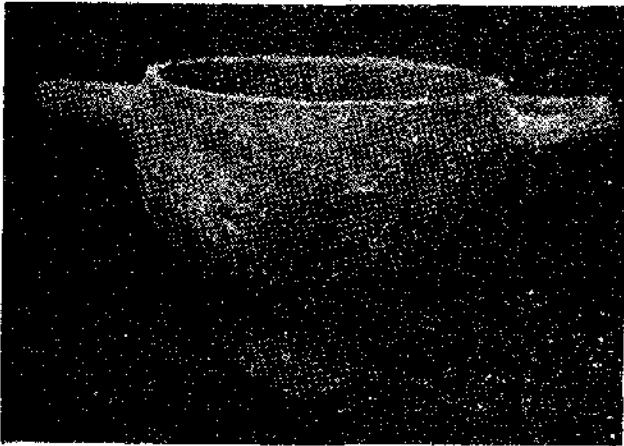
Resim 3 — T/1 ön cephe

Resim 4 — T/1 Orta odada bulunan bez parçaları

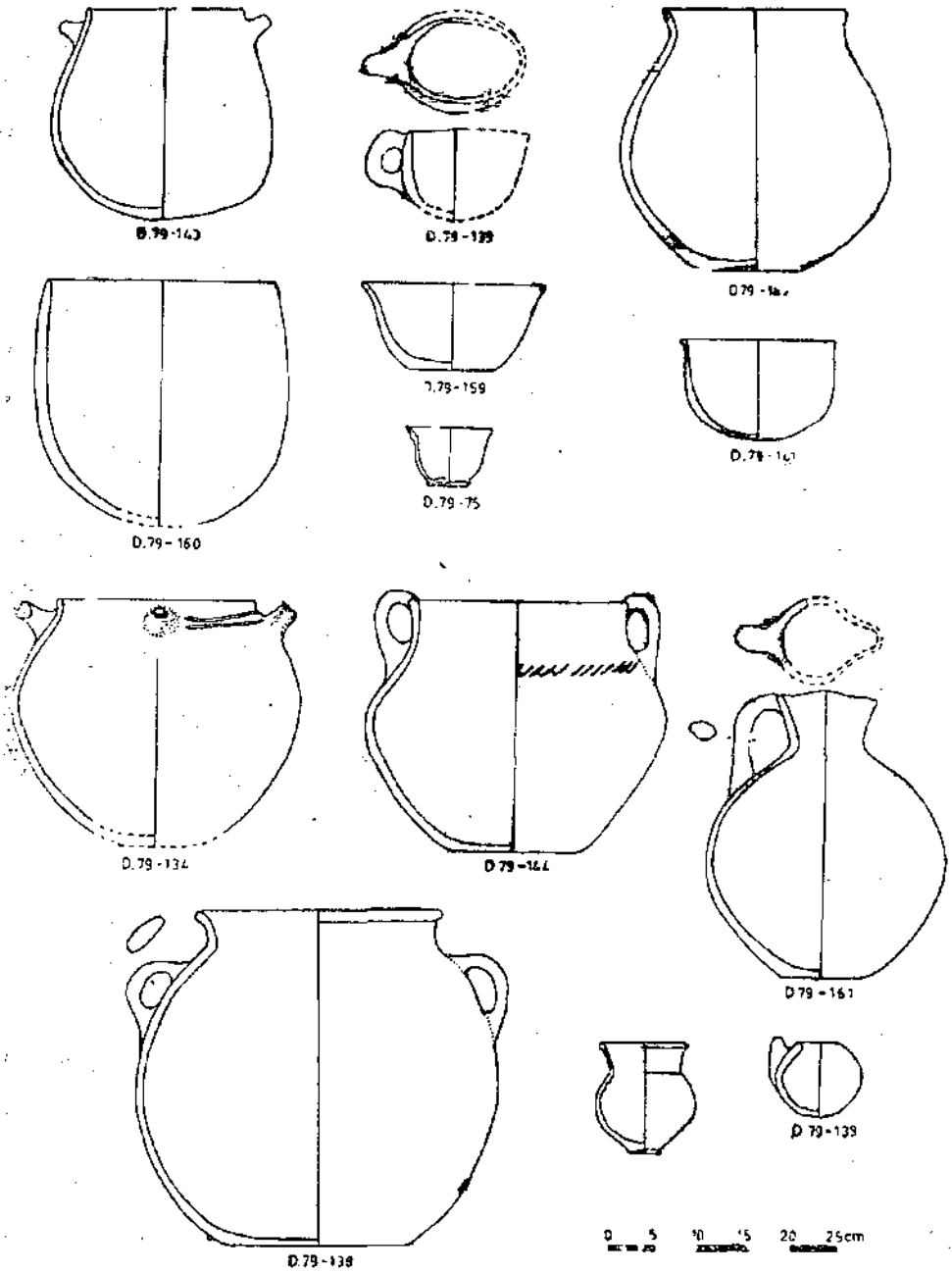
Resim 5 — T/1 Lekythos.

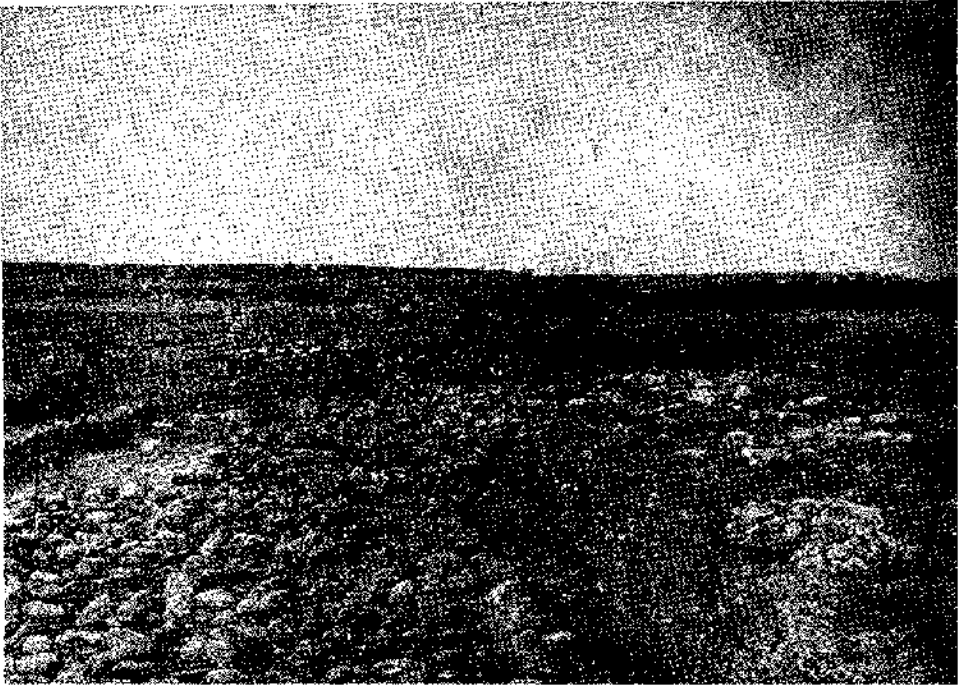
Resim 6 — T/1 Skyphos.

DEĞİRMEN TEPE KAZISI 1979

Resim 1 — Son Kalkolitik çağ kapları

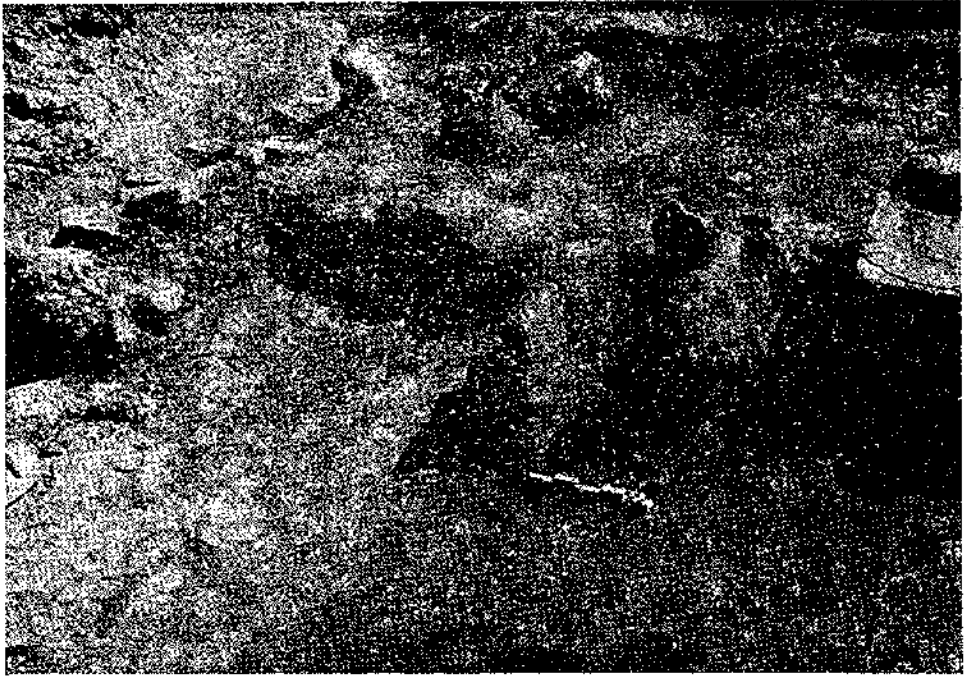
Resim 2 — 15 K açması : Çevre duvarı ve burcuna ait taş temeller ve yenileme evreleri

Resim 3 — 15 J açması : Kerpiç ve taşın temel duvarları

Resim 4 — 15 K açması : Kerpiç döşeli kesim

Resim 5 — 17 F açması : B mekânı ve içindeki buluntular

Resim 1 — Şanlıye öü kazı alanı. — genel görünüş

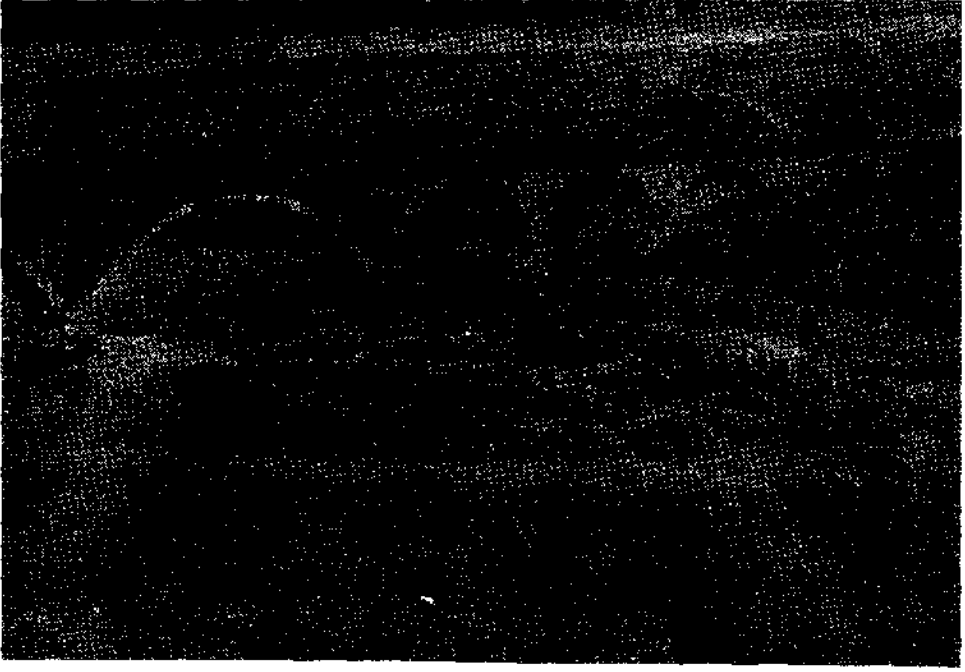

Resim 2 — Bizans mezarları

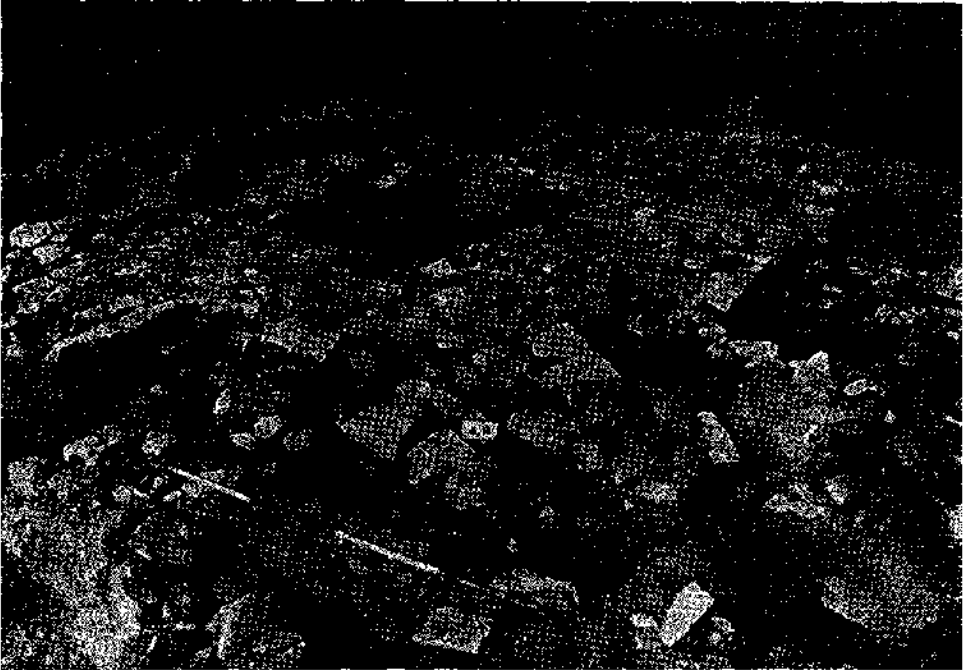

Resim 3 — Yuvarlak mezar

KÖŞKRBABA (GÖÇERBABA) 1979 YILI KAZILARI

Resim 1 — Fırat köprüsü ve Köşerbaba

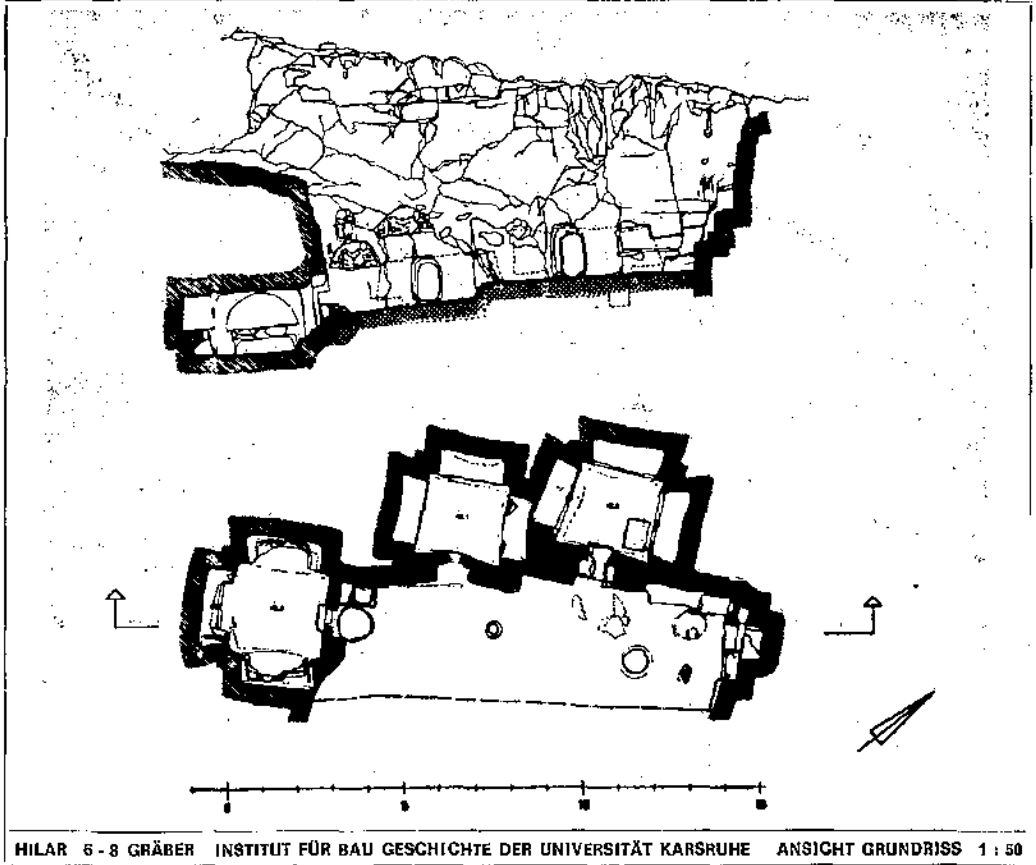
Resim 2 — Köşerbaba, Roma kültür katı

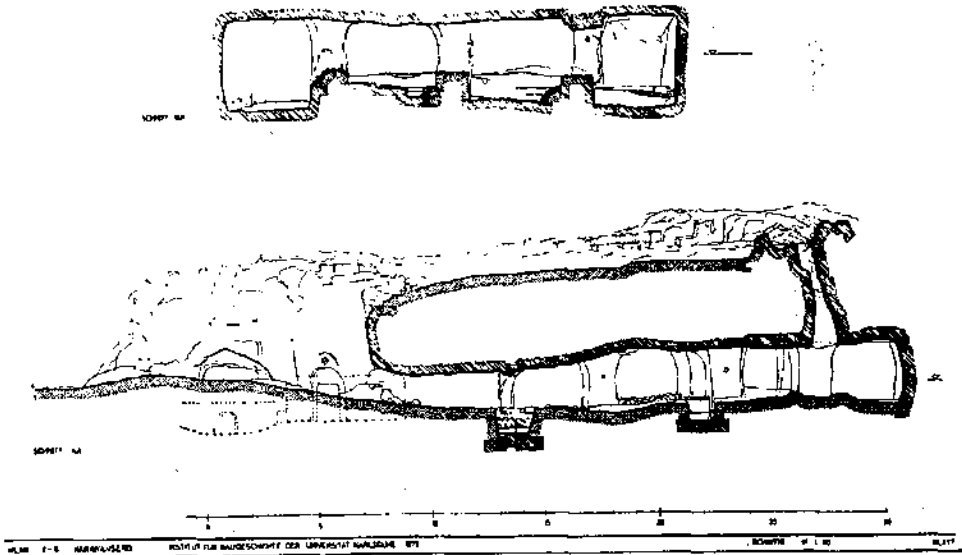
Resim 3 — Köşkerbaba:Urartu/kültür katı

ÇAYÖNÜ TEPESİ VE HİLAR MAĞARALARI 1979 YILI ÇALIŞMALARI

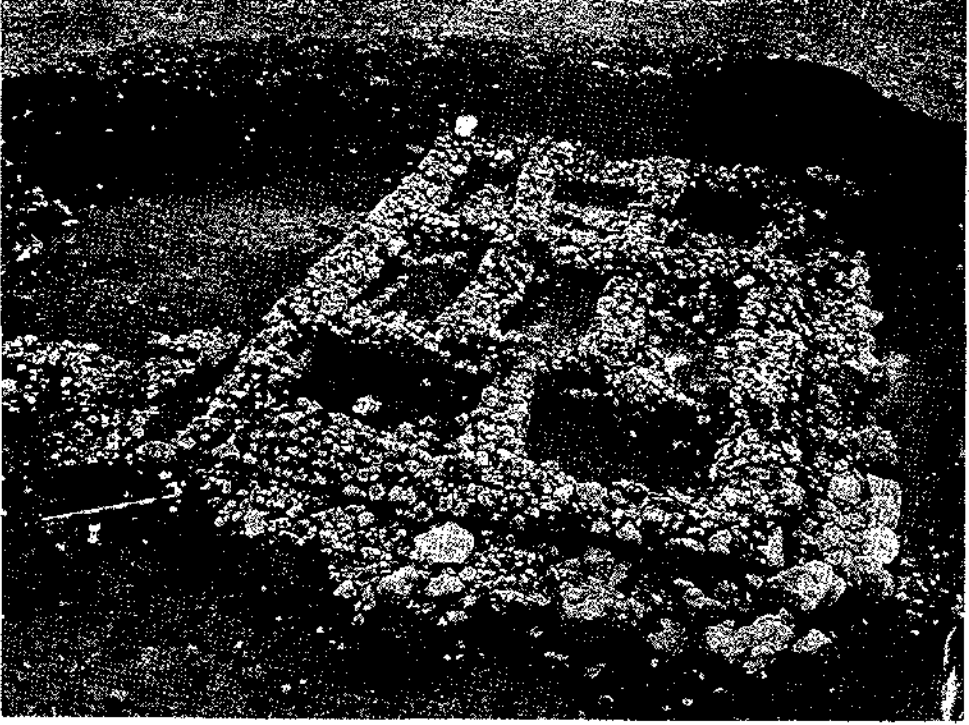

Resim 1 — Hilar — mezar odaları

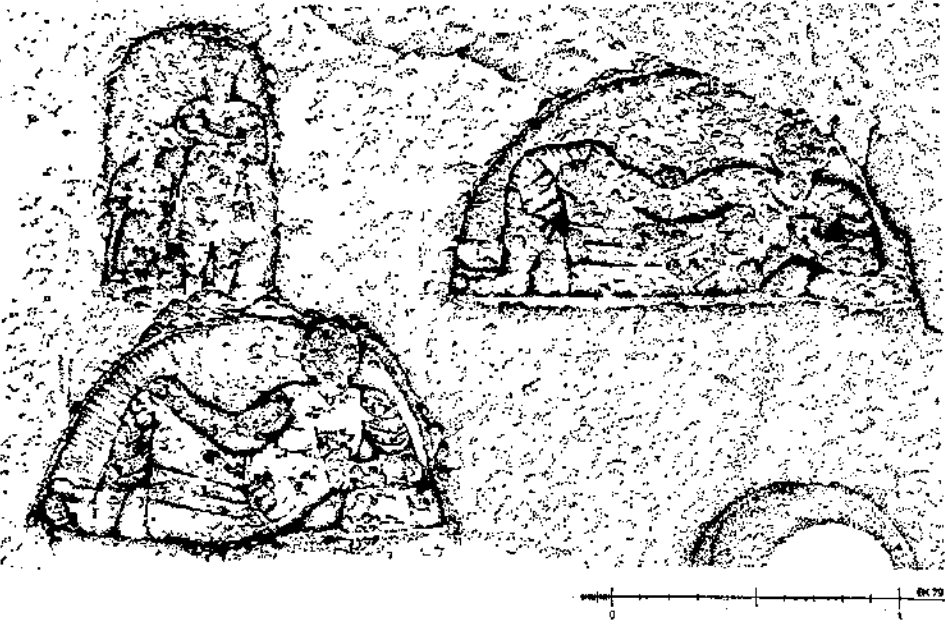

Resim 2 — Hilar — Direkli mağara kesiti,

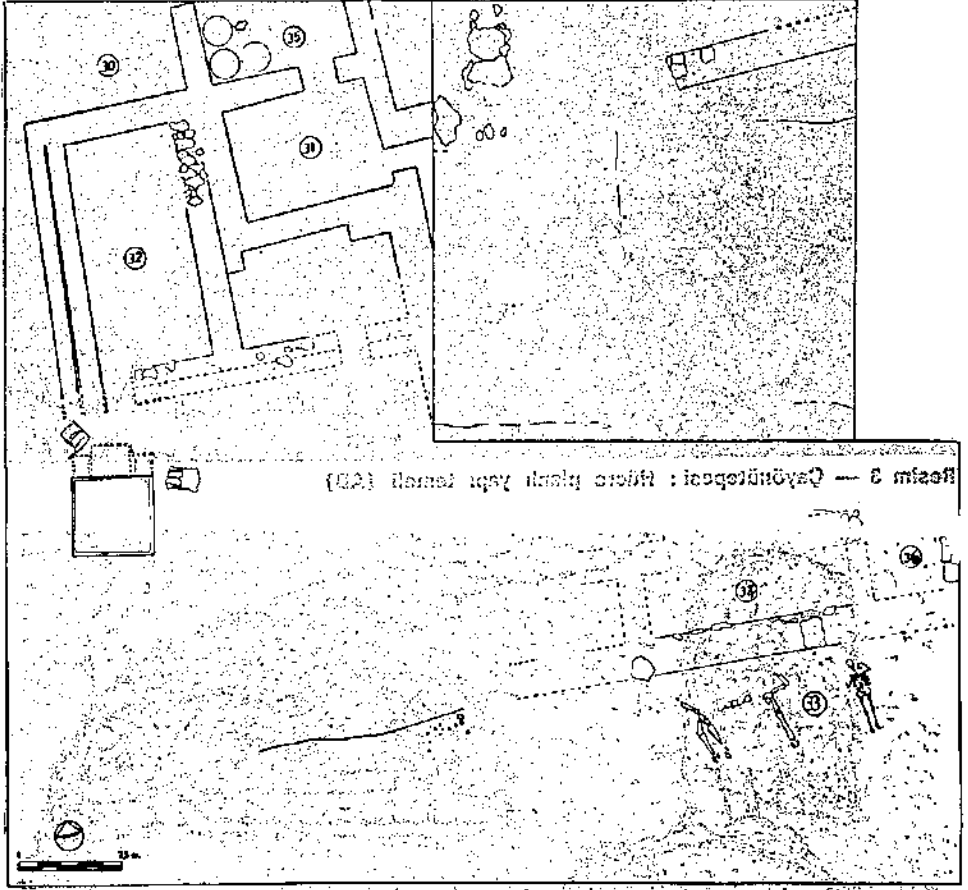

Resim 3 — Çayönütepesi : Hücre planlı yapı temeli (AD)

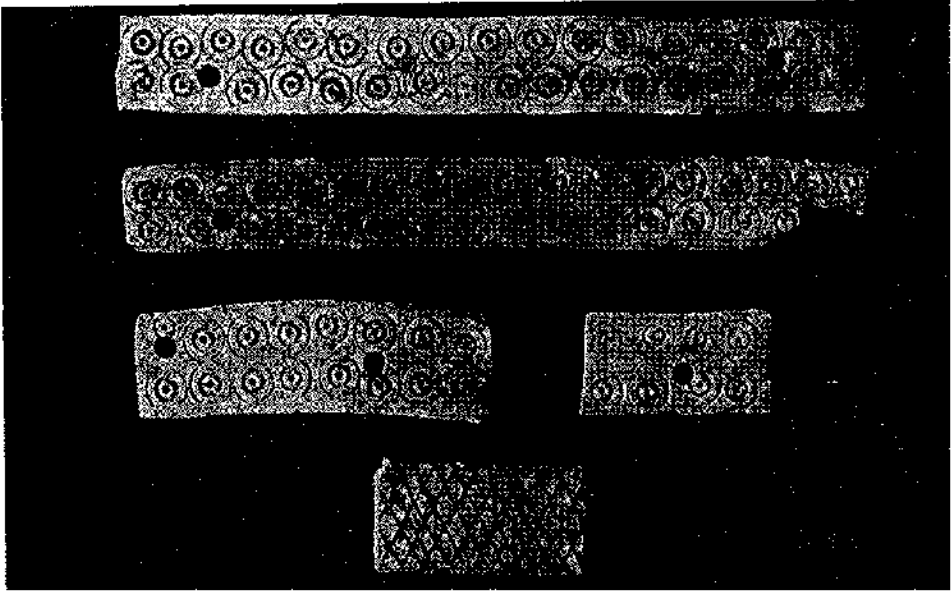
Resim 4 — Hilar — Mezar kabartma ve yazıtları

KONYA KARAHÖYÜK KAZISI 1979 ÇALIŞMALARI

Resim 1 — Kerpîç duvar kalıntısı.

Resim 2 — Kemik süs eşyaları.

KYME KURTARMA KAZISI 1979

Resim 1 — Kyme'den genel görünüm.

Resim 2 — Kazı yapılan güney Nemrut Tepe.

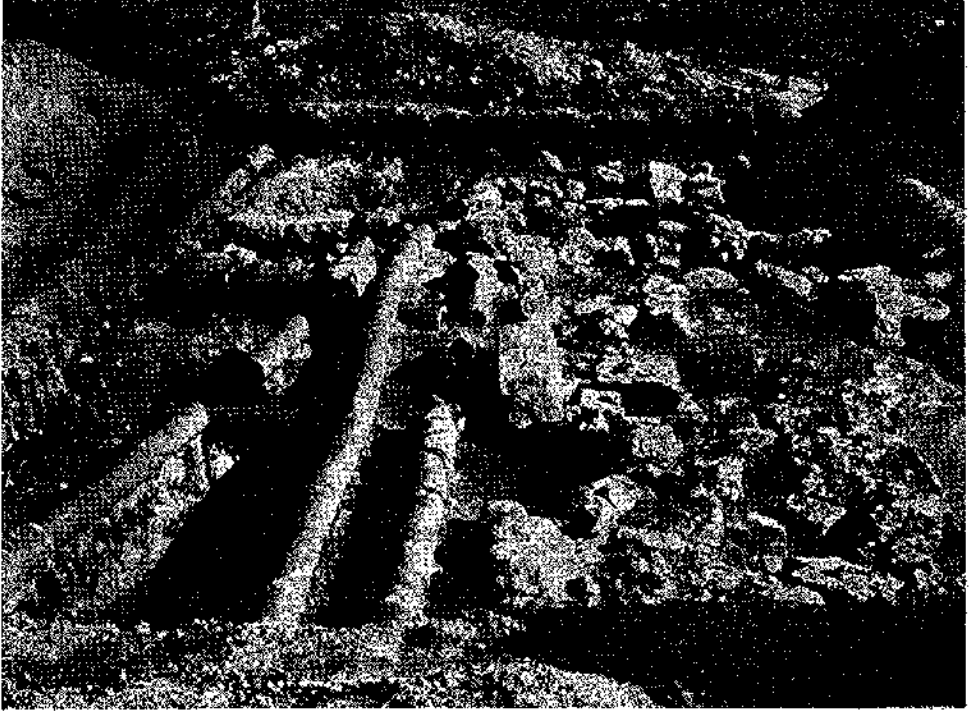
Resim 3 — Kyme antik liman kalıntıları.

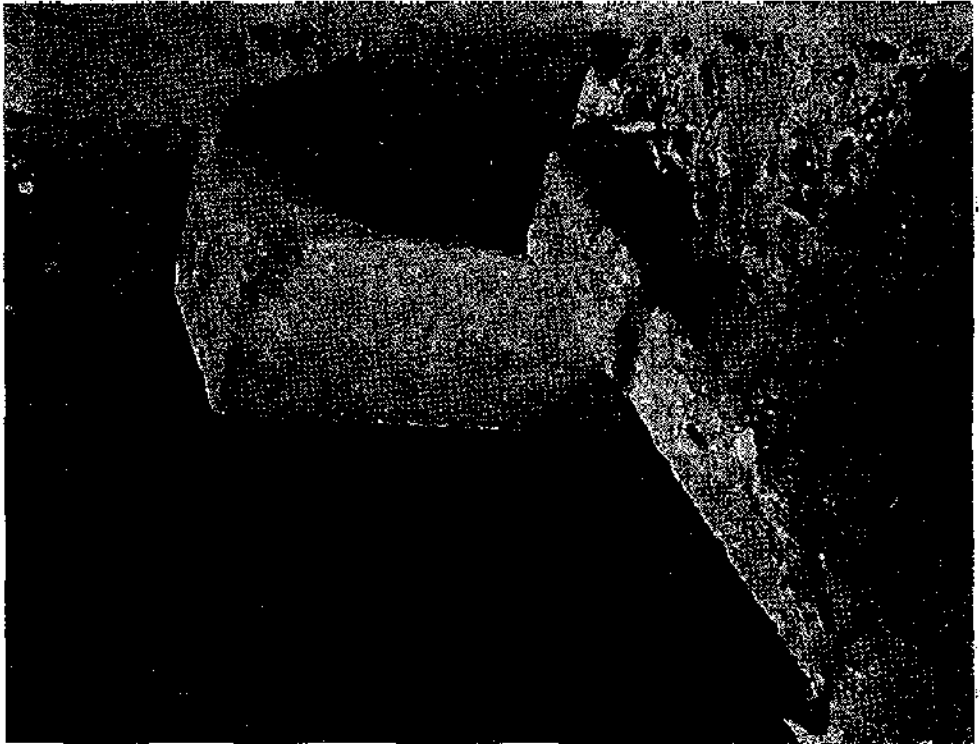
Resim 4 — Kyme A 1 açmasında bulunan duvar.

Resim 5 — Kyme A 1 açmasında bulunan duvarın iç yüzü.

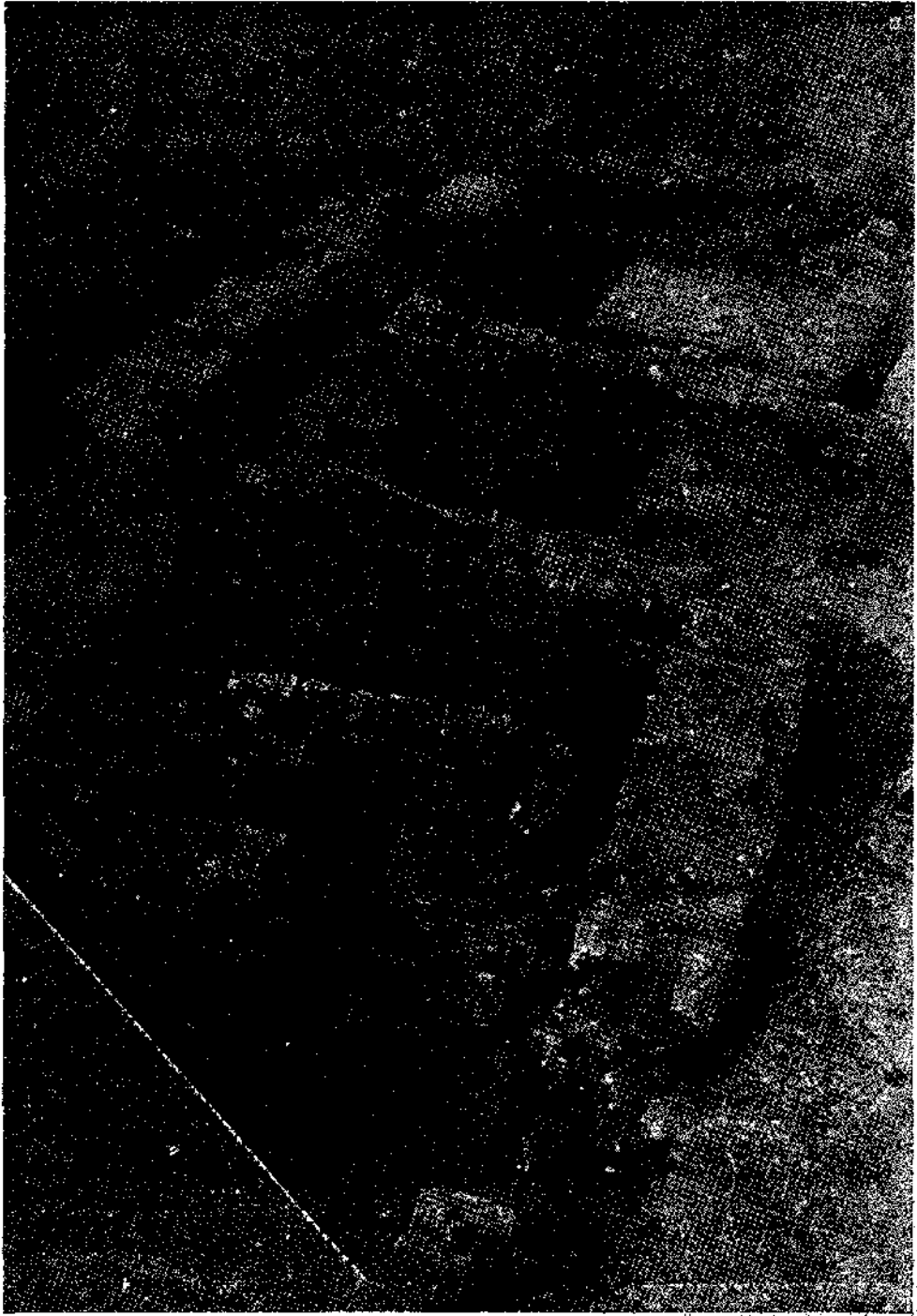
Resim 6 — Kyme A 2 açmasında bulunan su şebekesi.

Resim 7 — Kyme A 4 aşmasında bulunan
Archippe yazıtı.

Resim 8 — Kyme A 4 aşmasında bulunan yapı K.

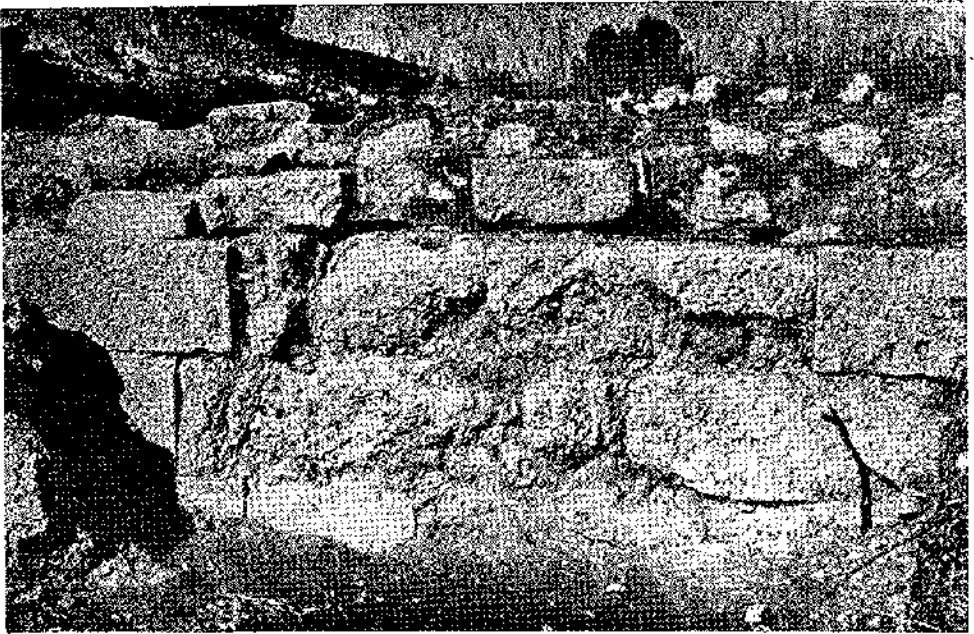

Resim 9 — Kyme A 7 açmasında bulunan yapılar.

Resim 10 — Kyme A 5 açmasında bulunan kale duvarları.

Resim 11 — Kyme A 6 açmasında bulunan kale duvarları.

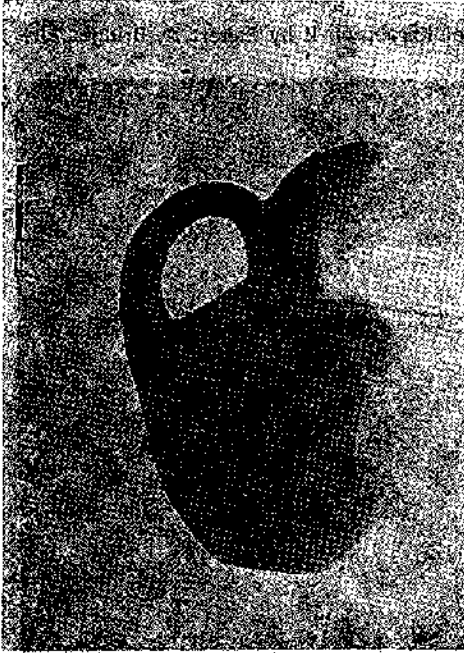

Resim 12 — Kyme A 6 açmasında bulunan mozaikli yapı.

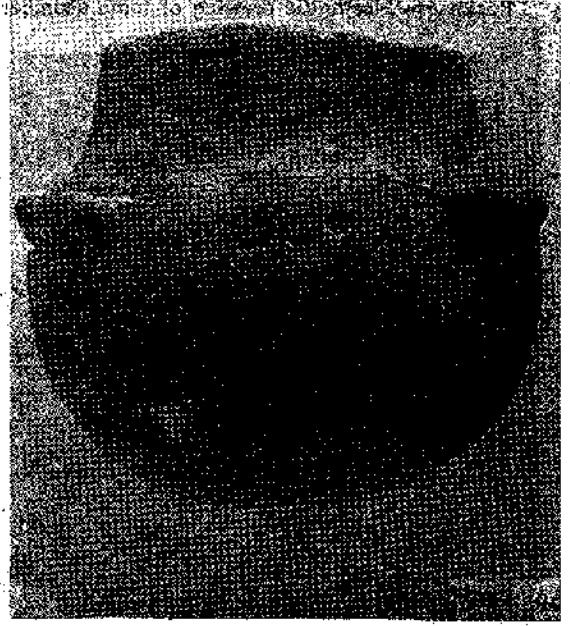
ALTINCI DÖNEM İKİZTEPE KAZISI (1979)

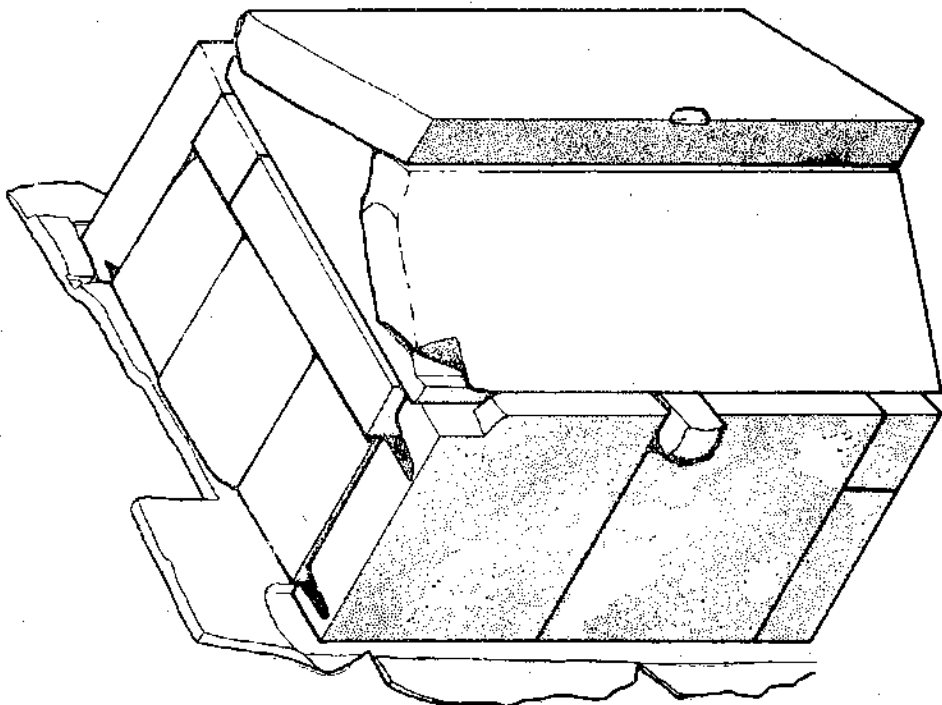
Resim 1 — İkiztepe — H — sondan:

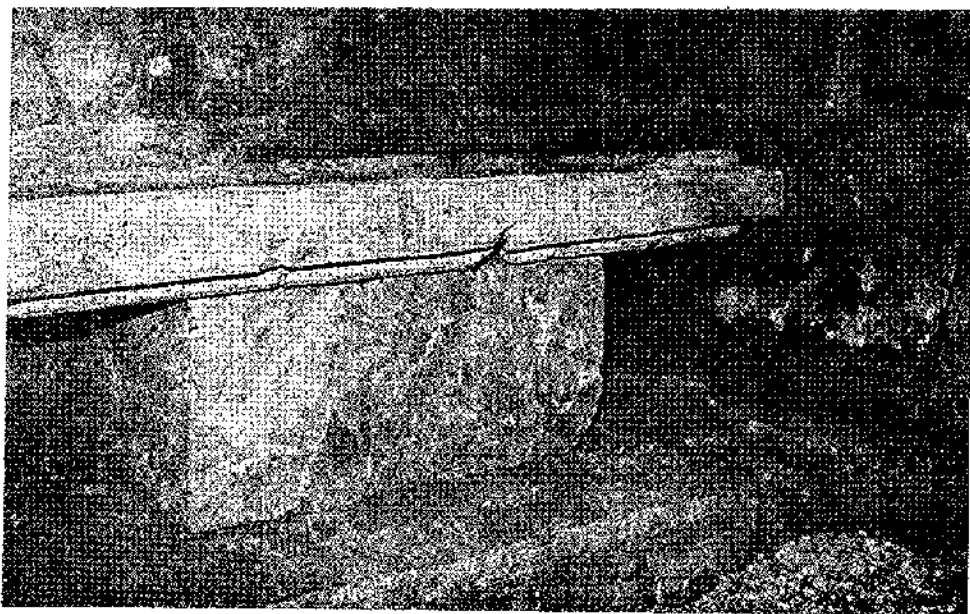
Resim 2 — Eski Tunç III Gaga ağızlı testçik.

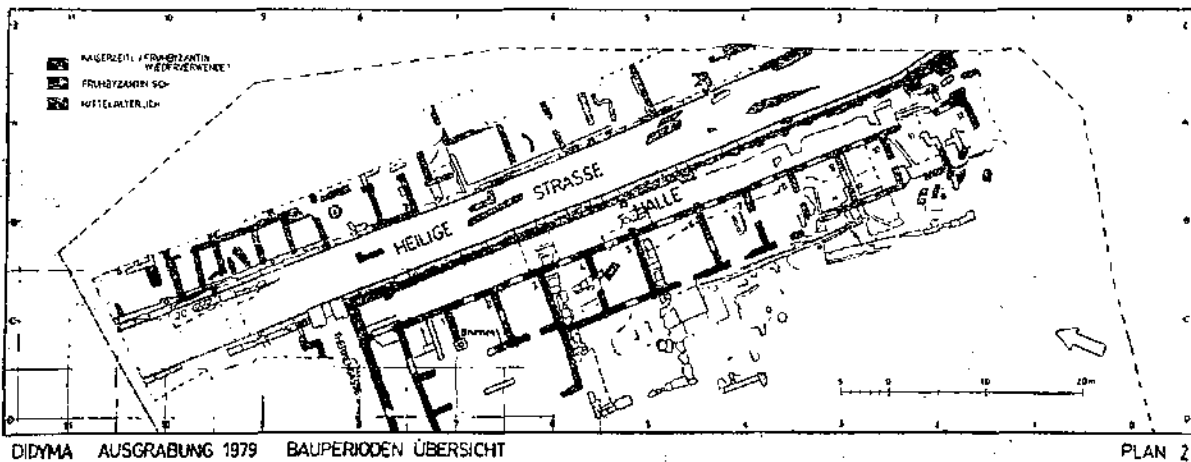
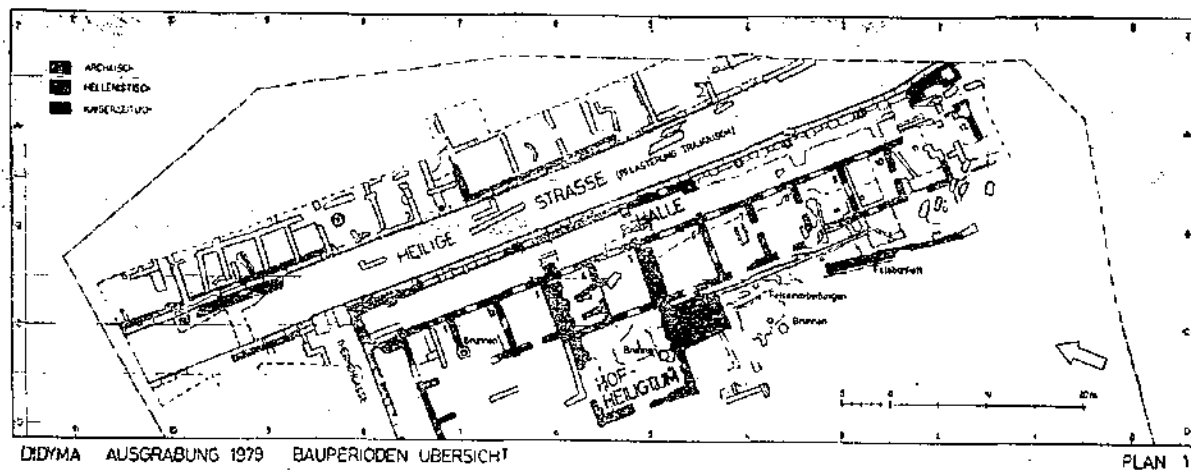
Resim 3 — Eski Tunç III kâselerinden biri.

Resim 1 — Isometric drawing of tomb chamber of Karaburun II by Robert A. Bridges, Jr.

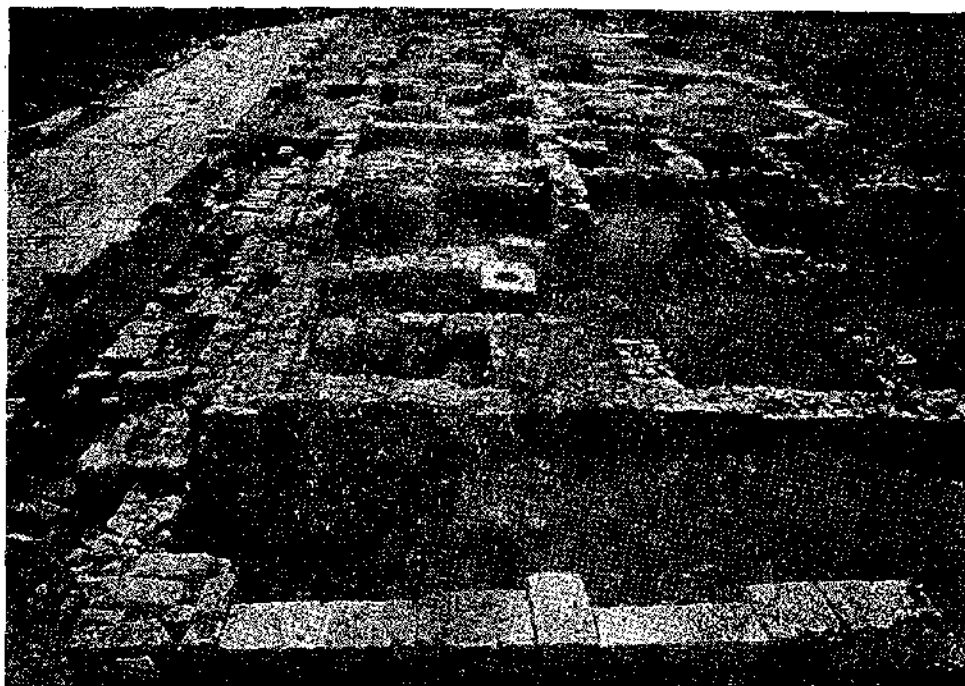
Resim 2 — Reconstructed kline, tomb chamber of Kızılbel tumulus.

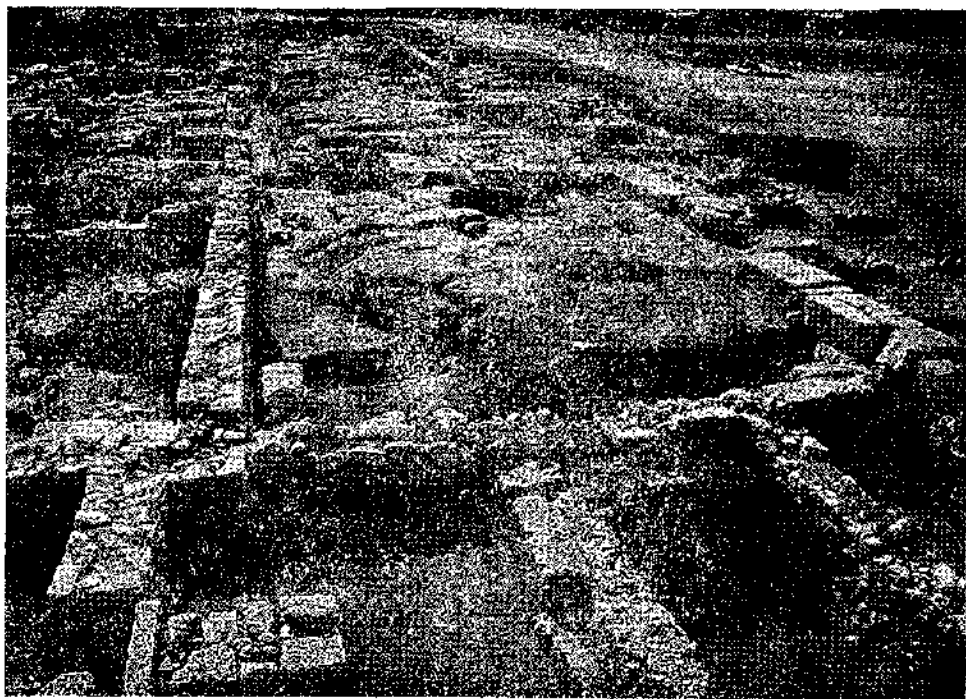
Plan 1-2 — Didyma, Bauperioden Übersicht.

Resim 1 — Didyma, Heilige Strasse östlicher und westlicher Bebauung, von Norden.

Resim 2 — Didyma, Kaiserzeitliche Hallenanlage vor NW.

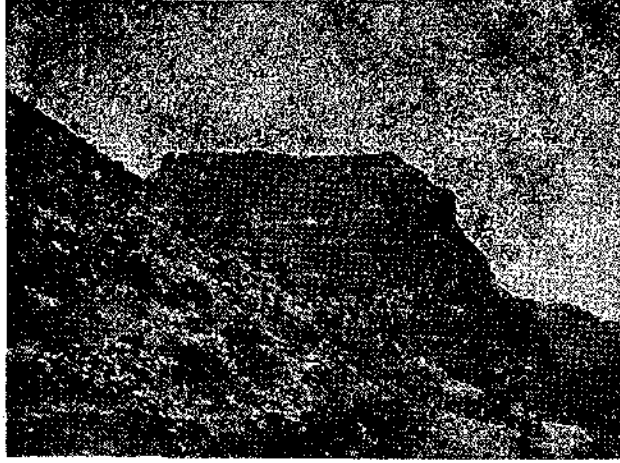
Resim 3 — Didyma, Terrasse mit Hofheiligtum und Felsbezirk von Norden.

Resim 4 — Didyma, Biegelhenkelgefäße aus Brunnen 2 im Hofheiligtum.

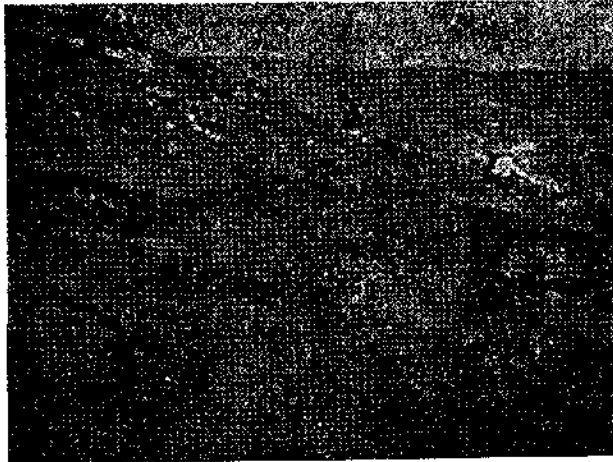
HORİSKALE KAZILARI

Resim 1 — Horiskale — Kuzeyden görünüş.

Resim 2 — Horiskale — Doğudan görünüş.

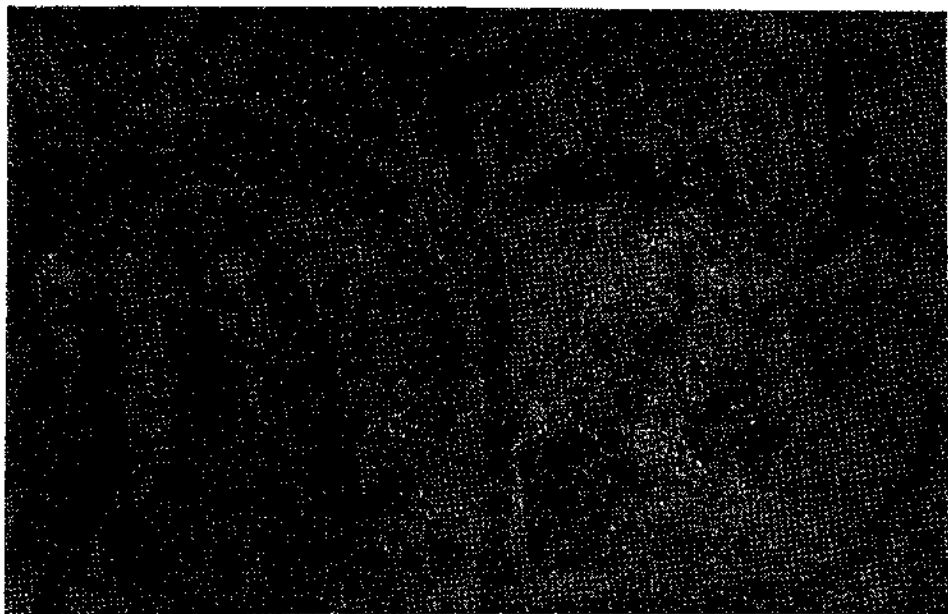
Resim 3 — Horiskale — Kapı temeli.

RECENT OPERATIONS IN THE NECROPOLIS AT ANEMURIUM

Resim 1 — Anemurium: tomb B I 16, painted decoration in NW corner of vault of antechamber before cleaning.

Resim 2 — Anemurium : tomb B I 16, same view after cleaning. Winter on left, summer on right.

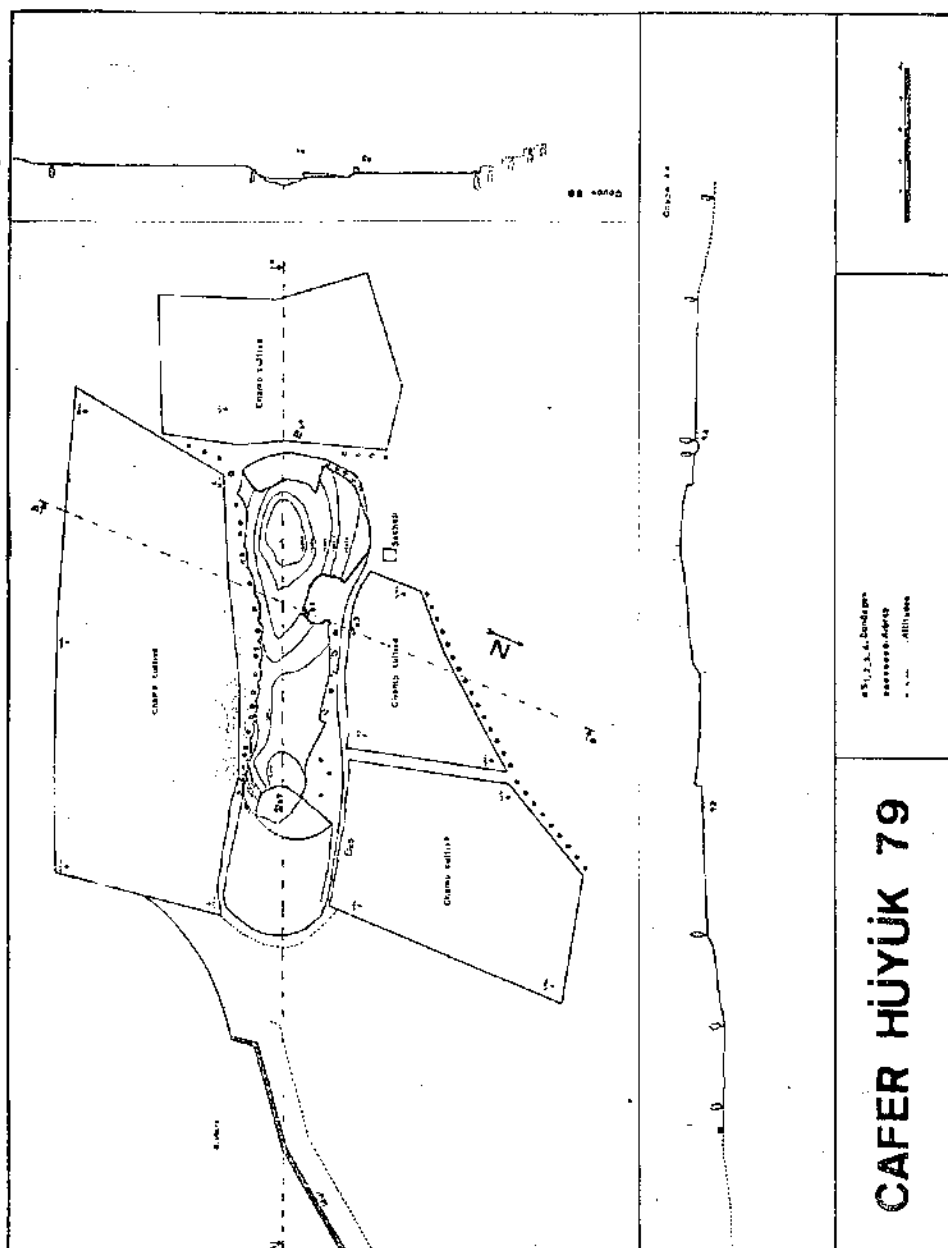

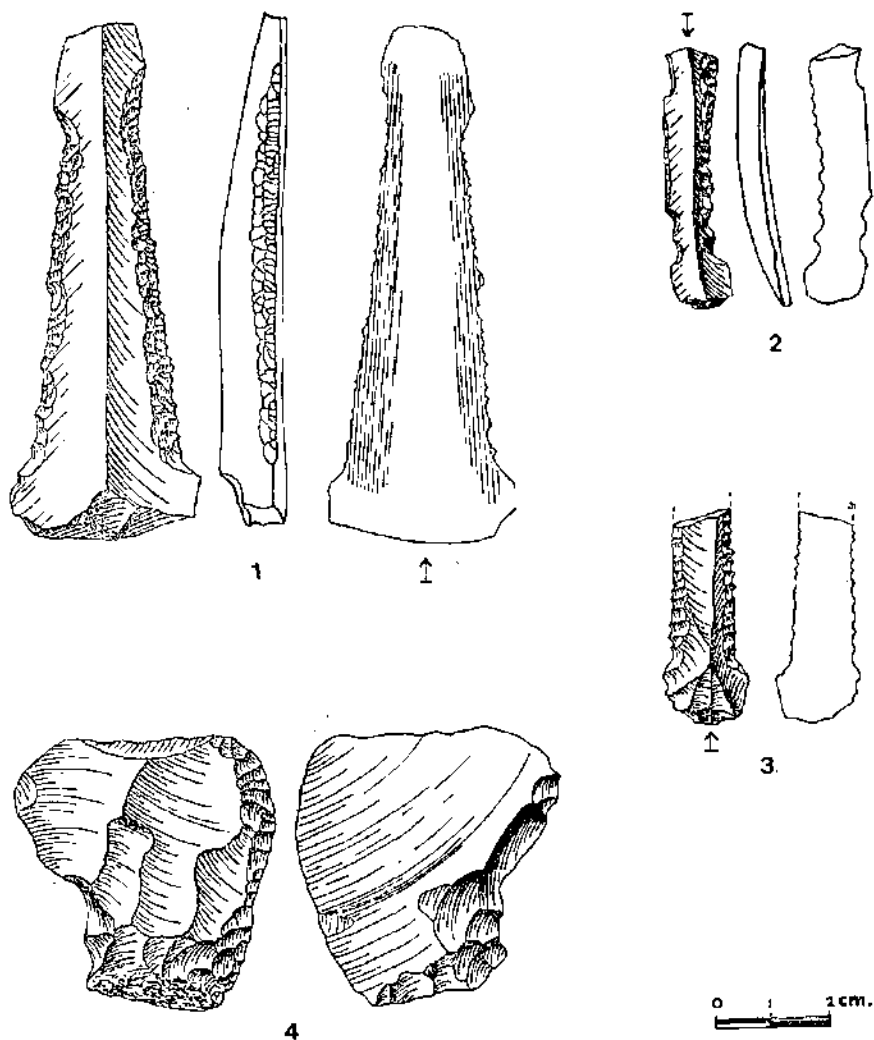
Resim 3 — Anemurium: tomb B I 16, group of Hermes and Pothos on South wall of antechamber, after cleaning.

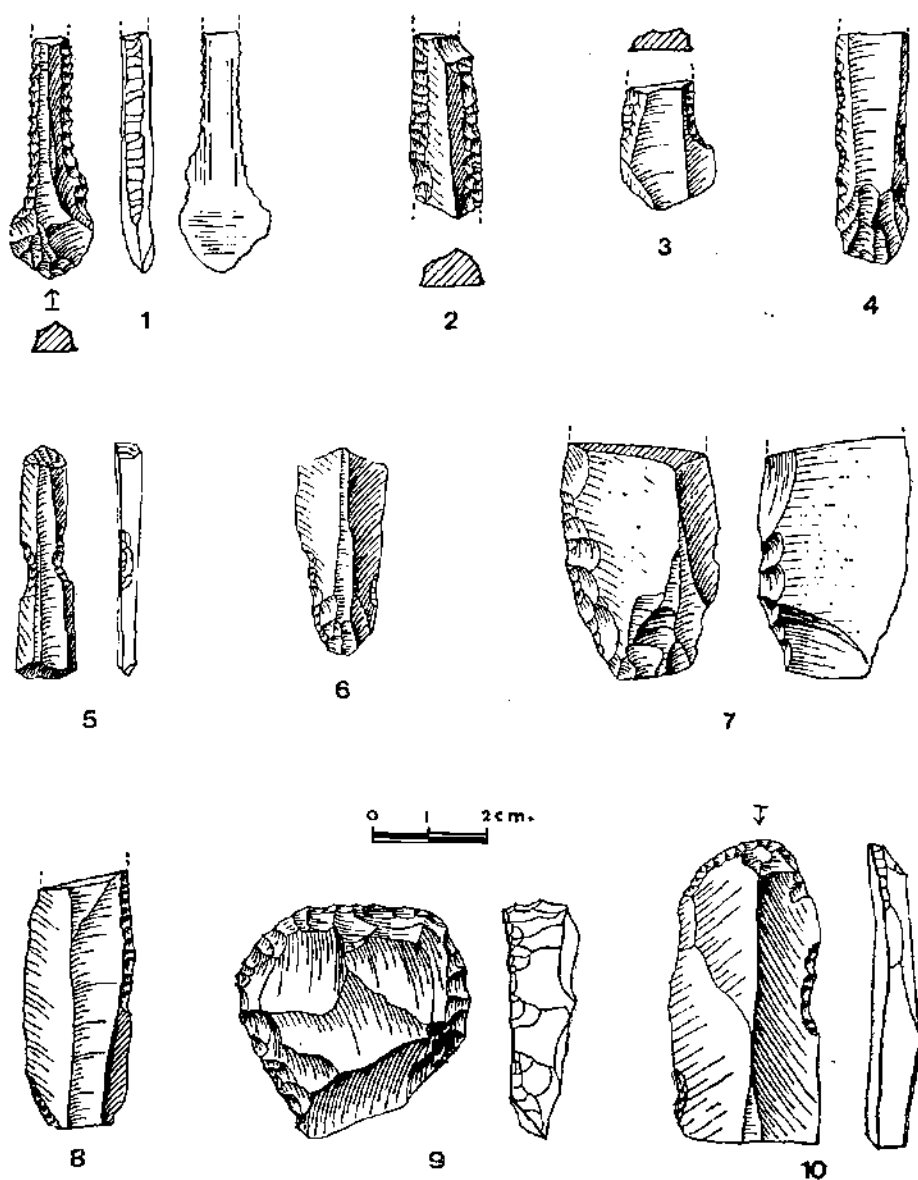
Resim 4 — Anemurium : tombs B I 16, mosaic of putto and pantheress.

PREMIERS SONDAGES SUR LE SITE NEOLITHIQUE DE CAFER HÖYÜK
(région de Malatya, Turquie)

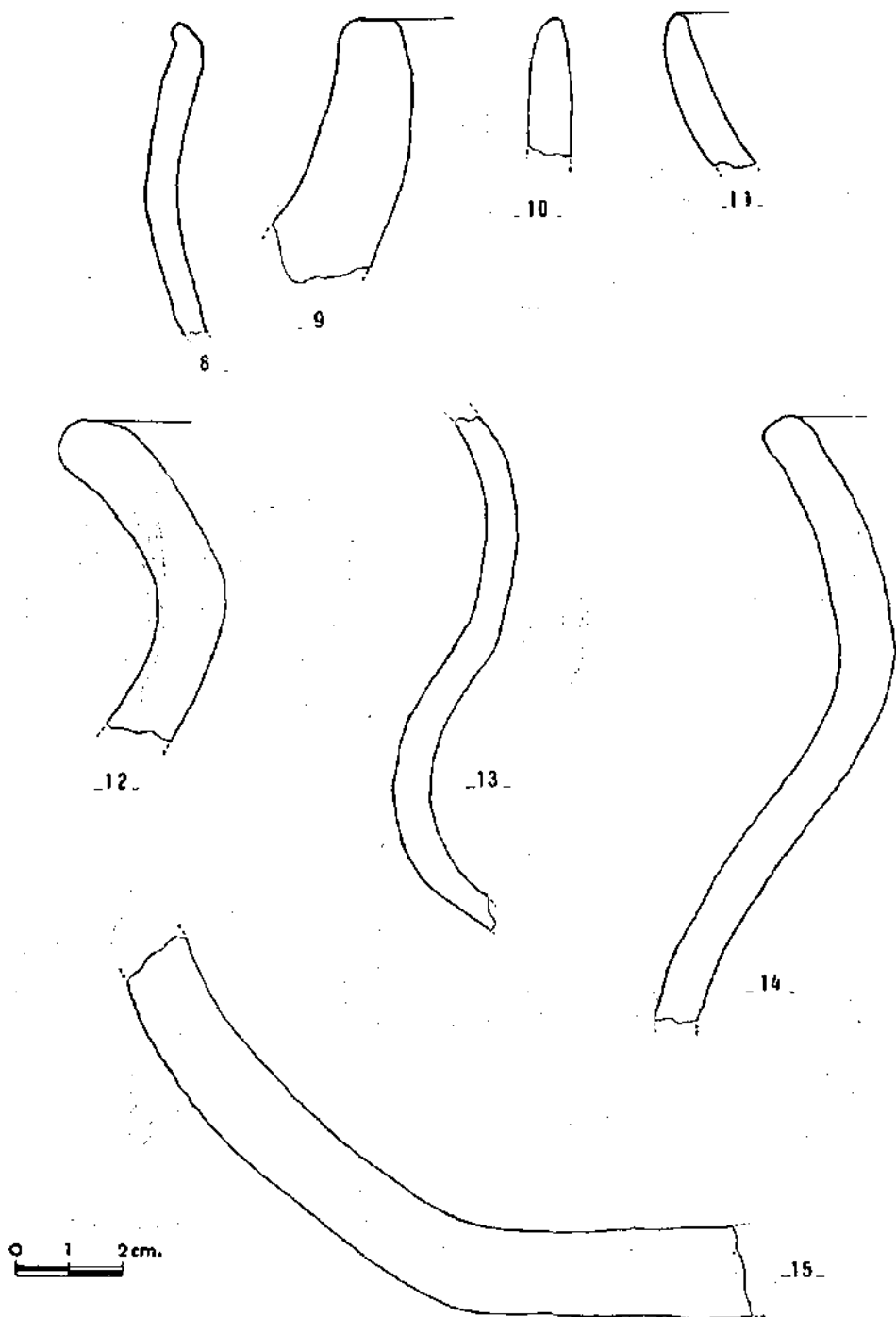

Resim 1 — Industrie en Obsidienne du sondage 1:
 1-3, lames faucilles; 4, racloir
 (1-2: Couche F; 3: Couche G; 4: Couche E)

Resim 2 — Industrie lithique du sondages 3 : fragments de lames — faucilles en obsidienne (1-3), en silex (4); grattoirs en obsidienne (5-9), en silex (10); lame à cran (6), racloir (7), lame retouchée (8), en obsidienne.

Resim 3 — Profils de céramique des sondages 1 (9) et 3 (8-15).